

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Φιλοσοφική σχολή
Τμήμα Ιστορίας- Αρχαιολογίας
Μεταπτυχιακό πρόγραμμα:
«Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία – Λαϊκός πολιτισμός»

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΗΤΟΣ

*«Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα στον ημερήσιο αθηναϊκό Τύπο την
εποχή του Εθνικού Διχασμού 1914-1917»*

Επόπτης καθηγητής: Λ. Φλιτούρης

Μέλη τριμελούς εξεταστικής επιτροπής: Λ. Φλιτούρης,
Α. Μανδυλαρά, Ν. Αναστασόπουλος

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2012

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	σ. 1
Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
Ο Τύπος ως πηγή Ιστορίας.....	σ. 4
Η γέννηση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος.....	σ.11
Β. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ 1915	
Η έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου και οι μεταβολές στο εσωτερικό της Αλβανίας.....	σ.19
Η ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό.....	σ.27
Η διοικητική διαίρεση των Νέων Χωρών και η περίπτωση της Βορείου Ηπείρου .	σ.50
Η κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς.....	σ.55
Η επανάσταση στην κεντρική Αλβανία και η αποστολή της «Έλλης» στο Δυρράχιο.....	σ.64
Η έξοδος της Ιταλίας στον πόλεμο.....	σ.74
Οι εκλογές της 31 ^{ης} Μαΐου 1915 και το ζήτημα της εισόδου των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου στο ελληνικό κοινοβούλιο.....	σ.85
Γ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΚΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ (Οκτώβριος 1915-Ιούνιος 1917)	
Οι εκλογές του Δεκεμβρίου 1915 και ο χειρισμός του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος από την κυβέρνηση Σκουλούδη.....	σ.90
Η κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τα ιταλικά στρατεύματα και το βενιζελικό κίνημα στην Κορυτσά.....	σ.98
Η επέκταση της ιταλικής κατοχής στη Νότιο Ήπειρο και η κατάληψη των Ιωαννίνων.....	σ.105
Δ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΟΔΟ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΣΤΗ ΝΟΤΙΟ ΗΠΕΙΡΟ	
Η συμμαχική Διάσκεψη του Παρισιού τον Ιούλιο του 1917 και οι αποφάσεις της για το Ηπειρωτικό ζήτημα.....	σ.117
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	σ.126
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σ.129

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εθνικά θέματα που απασχόλησαν έντονα την Ελλάδα στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Αν και οι μελέτες που έχουν δημοσιευθεί γι' αυτό είναι πολυάριθμες και καλύπτουν με πληρότητα πολλές από τις πτυχές του –πολιτικές, διπλωματικές, πολεμικές– εντούτοις υπάρχουν ακόμη κάποιες άγνωστες όψεις του που χρήζουν επιστημονικής έρευνας. Η παρουσίαση και η εξέταση του θέματος μέσα από τον Τύπο αποτελεί μέχρι σήμερα ένα πεδίο ιστορικά ανερευνήτο για την ελληνική τουλάχιστον βιβλιογραφία. Φιλοδοξία της συγκεκριμένης μελέτης είναι να καλύψει ένα μικρό μέρος του πεδίου αυτού και να αναδείξει μέσω του Τύπου ερμηνευτικές διαστάσεις και προβληματισμούς που δεν έχουν απασχολήσει έως τώρα την ιστοριογραφία του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Σε αυτό έγκειται και η πρωτοτυπία της.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η πραγμάτευση του ζητήματος της Βορείου Ηπείρου μέσα από τον ελληνικό Τύπο την εποχή του Εθνικού Διχασμού (1914-1917). Η επιλογή εξέτασης της περιόδου αυτής οφείλεται αφενός στις πολύ σημαντικές εξελίξεις που συντελούνται κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο και που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το ζήτημα αυτό και αφετέρου στον έντονα παραταξιακό χαρακτήρα και ρόλο που προσλαμβάνει την περίοδο αυτή ο Τύπος, μετά τη διαφωνία του Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο για τον καθορισμό της θέσης της χώρας στη διεθνή σύρραξη. Η μελέτη ενός εθνικού θέματος εξωτερικής πολιτικής μέσα από τον Τύπο σε μια περίοδο οξύτατης πόλωσης και διχασμού για την ελληνική κοινωνία αποκτά αφ' εαυτού ξεχωριστό ενδιαφέρον. Έχοντας ως δεδομένα τα παραπάνω, ζητούμενο της εργασίας είναι να διερευνηθεί η αντανάκλαση που είχε το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα στον ελλαδικό Τύπο την εποχή αυτή, η στάση των βενιζελικών και αντιβενιζελικών εφημερίδων στις επιμέρους εξελίξεις και γεγονότα που συνδέονταν με το συγκεκριμένο θέμα, ο βαθμός επίδρασης του διχασμού στη στάση και τη συμπεριφορά τους, αλλά και η συμβολή του ίδιου του ζητήματος στην όξυνση της εσωτερικής κρίσης.

Σε ό,τι αφορά τη δομή και το περιεχόμενο της εργασίας, αυτή έχει χωρισθεί συμβατικά σε τέσσερα μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελείται από δυο εισαγωγικά κεφάλαια. Στο πρώτο εξετάζεται η σχέση του Τύπου με την επιστήμη της Ιστορίας, οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες ο Τύπος μπορεί να αποτελέσει ιστορική πηγή και ο τρόπος με τον οποίο οφείλουμε να τον προσεγγίσουμε. Επιπλέον,

σκιαγραφούνται τα γενικά χαρακτηριστικά των εφημερίδων -βενιζελικών και αντιβενιζελικών- που έχουν επιλεγεί να μελετηθούν. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται συνοπτικά η πορεία του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος από τη δημιουργία του έως την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου.

Το δεύτερο και εκτενέστερο μέρος της εργασίας μελετά την περίοδο από την έναρξη του πολέμου έως τις εκλογές του Μαΐου 1915. Ειδικότερα, εξετάζει αναλυτικά τη στάση του ελληνικού Τύπου απέναντι σε μια σειρά από ζητήματα που αφορούν το Βορειοηπειρωτικό. Αυτά είναι -κατά χρονική σειρά- οι μεταβολές που συντελούνται στο εσωτερικό της Αλβανίας με την έκρηξη του πολέμου, η ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό και εν συνεχεία το αίτημα ορισμένων περί διοικητικής διαίρεσης της περιοχής, η κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς, η αποστολή του ελληνικού καταδρομικού «Ελλη» στο Δυρράχιο, η συμμετοχή της Ιταλίας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ και το ζήτημα της εισόδου των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου στο ελληνικό κοινοβούλιο μετά τη νίκη των Φιλελευθέρων στις εκλογές του Μαΐου 1915.

Το τρίτο μέρος πραγματεύεται την περίοδο των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων (Οκτώβριος 1915-Ιούνιος 1917). Σε αυτήν εξετάζεται συγκεκριμένα η στάση των εφημερίδων προς την κυβέρνηση Σκουλούδη για τον τρόπο που χειρίστηκε το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα από το φθινόπωρο του 1915 έως και την άνοιξη του 1916 και κυρίως η αντίδραση του Τύπου -βενιζελικού και αντιβενιζελικού- απέναντι στην κατάληψη της Βορείου και Νοτίου Ηπείρου από τους Ιταλούς κατά τα έτη 1916-1917.

Το τέταρτο και τελευταίο μέρος περιλαμβάνει το διάστημα από την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία μέχρι την επανεγκατάσταση των ελληνικών αρχών στην Ήπειρο το Σεπτέμβριο του 1917. Στο μοναδικό αλλά εκτενές κεφάλαιό του παρουσιάζεται η στάση των εφημερίδων απέναντι στις αποφάσεις της Διάσκεψης του Παρισιού τον Ιούλιο του 1917 σχετικά με το θέμα της εκκένωσης του ηπειρωτικού εδάφους από τα ιταλικά στρατεύματα και την αποκατάσταση των ελληνικών αρχών στη Νότιο Ήπειρο, καθώς επίσης για τη μη λήψη ανάλογης απόφασης και για το τμήμα της Βορείου Ηπείρου, το οποίο θα εξακολουθούσε να παραμένει υπό ιταλική κατοχή.

Κατά τη συγγραφή της εργασίας επιλέχθηκε γενικά η θεματική οργάνωση και ανάλυση του υλικού. Καθώς, όμως, μία παρουσίαση βασισμένη αποκλειστικά σε

θεματικούς άξονες θα μπορούσε να δημιουργήσει σύγχυση και την αίσθηση του αχρονικού και να διασπαστεί η λογική της διαμόρφωσης θέσεων και στάσεων ανάλογα με τη συγκυρία, -κίνδυνος αρκετά πιθανός αν αναλογιστούμε ότι οι εφημερίδες της περιόδου που μελετούμε υφίστανται τέτοιες μεταβολές- κρίθηκε σκόπιμο η παρουσίαση να ακολουθεί την εξελικτική πορεία των γεγονότων και να καταγράφει την αντίστοιχη αντίδραση του Τύπου σε αυτά. Παράλληλα, για να αποτυπωθεί εναργέστερα η στάση του Τύπου και να αναδειχθεί η διαφορετικότητα των θέσεων μεταξύ των βενιζελικών και αντιβενιζελικών εφημερίδων στα διάφορα θέματα που αφορούν το Βορειοηπειρωτικό την περίοδο αυτή, η μελέτη του Τύπου έγινε στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας συγκριτικά και κατ' αντιπαράθεση. Και στις δυο περιπτώσεις και προκειμένου να αποδοθεί όσο το δυνατόν πιο πιστά η ατμόσφαιρα της εποχής, συχνά προτιμήθηκε η αυτούσια παράθεση αποσπασμάτων αντί της απονευρωμένης απόδοσης του περιεχομένου τους σε πλάγιο λόγο.

Ολοκληρώνοντας το προλογικό αυτό σημείωμα, κρίνω απαραίτητο να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό κύκλο σπουδών για τη συμβολή τους στην προσπάθεια μύησής μου στην επιστήμη της Ιστορίας. Ιδιαίτερα, όμως, ευχαριστώ τον Δ. Φλιτούρη, επόπτη αυτής της εργασίας, για τη σταθερή και συνεπή παρακολούθησή της από το στάδιο του πρώτου προβληματισμού μέχρι και τη συγγραφή της. Η συμβολή του ήταν πολύτιμη. Ευχαριστώ επίσης τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, την επίκουρη καθηγήτρια Α. Μανδουλαρά και τον Λέκτορα Ν. Αναστασόπουλο, για την τιμή που μου έκαναν να διαβάσουν την εργασία μου και να προβούν σε χρήσιμες και ουσιαστικές υποδείξεις. Ευχαριστίες οφείλω ακόμη στο Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών και την Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών για την παροχή πλούσιου βιβλιογραφικού και όχι μόνο υλικού, καθώς και στη Βιβλιοθήκη της Βουλής και την Εθνική Βιβλιοθήκη για την εύκολη πρόσβαση στις εφημερίδες της εποχής. Σημαντική ήταν επίσης και η συνεισφορά ορισμένων φίλων και συμφοιτητών, οι οποίοι με τις κρίσεις και τις συμβουλές τους με βοήθησαν να υπερκεράσω αρκετές από τις δυσκολίες κατά την εκπόνηση της εργασίας. Σε καμιά περίπτωση, όμως, η προσπάθεια αυτή δεν θα είχε τελεσφορήσει δίχως την έμπρακτη στήριξη και συμπαράσταση που απλόχερα μου πρόσφεραν οι γονείς μου καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Οι ευχαριστίες και η ευγνωμοσύνη μου προς αυτούς είναι δεδομένες.

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Τύπος ως πηγή Ιστορίας

Αν και κατά γενική ομολογία ο Τύπος¹ δεν συγκαταλέγεται στις πρωτογενείς πηγές, όπως τα επίσημα αρχεία (έγγραφα και οι επιστολές),² εντούτοις αποτελεί μια σημαντική πηγή έρευνας για τον ιστορικό, καθώς του δίνει τη δυνατότητα να μελετά τις σκέψεις των ανθρώπων τη στιγμή των γεγονότων και όχι επεξεργασμένες υπό το πρίσμα της εκ των υστέρων γνώσης. Παράλληλα, μέσα από τις πολυσήμαντες καταγραφές του αναπαράγονται και ανιχνεύονται οι λειτουργίες της δεδομένης ιστορικής στιγμής που αναφέρονται σε συνειδήσεις και συμπεριφορές, σε νοοτροπίες και ιδεολογίες ή ιδεολογήματα.³ Άλλωστε, ο Τύπος διαθέτει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που του επιτρέπουν να θεωρηθεί «πηγή» για τις επιστήμες που μελετούν τις κοινωνίες των ανθρώπων και ιδιαίτερα για τη σύγχρονη ιστορία, καθώς στην ύλη του συμπεριλαμβάνονται «αφηγηματικά κείμενα που συντάχθηκαν από ανθρώπους σύγχρονους ή λίγο μεταγενέστερους από τα γεγονότα που περιγράφονται (όπως ανταποκρίσεις, αναφορές, παρουσιάσεις θεμάτων, κριτικές, χρονικά και ημερολόγια), επίσημα και ανεπίσημα έγγραφα, αλλά και μνημεία της ιστορίας του πολιτισμού (όπως γλωσσικά μνημεία, λογοτεχνικά έργα, καλλιτεχνικές περιγραφές, αποτυπώσεις ανθρώπινων δραστηριοτήτων και προβληματισμών, φωτογραφίες).⁴

Από την άλλη βέβαια, τα εγγενή χαρακτηριστικά του επιβάλλουν μια προσεκτική-κριτική μέθοδο προσέγγισης και μελέτης του από τον ερευνητή. Κατ' αρχήν, πρόκειται για μια «διαμεσολαβημένη» πηγή και η «πραγματικότητα» που

¹ Με τον όρο «Τύπος» αναφερόμαστε στον έντυπο Τύπο (ημερήσιο και περιοδικό). Στην παρούσα εργασία, ωστόσο, εξετάζεται μόνο ο ημερήσιος.

² Ελλείπει βέβαια αρχειακό υλικό ή βιβλιογραφίας και με τα κατάλληλα μεθοδολογικά κριτήρια μελέτης του, ο Τύπος μπορεί να αποτελέσει και πρωτογενής ιστορική πηγή. Βλ. τη μελέτη του Σταματέλου Π., «Η κοινωνία των Ιωαννίνων(1950-1951). Η μαρτυρία του Τύπου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 33 (1998-1999), σσ. 347-380.

³ Κουμαριανού Αικ., *Μέλισσα, η εφημερίς Ελληνική*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1984, σ. λ'.

⁴ Δρούλια-Μητράκου Ε., «ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας», στο Δρούλια Λ. (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα: ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα 23-25 Μαΐου 2002), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 478.

παρουσιάζεται μέσα από αυτόν δεν πρέπει να γίνεται εκ των προτέρων και άκριτα αποδεκτή. Ακόμη και η καταγραφή ή η ακριβής παρουσίαση των γεγονότων πρέπει να ελέγχεται, ιδιαίτερα όταν μελετάμε έντυπα παλαιότερων εποχών, που ακόμη και η εξακρίβωση ενός απλού γεγονότος δεν ήταν κάτι το απλό. Πολύ περισσότερο οι αναφορές σε κίνητρα και παρασκηνιακά συμβάντα, που ενδέχεται να είναι ψευδή ή επινοημένα. Αντίστοιχα επιφυλακτικοί πρέπει να είμαστε και σε ό,τι αφορά τις θέσεις - απόψεις που απηχεί κάποιο έντυπο, καθώς, όσο κι αν διατείνονται ότι απεικονίζουν την αντικειμενική πραγματικότητα, αντανακλούν τη δική τους οπτική και παρουσιάζουν τη δική τους αλήθεια στην κοινή γνώμη.

Η επιφύλαξη αυτή πηγάζει κυρίως από το γεγονός της ύπαρξης μιας σειράς από λόγους που ενδέχεται να μεσολαβούν και να διαστρεβλώνουν κάθε φορά την αποτυπωμένη στο χαρτί «πραγματικότητα». Οι σκοπιμότητες και τα συμφέροντα του εκδότη -πολιτικά ή οικονομικά- η εξυπηρέτηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής «γραμμής», η παραπληροφόρηση, η λογοκρισία και η προπαγάνδα⁵ -τα τελευταία κυρίως σε περιόδους πολέμου ή αυταρχικών καθεστώτων-⁶ είναι παράγοντες που θέτουν υπό αμφισβήτηση την αξιοπιστία της εφημερίδας και απαιτούν την αυξημένη κριτική ικανότητα του ιστορικού. Η παρουσίαση, λοιπόν, μέσω του Τύπου, μιας αναληθούς είδησης ή γενικότερα η αποτύπωση μιας κοινωνικοπολιτικής κατάστασης μη συμβατής με την πραγματικότητα, είναι ζητούμενα που πρέπει σε κάθε περίπτωση να εξετάζονται από τον μελετητή και αυτό γιατί συχνά ο Τύπος, «καταγράφοντας και αναλύοντας το εφημερο της εκάστοτε επικαιρότητας, της Ιστορίας εν τω γίνεσθαι, τελικά παράγει ιστορία, όχι τόσο ως αυτόπτης μάρτυρας όσο ως κατασκευαστής της ίδιας της κοινωνικής πραγματικότητας».⁷

Συνεπώς, για να μπορεί να υπάρξει καλύτερη και αποδοτικότερη επεξεργασία και αξιοποίηση ενός συγκεκριμένου εντύπου πρέπει να τεθούν ορισμένα κριτήρια-κανόνες. Ένα ζήτημα που θα πρέπει να απασχολεί τον ιστορικό είναι πρωτίστως το

⁵ Λιοναράκης Ν., «Κατασκευή κατά λάθος και από λάθος», στο Παναγιωτόπουλου Ρ. και Ρηγοπούλου Π. (επιμ.), *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα Απρίλιος 1996), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σ. 324.

⁶ Βλ. Jean-Noel Jeanneney, *Η ιστορία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης: από την εμφάνιση τους ως τις μέρες μας*, (μτφ. Μπάλτα Ν.), Παπαδήμα, Αθήνα 1999, σσ. 162-163· Μπάλτα Ν.- Παπαδημητρίου Δ., *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, ό.π., σσ. 36-40.

⁷ Μπάλτα Ν., «Πρόλογος», στο Jean-Noel Jeanneney, *Η ιστορία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης: από την εμφάνιση τους ως τις μέρες μας*, Παπαδήμα, Αθήνα 1999, σ. 11.

είδος της εφημερίδας, αν δηλαδή είναι πολιτική, κομματική, σατυρική κ.α.⁸ Επίσης, η περιοδικότητα της έκδοσής της, αν είναι ημερήσια ή περιοδική, πρέπει να ενδιαφέρει τον ερευνητή, καθώς ο περιοδικός Τύπος λειτουργεί διαφορετικά και υπακούει σε άλλου είδους ανάγκες και κανόνες από τον καθημερινό.⁹ Παράλληλα, η φυσιογνωμία της εφημερίδας, η πολιτική της «ταυτότητα», καθώς και η γενικότερη απήχηση και το κύρος της είναι στοιχεία που πρέπει να εξετάζονται επιμελώς από τον ιστορικό. Πρέπει ακόμη να λαμβάνεται υπόψη ότι δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις, όπου σταδιακά ή ξαφνικά μπορεί να αλλάζει η πολιτική της «γραμμή» για λόγους που σχετίζονται με τις επαγγελματικές ανάγκες του εκδότη ή τις τρέχουσες πολιτικές της επιδιώξεις.¹⁰

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει επίσης να δίνεται στα εξωτερικά χαρακτηριστικά της εφημερίδας, δηλαδή στον τίτλο και υπότιτλο αν υπάρχει, στο λογότυπο και τα εμβλήματα, όπου αυτά εμφανίζονται,¹¹ ενώ θα πρέπει να γίνεται διαχωρισμός και στους πρωτοσέλιδους τίτλους «σε πολιτικά και κοινωνικά ημέρες «ρουτίνας», από αυτούς σε ημέρες έντασης και σημαντικών γεγονότων και εξελίξεων, μιας και οι τελευταίοι συχνά γράφουν ιστορία».¹² Στην περίπτωση αυτή, τα κύρια άρθρα των εφημερίδων και οι τακτικές στήλες με τα σχόλια, τις γνώμες και τις απόψεις τους αποτελούν σημαντικούς δείκτες πρόσληψης του πολιτικού και κοινωνικού κλίματος μιας εποχής.

Πέρα από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, ο ιστορικός θα πρέπει να ελέγχει και την αξιοπιστία της ίδιας της πληροφορίας, μέσω της εξακρίβωσης και της επαλήθευσης, καθώς επίσης και το συγκεκριμένο είδος της, ανάλογα με το αν αυτή προέρχεται από κύριο άρθρο ή επίσημη ανακοίνωση, από καλά πληροφορημένους κύκλους, από συνεντεύξεις ή ρεπορτάζ¹³ από ανταποκρίσεις ή αναφορές, από κριτικές ή ακόμη και από χρονικά ή ημερολόγια. Δεν είναι λίγες οι φορές βέβαια που ο μελετητής εντοπίζει στον Τύπο και έγγραφα, τόσο επίσημα (διατάγματα, ψηφίσματα, συνθήκες) όσο και

⁸ Αναστασιάδης Γ., *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 19.

⁹ Κουκουλές Γ., *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σσ. 47-49.

¹⁰ Αναστασιάδης Γ., *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, ό.π., σ. 19.

¹¹ *Ο.π.*, σ. 27.

¹² *Ο.π.* σ. 28.

¹³ *Ο.π.* σ. 20.

ανεπίσημα (αλληλογραφία).¹⁴ Παράλληλα, ούτε ο τρόπος που κατανέμονται και προβάλλονται τα δημοσιεύματα δεν είναι τυχαίος και ο ιστορικός θα πρέπει να έχει υπόψη του ότι «ακόμα και η συγκεκριμένη σελιδοποίηση, οι τίτλοι, οι λεζάντες κ.λπ. δεν είναι πράξεις ουδέτερες», αλλά «υποδηλώνουν συγκεκριμένες επιλογές, ιεραρχήσεις και σκοπιμότητες, καθώς υποβαθμίζουν, υπερτονίζουν ή εξωραϊζουν τις ειδήσεις».¹⁵

Ανεξάρτητα, όμως, από τις όποιες ενστάσεις και επιφυλάξεις, ο Τύπος αποτελεί μια πολύτιμη πηγή έρευνας, διότι, ως σύγχρονος προς τα γεγονότα, και μέσα από το πλούσιο και πολύπτυχο υλικό του παρέχει τη δυνατότητα στον ιστορικό να κατανοήσει την καθημερινή «πραγματικότητα», την ατμόσφαιρα και το πολιτικό-ιδεολογικό κλίμα μιας εποχής, καθώς αποτυπώνει –όταν βέβαια δεν παίζει το ρόλο του διαμορφωτή- τις συμπεριφορές και τις τάσεις της κοινής γνώμης¹⁶. Όπως κάθε τεκμήριο, ο Τύπος μπορεί να αποδειχθεί ένα χρήσιμο ερευνητικό εργαλείο, αρκεί να κάνουμε σωστή χρήση του, δηλαδή να χρησιμοποιήσουμε τα κατάλληλα μεθοδολογικά κριτήρια μελέτης του.

Στην παρούσα εργασία ο Τύπος προσεγγίζεται ως αυτοτελής και αυθύπαρκτη ιστορική πηγή και όχι ως επικουρικό προς τα πρωτογενή τεκμήρια υλικό. Στόχος της εργασίας δεν αποτελεί η εξακρίβωση του αληθούς ή ψευδούς των δημοσιευμάτων με βάση τη μεταγενέστερη βιβλιογραφία. Άλλωστε κάτι τέτοιο θα ήταν ατελέσφορο και ανώφελο για μια σειρά δημοσιευμάτων που την κρίσιμη περίοδο που μελετούμε απέβλεπαν κατά βάση στον προπαγανδισμό των θέσεων και απόψεων της πολιτικής παράταξης που υποστήριζαν –βενιζελικής ή αντιβενιζελικής-, στην ενίσχυση του προφίλ του Βενιζέλου ή του Κωνσταντίνου αντίστοιχα και στη χειραγώγηση της κοινής γνώμης.

Στο σημείο αυτό θα παρουσιάσουμε την πορεία, την οποία διέγραψαν κατά την περίοδο 1914-1917 οι εφημερίδες –αντιβενιζελικές και βενιζελικές- από τις οποίες αντλήσαμε το υλικό μας και θα προσδιορίσουμε το ρόλο τους στην οργάνωση της προπαγάνδας της παράταξης που εκπροσωπούσαν. Πρόθεσή μας είναι να δημιουργήσουμε εκ των προτέρων μια οικειότητα στον αναγνώστη με τη

¹⁴ Βλ. Δρούλια-Μητράκου Ε., «ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας», *ό.π.*, σ. 478.

¹⁵ Αναστασιάδης Γ., *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, *ό.π.*, σ. 20.

¹⁶ Παπαθανασίου Ι., «Αρχεία εφημερίδων. Μια αγνοημένη παράμετρος», στο Δρούλια Λ. (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα: ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, *ό.π.*, σ. 489.

φυσιογνωμία των εφημερίδων που θα διευκολύνει την κατανόηση όσων θα επακολουθήσουν. Αξίζει να σημειωθεί ότι η επιλογή των εφημερίδων έγινε με κριτήριο την επίδραση του πολιτικού λόγου της κάθε εφημερίδας στη διαμόρφωση της κομματικής παράταξης που υποστήριζε, τη συνέπεια του λόγου της, καθώς επίσης και την κυκλοφορία της.

Από τον αντιβενιζελικό Τύπο επιλέχθηκαν οι εξής τρεις αντιπροσωπευτικές εφημερίδες: το *Εμπρός*, η *Αθήναι* και το *Σκρίπ*.

Το *Εμπρός* του Δημήτρη Καλαποθάκη, με διευθυντή τον Κωνσταντίνο Αυγέρη, ήταν από τις κορυφαίες εφημερίδες της αντιβενιζελικής παράταξης με υψηλή κυκλοφορία. Με την έναρξη του πολέμου εκδήλωσε τα φιλικά της αισθήματα προς την Αντάντ και ιδιαίτερα προς Γαλλία, μέσω της αρθρογραφία της. Μετά την παραίτηση του Βενιζέλου υποστήριξε την κυβέρνηση Γούναρη, αλλά ήταν υπέρ της παρέμβασης σε εύθετο χρόνο. Γύρω στα μέσα Απριλίου του 1915, όμως, τάχθηκε υπέρ της ουδετερότητας και το καλοκαίρι υπέρ της πολιτικής της Γερμανίας και των Συμμάχων της. Από τα τέλη του 1916 άρχισε να διατυπώνει την άποψη για την αναγκαιότητα αποκατάστασης των φιλικών σχέσεων με τις Δυνάμεις της Αντάντ. Τον Απρίλιο του 1917 άσκησε κριτική στην κυβέρνηση Λάμπρου γιατί δεν έδειξε αμέσως συμφιλιωτική διάθεση προς τους Συμμάχους και υποστήριξε την κυβέρνηση Ζαΐμη που την διαδέχθηκε.¹⁷

Η *Αθήναι* του Γεωργίου Πώπ –ανεξάρτητου βουλευτή Ψαρρών- υπήρξε μία από τις πλέον ακραιφνείς αντιβενιζελικές εφημερίδες. Αν και αρχικά υποστήριξε τον Βενιζέλο, από το 1910 ήρθε σε ρήξη μαζί του και άρχισε να τον αντιπολιτεύεται με πάθος και σφοδρότητα σε όλα τα επίπεδα.¹⁸ Στις αρχές του πολέμου άσκησε συστηματική προπαγάνδα υπέρ των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, παρότι αναγνώριζε την εξάρτηση της Ελλάδας από τη Βρετανία, και τάχθηκε υπέρ της ουδετερότητας της χώρας. Από το 1916, ωστόσο, τάχθηκε υπέρ της εξομάλυνσης των ελληνοανταντικών σχέσεων, θεωρώντας τις κυβερνήσεις Γούναρη και Σκουλούδη υπεύθυνες για την επιδείνωσή τους.¹⁹

¹⁷ Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1990, σσ. 22-23.

¹⁸ Δρούλια Λ.- Κουτσοπανάγου Γ. (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. Α', Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 126· Μάγερ Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. Β' (1901-1959), Αθήνα 1959, σ. 35.

¹⁹ Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 24-25.

Το *Σκρίπ* του Γρηγόρη Ευστρατιάδη –βουλευτή Λέσβου το 1916- ήταν επίσης από τις φανατικότερες αντιβενιζελικές εφημερίδες, ήδη πριν από την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, όταν αντιπολιτεύθηκε έντονα τον ηγέτη των Φιλελευθέρων στο ζήτημα των Νήσων και το Ηπειρωτικό. Πρέσβευε φιλομοναρχικές απόψεις και παρασκεύασε το διχασμό βενιζελικών και αντιβενιζελικών με την αρθρογραφία της. Στον κρίσιμο χρόνο του 1917 συνέστησε στην κυβέρνηση Λάμπρου να μην κάνει υποχωρήσεις έναντι των Συμμάχων, διατηρώντας την αδιάλλακτη στάση της μέχρι την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου από το θρόνο.²⁰

Από το βενιζελικό Τύπο επιλέχθηκαν οι εξής τέσσερις²¹ σημαντικές εφημερίδες: η *Εστία*, η *Πατρίς*, η *Νέα Ελλάς* και το *Έθνος*.

Η *Εστία* του Αδωνη Κύρου, με παρουσία στα δημοσιογραφικά δρώμενα από το 1894, ήταν συντηρητική και έγκυρη εφημερίδα με προσεγμένη γλώσσα και σεμνούς τίτλους. Υποστήριζε ένθερμα και σταθερά την πολιτική του Βενιζέλου και των Συμμάχων καθ' όλη τη διάρκεια του διχασμού. Η έκδοσή της διεκόπη για πέντε μήνες (18 Οκτωβρίου 1916 έως 15 Μαρτίου 1917) από το καθεστώς των Αθηνών.²²

Η *Πατρίς* του Σπύρου Σίμου –βουλευτή Άρτας από το 1910- ήταν εφημερίδα ευρείας κυκλοφορίας και υψηλού κύρους από το 1905, όταν και μεταφέρθηκε στην Αθήνα από το Βουκουρέστι, όπου εκδιδόταν από το 1889. Κατά την επανάσταση του Θερίσου πολέμησε τον Βενιζέλο, όμως μετά την επικράτηση του Στρατιωτικού Συνδέσμου τάχθηκε στο πλευρό του κρητικού πολιτικού και τον υποστήριξε μέχρι το τέλος. Κατά την περίοδο του διχασμού, η *Πατρίς* ήταν από τα φανατικότερα δημοσιογραφικά όργανα της βενιζελικής παράταξης και, μέχρι την έκδοση της εβδομαδιαίας εφημερίδας Κήρυξ την άνοιξη του 1916, θεωρούνταν ο ημιεπίσημος

²⁰ Δρούλια Λ.- Κουτσοπανάγου Γ. (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. Δ', δ.π., σ. 106· Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, δ.π., σ. 28.

²¹ Εξαιτίας της αποσπασματικότητας και της ασυνέχειας που παρατηρήθηκε σε ορισμένες περιόδους από τις παραπάνω βενιζελικές εφημερίδες, κρίθηκε σκόπιμο η προσθήκη μιας επιπλέον εφημερίδας για την όσο το δυνατόν πληρέστερη κάλυψη του υπό εξέταση ζητήματος.

²² Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, δ.π., σ. 30· Μπάλτα Ν.- Παπαδημητρίου Δ., *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου*, δ.π., σ. 71.

εκπρόσωπός της. Ο ιδιοκτήτης της αγωνίσθηκε στο πλευρό του Βενιζέλου για την εφαρμογή της πολιτικής του, τόσο στην Αθήνα όσο και στη Θεσσαλονίκη, όπου και συμμετείχε στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας. Στα «Νοεμβριανά» η κυκλοφορία της διακόπηκε για μερικούς μήνες μέχρι τις 9 Απριλίου 1917.²³

Η *Νέα Ελλάς* ήταν μετοχική εφημερίδα και εκδόθηκε το 1913 με διευθυντή τον Γεώργιο Βεντήρη. Τη φιλοβενιζελική της κατεύθυνση την έδειξε από νωρίς, μέσω της μαχητικής αρθρογραφία της. Στάθηκε στο πλευρό του Βενιζέλου καθ' όλη τη διάρκεια του διχασμού και υποστήριξε με φανατισμό την πολιτική του, καθώς επίσης και τον αγώνα των Συμμάχων. Ήταν η μόνη βενιζελική εφημερίδα που αμφισβήτησε ήδη από το Μάρτιο του 1915 το δικαίωμα του βασιλιά να ρυθμίζει την πολιτική του Έθνους. Διέκοψε την έκδοσή της το Νοέμβριο του 1916 και επανεκδόθηκε τον Ιούλιο του επόμενου έτους, συνεχίζοντας τη στήριξη της πολιτικής του Βενιζέλου μέχρι και το 1920, όταν και οι αντιβενιζελικοί τη διέκοψαν ξανά.²⁴

Το *Έθνος* του Σπύρου Νικολόπουλου ήταν βενιζελική και φιλοανταντική εφημερίδα, αλλά διακρινόταν για τη μετριοπάθεια και σοβαρότητα των πολιτικών της τοποθετήσεων. Περισσότερο ακριβής από τις άλλες στη διατύπωση του πολιτικού της λόγου, απευθυνόταν σε ένα μορφωμένο ή σχετικά μορφωμένο και όχι φανατισμένο αναγνωστικό κοινό. Οι τίτλοι, περιεκτικοί και σαφείς, αντιστοιχούσαν πλήρως με το περιεχόμενο των άρθρων που συνόδευαν. Υποστήριξε σταθερά τον Βενιζέλο και το κόμμα του στην κρίσιμη περίοδο του διχασμού, αλλά δεν παρασύρθηκε σε ακρότητες. Η έκδοσή της διεκόπη, όπως και στις άλλες βενιζελικές εφημερίδες, από το βασιλικό καθεστώς για μερικούς μήνες (Νοέμβριος 1916- Μάρτιος 1917).²⁵

²³ Μάγερ Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, ό.π., σσ. 69, 76-77· Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 30-31.

²⁴ Δρούλια Λ.- Κουτσοπανάγου Γ. (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. Γ', ό.π., σ. 245· Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σ. 31· Μάγερ Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, ό.π., σσ. 101-103.

²⁵ Δρούλια Λ.- Κουτσοπανάγου Γ. (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. Β', ό.π., σ. 58· Μάγερ Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, ό.π., σσ. 109-110.

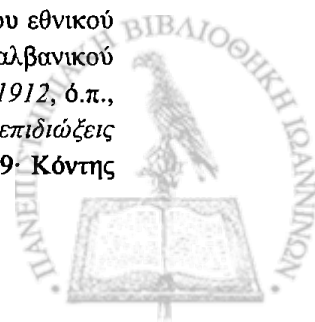
Η γέννηση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος

Η εμφάνιση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος εντοπίζεται για πρώτη φορά στην περίοδο των Βαλκανικών πολέμων (1912-1913), ενώ η παγίωσή του ως θέμα υψίστης σημασίας για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας -και όχι μόνο- τοποθετείται μετά τη λήξη τους. Βασικοί παράγοντες στη δημιουργία του συγκεκριμένου ζητήματος υπήρξαν –καταρχήν- οι πολιτικές της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας και ιδίως τα παραδοσιακά τους συμφέροντα στη Βαλκανική.²⁶ Οι δυνάμεις αυτές, στην προσπάθειά τους να διασφαλίσουν τα μεγάλα στρατηγικά και οικονομικά τους διακυβεύματα στον ευρύτερο αυτό χώρο, προσανατολίστηκαν εξ αρχής στην ίδρυση ενός αυτόνομου αλβανικού κράτους, το οποίο για τη μεν Αυστροουγγαρία θα λειτουργούσε ως εμπόδιο στη σλαβική εξάπλωση στα Βαλκάνια, για τη δε Ιταλία θα αποτελούσε εφιαλτήριο για τη διεξόδυσή της στα Βαλκάνια και την Ανατολή και την εγκαθίδρυση της ηγεμονίας της στην Αδριατική.²⁷ Προς το σκοπό αυτό, οι δυο δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας παρότρυναν τους εθνικιστές Αλβανούς του εξωτερικού και ιδιαίτερα τον Ισμαήλ Κεμάλ να ενεργήσουν για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους. Ο τελευταίος, επωμιζόμενος το ρόλο του υποκινητή, κατάφερε μέσα σε λίγο διάστημα να αφυπνίσει το εθνικό αίσθημα των συμπατριωτών του και στις 28 Νοεμβρίου 1912 να συγκαλέσει στην Αυλώνα την πρώτη Εθνοσυνέλευση, η οποία διακήρυξε την Αλβανία σε ανεξάρτητο κράτος με πρόεδρο τον ίδιο τον Κεμάλ.²⁸

²⁶ Για τα διαχρονικά συμφέροντα της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας στη Βαλκανική και ιδιαίτερα στο χώρο της Αδριατικής, βλ. Skendi S., *The Albanian national awakening 1878-1912*, Princeton 1967, σσ. 238-256.

²⁷ Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 9.

²⁸ Για τη συμβολή των Αυστριακών και των Ιταλών στην ίδρυση της Αλβανίας, καθώς και την περιγραφή των γεγονότων που οδήγησαν στην ανεξαρτησία της, βλ. Kondis B., *Greece and Albania 1908-1914*, Thessaloniki 1976, σσ. 85-92· του ίδιου, «Η Βαλκανική Συμμαχία του 1912 και η ανεξαρτησία της Αλβανίας», *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Παράρτημα, τ. ΙΙΙ (1974), σσ. 3-16· Pollo S.-Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας* (μτφ. Ακτσόγλου Μ.), Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 206-210· Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, Ισνάφι, Ιωάννινα 2006, σσ. 26-33· Pearson O., *Albania and King Zog. Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, v. 1, London 2004, σσ. 31-34. Πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι αυτή δεν ήταν η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια των Αλβανών για τη δημιουργία αυτόνομου εθνικού κράτους. Κατά το παρελθόν είχαν προηγηθεί και άλλες, όπως αυτή της σύστασης του αλβανικού Συνδέσμου της Πρισρένης το 1878. Βλ. Skendi S., *The Albanian national awakening 1878-1912*, ό.π., σσ. 36-39· Σκουλίδας Η., *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19^ο αιώνα: Πολιτικές επιδιώξεις και Θεωρήσεις (1875-1897)*, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα 2001, σσ. 138-139· Κόντης

Την ίδια περίοδο, ο ελληνικός στρατός κατευθυνόταν προς την Ήπειρο, με στόχο την κατάληψη της ευρύτερης περιοχής και την απελευθέρωσή της από τους Οθωμανούς. Οι ελληνικές δυνάμεις, αφού εκπόρθησαν στις 21 Φεβρουαρίου 1913 την πόλη των Ιωαννίνων, προχώρησαν βόρεια και λίγες ημέρες αργότερα κατέλαβαν διαδοχικά το Αργυρόκαστρο, το Τεπελένι, τους Αγίους Σαράντα, το Δέλβινο, τη Χειμάρρα και την Κορυτσά.²⁹ Οι επιτυχίες των Ελλήνων στρατιωτών στις μάχες της Ηπείρου ενθάρρυναν τους επικεφαλής τους για συνέχιση της προέλασης ακόμη βορειότερα με κατεύθυνση την Αυλώνα. Η έντονη, όμως, αντίδραση των Ιταλών προς τον Βενιζέλο υποχρέωσε τον Έλληνα πρωθυπουργό να διατάξει τη διακοπή της επέκτασης των ελληνικών δυνάμεων προς την Αυλώνα, λόγω του έντονου ιταλικού ενδιαφέροντος για την περιοχή αυτή.³⁰

Εν τω μεταξύ, στις 12 Δεκεμβρίου 1912 είχαν συνέλθει στο Λονδίνο οι πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων και οι αντιπροσωπείες των εμπόλεμων κρατών για τον τερματισμό του πολέμου και την επίλυση των εκκρεμών ζητημάτων. Η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη από την πρώτη κιόλας συνεδρία ξεκίνησε τις εργασίες της με το Αλβανικό πρόβλημα, το οποίο λόγω της ιδιαιτερότητάς του έχρηξε άμεσης λύσης. Για το σκοπό αυτό, οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων συνεργάστηκαν και λίγες ημέρες αργότερα, υπό την προεδρία του υπουργού Εξωτερικών της Βρετανίας Γκρέυ, συμφώνησαν για την ίδρυση ενός αυτόνομου αλβανικού κράτους.³¹ Το πρόβλημα που προέκυψε, όμως, στη συνέχεια αφορούσε τα σύνορα του νέου κρατιδίου και τον

Β., «Ο αλβανικός Σύνδεσμος της Πρισρένης και ο ρόλος του στο ζήτημα του καθορισμού των ηπειρωτικών συνόρων», *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Παράρτημα, τ. V (1976), σσ. 201-202.

²⁹ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι δύο τελευταίες είχαν απελευθερωθεί νωρίτερα. Ο Χειμαρνώτης ταγματάρχης χωροφυλακής Σπύρος Σπυρομήλιος κατέλαβε με αντάρτικα σώματα Ηπειρωτών και Κρητών εθελοντών τη Χειμάρρα το Νοέμβριο του 1912, ενώ η Κορυτσά απελευθερώθηκε στις 7 Δεκεμβρίου 1912, μετά την εισβολή των ελληνικών δυνάμεων από τα δυτικά της Μακεδονίας. Βλ. Ruches P., *Albania's Captives*, Chicago 1965, σσ. 65-68· Οικονομόπουλου Κλ., «Η αλύτρωτος Βόρειος Ήπειρος και η επιταγή της ιστορίας», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, τ. Ζ' (1984), σ. 252· Οικονόμου Ν., «Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και η προσάρτηση των Νέων Χωρών», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', ό.π., σσ. 298-301.

³⁰ Kondis B., *Greece and Albania 1908-1914*, ό.π., σσ. 102-103· Τούντα-Φεργάδη Α., *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1941)*, Σιδέρης, Αθήνα 1996, σσ. 50-51· Οικονόμου Ν., «Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και η προσάρτηση των Νέων Χωρών», ό.π., σσ. 312-313· Σπυρομήλιος Μ., *Ελλάς και Αλβανία*, Νέα Υόρκη 1944, σσ. 39-41.

³¹ Κόντης Β., *Εναίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 68-69· Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, ό.π., σσ. 210-211.

καθορισμό των λεπτομερειών τους, μιας και οι Δυνάμεις δεν μπορούσαν να συναινέσουν στο θέμα αυτό. Τα μέλη της Τριπλής Συμμαχίας πρότειναν τη γραμμή που άρχιζε από το ακρωτήριο Παναγιά και σε περίπτωση αντιδράσεων θα πρότειναν τη Φτελιά νότια από το ακρωτήριο Στύλος, με νοτιοανατολική απαρχή της γραμμής τη λίμνη Αχρίδα. Η πρόταση αυτή δεν έγινε δεκτή από την Τριπλή Συνεννόηση και ειδικότερα από τη Ρωσία και τη Γαλλία, οι οποίες υποστήριζαν για δικούς τους λόγους τις θέσεις της Ελλάδας. Ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών από την άλλη επιδίωκε με συμβιβαστικές προτάσεις να βγάλει από το αδιέξοδο τη Συνδιάσκεψη, αλλά οι μεγάλες διαφορές μεταξύ Ιταλών-Αυστριακών και Ελλήνων στην οριοθεσία των νοτίων συνόρων της Αλβανίας καθιστούσαν το πρόβλημα δυσεπίλυτο.³² Έτσι, με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου στις 17/30 Μαΐου 1913, η οποία τερμάτιζε τον Πρώτο Βαλκανικό πόλεμο, το ζήτημα του καθορισμού των συνόρων δεν είχε διευθετηθεί. Οι διαβουλεύσεις βέβαια στη Συνδιάσκεψη συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού, χωρίς όμως να υπάρξει ουσιαστικό αποτέλεσμα. Το μόνο που πέτυχε η Συνδιάσκεψη ήταν η τυπική αναγνώριση της Αλβανίας (29 Ιουλίου) ως ανεξάρτητου κράτους, υπό την εγγύηση των Δυνάμεων και με ηγεμόνα που θα όριζαν οι ίδιες.³³

Ο Βενιζέλος, στην προσπάθειά του να πετύχει κάποιο συμβιβασμό, δήλωσε στις Δυνάμεις ότι ήταν έτοιμος να συγκατατεθεί στον περιορισμό των ελληνικών συνόρων, τα οποία θα άρχιζαν από το ακρωτήριο Στύλος στα νοτιοδυτικά, αφήνοντας τη λωρίδα της παραλίας στην Αλβανία, με τον όρο, όμως, να κατοχυρωνόταν ταυτόχρονα στην Ελλάδα η κοιλάδα του Δρίνου, η Πρεμετή και η Κορυτσά μαζί με

³² Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σσ. 9-10. Για τις διαπραγματεύσεις στο ζήτημα του καθορισμού των ελληνοαλβανικών συνόρων και τις προτάσεις που διατυπώθηκαν από την πλευρά των Δυνάμεων στη Συνδιάσκεψη, βλ. αναλυτικότερα Πιτούλη-Κίτσου Χ., *Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Ολκός, Αθήνα 1997, σσ. 262-264· Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σσ. 37-40· Πατσέλη Ν. Β., «Η διπλωματική εξέλιξη του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος (1913-1926)», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 16 (1967), σσ. 466-469.

³³ Η επίσημη αναγνώριση της Αλβανίας από τις Μεγάλες Δυνάμεις συνοδεύθηκε και από τη σύσταση μιας Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου, η οποία θα ήταν υπεύθυνη για τα διοικητικά και οικονομικά ζητήματα της χώρας, καθώς επίσης και από ένα ειδικό σώμα χωροφυλακής, με επικεφαλής Ολλανδούς αξιωματικούς, για την ασφάλεια και διατήρηση της τάξης στο εσωτερικό της. Βλ. Kondis B., *Greece and Albania 1908-1914*, ό.π., σσ. 106-107· Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, ό.π., σ. 212.

τα νησιά του Αιγαίου. Η Αυστρία και η Ιταλία αποδέχθηκαν αρχικά την πρόταση αυτή, με την προϋπόθεση, όμως, ότι θα εκχωρούνταν στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος και η Κορυτσά.³⁴ Έπειτα από τις συναινετικές εισηγήσεις του Βρετανού Γκρέυ, οι δυο πλευρές συμφώνησαν στις αρχές Αυγούστου του 1913 στη σύσταση Διεθνούς Επιτροπής που θα αποφάσιζε με βάση την καθομιλούμενη γλώσσα των κατοίκων για τη μελλοντική τύχη των διαφιλονικούμενων περιοχών.³⁵ Με την έναρξη, όμως, των εργασιών της Επιτροπής τον Οκτώβριο του ίδιου έτους προέκυψαν και οι πρώτες σοβαρές δυσκολίες. Οι έντονες διαφωνίες που ξέσπασαν μεταξύ των μελών της Τριπλής Συμμαχίας και της Αντάντ στο θέμα της συνοριακής γραμμής από τη μία και κυρίως η αδυναμία εφαρμογής της γλωσσικής εξέτασης, λόγω της διγλωσσίας των κατοίκων από την άλλη, κατέστησαν αδύνατη τη συνέχιση του έργου της επιτροπής. Υπό τις συνθήκες αυτές, ο Βρετανός αντιπρόσωπός της ζήτησε στα τέλη Οκτωβρίου από τον Γκρέυ να ληφθούν υπόψη επιπρόσθετα κριτήρια για την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων σχετικά με το φρόνημα των πληθυσμών. Παράλληλα, όμως, πρότεινε την υιοθέτηση μιας συνοριακής γραμμής που παρέδιδε κατ' ουσίαν στην Αλβανία όλες τις επίμαχες περιοχές.³⁶

Ο Βενιζέλος, βλέποντας ότι η προοπτική για μια ευνοϊκή προς την Ελλάδα ρύθμιση των ελληνοαλβανικών συνόρων συγκέντρωνε τις λιγότερες πιθανότητες, επιδίωξε την ταυτόχρονη επίλυση του Βορειοηπειρωτικού και του Νησιωτικού, με σκοπό την εξασφάλιση των κτήσεων στο Αιγαίο. Στα πλαίσια αυτά, ο Έλληνας πρωθυπουργός ενημέρωσε τη Μεγάλη Βρετανία ότι θα δεχόταν την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Β. Ήπειρο, εφόσον τα νησιά του Αιγαίου κατοχυρώνονταν

³⁴ Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σ. 10· Κόντης Β., *Εναισθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σσ. 72-73.

³⁵ Γενικό Επιτελείο Στρατού: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, Αθήνα 1997, σσ. 90-91· Sigalos L., *The Greek claims on Northern Epirus*, Chicago 1963, σσ. 32-34.

³⁶ Για τις εργασίες της Επιτροπής και τα προβλήματα που ανέκυψαν κατά τη διάρκεια των εργασιών της, βλ. διεξοδικότερα Κόντης Β., «Το Ηπειρωτικό ζήτημα και η διευθέτηση των συνόρων», (ανάτυπο συμποσίου, *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 16-18/11/1988), Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 55-70· Μουζίνα Η., «Η διεθνής επιτροπή εθνολογικής ερεύνης εις την Βόρειον Ήπειρον. Το Πρωτόκολλον της Φλωρεντίας», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 4 (1955), σσ. 118-121, 233-236· Ruches P., *Albania's Captives*, ό.π., σσ. 73-79.

στην Ελλάδα.³⁷ Την ίδια περίοδο, η Διεθνής Επιτροπή, αφού εξέτασε σε διάστημα 58 ημερών μόλις 14 άτομα από 6 χωριά, αναχώρησε από την Αλβανία και μετέβη στη Φλωρεντία της Ιταλίας για τη διατύπωση των τελικών αποφάσεων.³⁸ Εκεί, με τη βοήθεια χαρτών, τα μέλη της προχώρησαν στην οριοθεσία των νοτίων συνόρων της Αλβανίας και στις 17 Δεκεμβρίου 1913 υπέγραψαν το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, βάσει του οποίου οι περιοχές της Κορυτσάς και του Αργυροκάστρου παραχωρούνταν στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος.³⁹

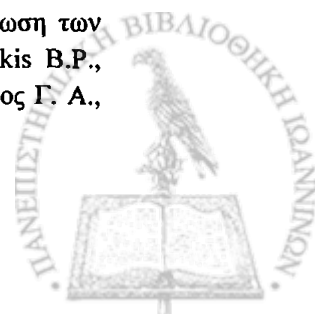
Μετά την υπογραφή του κειμένου της Φλωρεντίας, η ελληνική κυβέρνηση άρχισε τις προετοιμασίες για την εκκένωση των εδαφών που είχαν επιδικαστεί στην Αλβανία.⁴⁰ Προτού, όμως, ξεκινήσει η αποχώρηση του ελληνικού στρατού, οι Βορειοηπειρώτες πήραν την κατάσταση στα χέρια τους. Συνειδητοποιώντας ότι οι πιθανότητες για ένωση με την Ελλάδα ήταν ελάχιστες και ότι ο κίνδυνος για την κατάληψή τους από αλβανικές δυνάμεις ήταν ορατός, αποφάσισαν να καταφύγουν σε

³⁷ Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σσ. 12-13.

³⁸ Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, Αθήνα 1929, σσ. 24-25· Κόντης Β., «Το Ηπειρωτικό ζήτημα και η διευθέτηση των συνόρων», ό.π., σσ. 67-70.

³⁹ Μαζί με τις παραπάνω περιοχές, επιδικάζονταν στην Αλβανία και εξής οι πόλεις: Λεσκοβίκι, Χειμάρρα, Δέλβινο, Αγ. Σαράντα, Τεπελένι και Πρεμετή. Βλ. Κόντης Β., «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Βορείου Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914», *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1975, σ. 107· Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σ. 13. Για τους λεπτομερείς όρους του πρωτοκόλλου βλ., Papadakis B.P., *Histoire diplomatique de la Question Nord-Epirote 1912-1957*, Θεσσαλονίκη 1958, σσ. 22-23· Δρίνος Γ. Α., *Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, Αθήνα 1966, σσ. 84-85· Πρωτοψάλτη Ε., *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, Εταιρείας των Φίλων του Λαού, Αθήνα 1978, σσ. 95-97. Επίσης, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι μετά το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας υιοθετείται για πρώτη φορά ο όρος «Βόρειος ήπειρος». Βλ. Αντωνόπουλος Η., *Αλβανία και Ελληνοαλβανικές σχέσεις 1912-1990*, Ωκεανίδα, Αθήνα 1995, σ. 15. Για τη σημασία του συγκεκριμένου όρου, όπως και του όρου Νότιος Αλβανία βλ. Ευσταθιάδου Κ. Θ., *Το Αλβανικόν και το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα κατά την αρχικήν αυτών φάσιν*, Αθήνα 1950, σσ. 5-7· Παπαδοπούλου Στ., «Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα (Γένεσις- Εξέλιξις)», *Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα (Παρελθόν- Παρόν-Μέλλον)*, Πρακτικά Β' Πανελληνίου επιστημονικού Συνεδρίου (Κόνιτσα 23-26 Αυγούστου 1990), Αθήνα 1992, σ. 466· Ζώτος Μ., «Βόρειος Ήπειρος και Ελληνοαλβανικές σχέσεις υπό το φως των σημερινών δεδομένων», *Ηπειρωτικά Γράμματα*, τεύχ. 5, Φεβρουάριος 2004, σ. 171.

⁴⁰ Η εκκένωση της Β. Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό προβλεπόταν από τη διακοίνωση που επέδωσαν οι Δυνάμεις στην ελληνική κυβέρνηση το Φεβρουάριο του 1914 και επιβαλλόταν ως όρος εκ των ων ουκ άνευ, προκειμένου η Ελλάδα να πετύχει την κατοχύρωση των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Βλ. Πιτούλη-Κίτσου Χ., *Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, ό.π., σ. 277 κ. ε. Για τη διακοίνωση των Δυνάμεων προς την ελληνική κυβέρνηση και την απάντηση της τελευταίας, βλ. Papadakis B.P., *Histoire diplomatique de la Question Nord-Epirote 1912-1957*, ό.π., σσ. 23-24, 24-30· Δρίνος Γ. Α., *Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, ό.π., σσ. 92-93, 96-99.

ένοπλη αντίσταση για να διεκδικήσουν τοπική αυτονομία.⁴¹ Στην προσπάθεια αυτή ιδιαίτερη ήταν η συμβολή του πρώην υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας Γεωργίου Χ. Ζωγράφου, ο οποίος, αφού μετέβη στο Αργυρόκαστρο το Φεβρουάριο του 1914, ανακήρυξε στις 17 του ίδιου μήνα την αυτονομία της Βορείου Ηπείρου και σχημάτισε υπό την προεδρία του προσωρινή κυβέρνηση.⁴² Στη συνέχεια, ο Ζωγράφος ενημέρωσε τη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου για τις εξελίξεις στην περιοχή, ενώ κοινοποίησε τις προθέσεις των κατοίκων να χρησιμοποιήσουν ένοπλα μέσα, προκειμένου να υπερασπιστούν την αυτονομία των πόλεων της Χειμάρρας, του Δελβίνου, των Αγίων Σαράντα και της Πρεμετής.⁴³

Στις αρχές Μαρτίου 1914 οι ελληνικές δυνάμεις, εφαρμόζοντας τους όρους του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας, παρέδιδαν την Κορυτσά στην αλβανική χωροφυλακή.⁴⁴ Κατά το ίδιο διάστημα, κατέφθανε στην Αλβανία ο Γερμανός πρίγκιπας Γουλιέλμος του Βήδ, ο οποίος, αφού πληροφορήθηκε από τη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου για την ανώμαλη κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή, διέταξε τον Ολλανδό αρμοστή της νοτίου Αλβανίας αντισυνταγματάρχη Τόμσον να διαπραγματευθεί με τους Έλληνες αυτονομιστές. Ο Ολλανδός αξιωματούχος συναντήθηκε στις 10 Μαρτίου με τον Καραπάνο στην Κέρκυρα και πρότεινε αυτοδιοίκηση με χριστιανό διοικητή και ελευθερία στις εκκλησίες και τα σχολεία. Η

⁴¹ Τη συγκεκριμένη μορφή δράσης υιοθέτησαν οι Ηπειρώτες σε συνέλευση που συγκάλεσαν στις αρχές Φεβρουαρίου 1914 στο Αργυρόκαστρο. Βλ. Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, ό.π., σσ. 30-31· Κυράνη Β., *Ελληνοηπειρωτικά*, τ. Β', Εκδόσεις Μαϊάνδρος, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 929-939.

⁴² Πέραν του προέδρου Γ.Χ. Ζωγράφου, την ηπειρωτική κυβέρνηση συνέθεταν τα εξής μέλη: οι μητροπολίτες Βασίλειος Δρυϊνούπολης, Γερμανός Κορυτσάς και Σπυρίδωνας Βελλάς - Κονίτσης. Αργότερα προστέθηκε ο Α. Καραπάνος ως υπουργός Εξωτερικών και ο συνταγματάρχης Δ. Δούλης ως υπουργός Στρατιωτικών. Βλ. Κόντης Β., «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Βορείου Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914», ό.π., σσ. 112-113. Σχετικά με την προκήρυξη της προσωρινής κυβέρνησης για την αυτονομία της Β. Ηπείρου βλ. Δρίνος Γ. Α., *Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, ό.π., σσ. 119-122 και 122-123· Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, ό.π., σσ. 41-46· Πρωτοψάλτη Ε., *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, ό.π., σσ. 137-139.

⁴³ Κόντης Β., «Ο Βενιζέλος και η κυβέρνηση της Αυτόνομης Β. Ηπείρου 1914» στο συλλογικό τόμο *«Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία, Οικονομία, Πολιτική στην εποχή του»*, Αθήνα 1989, σσ. 174-175. Για την οργάνωση του ένοπλου αυτονομικού κινήματος βλ. Παπαθεοδώρου Απ., *Ο αυτονομιακός αγώνας της Βορείου Ηπείρου 1914. Συνοπτική Ιστορική Επισκόπηση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήνα 1985, σσ. 22-36.

⁴⁴ Ruches P., *Albania's Captives*, ό.π., σσ. 88-90. Για την παράδοση της Κορυτσάς στην αλβανική χωροφυλακή και την προσπάθεια αντίστασης των κατοίκων της, βλ. Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, ό.π., σσ. 37-41, 55-59.

προσωρινή, όμως, κυβέρνηση της Β. Ηπείρου, παρά τις συμβουλές του Βενιζέλου για αποδοχή της προσφοράς, απέρριψε τις προτάσεις του Τόμσον και ζήτησε πλήρη αυτονομία.⁴⁵ Μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων και τη σταδιακή αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τα Βορειοηπειρωτικά εδάφη, ξέσπασαν σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ των αυτονομιστικών δυνάμεων και των Αλβανών.⁴⁶ Η έκρυθμη αυτή κατάσταση προκάλεσε έντονη ανησυχία στην Ιταλία, η οποία φοβούμενη μια πιθανή γενίκευση των εχθροπραξιών στην Αλβανία και όντας απρόθυμη να στείλει ιταλικά στρατεύματα στην περιοχή, άσκησε πίεση στους Αλβανούς να προβούν σε απαραίτητες παραχωρήσεις προς την αυτόνομη κυβέρνηση. Υπό τις περιστάσεις αυτές, η αλβανική κυβέρνηση αποφάσισε να έρθει σε συνεννόηση με την ηγεσία των αυτονομιστών και ζήτησε από τη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου να παίξει το ρόλο του μεσολαβητή για λογαριασμό των Αλβανών.⁴⁷ Στη συνέχεια, οι αντιπρόσωποι των Βορειοηπειρωτών και η Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου μετέβησαν στην Κέρκυρα, όπου και άρχισαν οι διαπραγματεύσεις. Έπειτα από διαβουλεύσεις αρκετών ημερών, οι δυο πλευρές κατέληξαν στις 17 Μαΐου 1914 στην υπογραφή ενός πρωτοκόλλου, σύμφωνα με το οποίο αναγνωριζόταν η διοικητική αυτονομία των Βορειοηπειρωτών, ενώ κατοχυρώνονταν οι γλωσσικές και εκπαιδευτικές ελευθερίες των κατοίκων.⁴⁸

Μετά την υπογραφή του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας, η ελληνική κυβέρνηση έμεινε ικανοποιημένη από το αποτέλεσμα. Ωστόσο, αυτοί που ενοχλήθηκαν ιδιαίτερα με τον τρόπο που διευθετήθηκε το ζήτημα της Β. Ηπείρου ήταν οι Νεότουρκοι. Οι τελευταίοι, ανησυχώντας μήπως ο χριστιανός πρίγκιπας ευνοούσε τους ομόθρησκους

⁴⁵ Kondis B., *Greece and Albania 1908-1914*, ό.π., σσ. 128-129.

⁴⁶ Για τον ένοπλο αγώνα των Βορειοηπειρωτών και τις συγκρούσεις με τους Αλβανούς στα εδάφη της νοτίου Αλβανίας, βλ. Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, ό.π., σσ. 78-129· Βακαλόπουλος Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ήπειρος*, Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 808-813.

⁴⁷ Κόντης Β., «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Βορείου Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914», ό.π., σ. 115· του ιδίου, *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σσ. 87-88.

⁴⁸ Κόντης Β., «Ο Βενιζέλος και η κυβέρνηση της Αυτόνομης Β. Ηπείρου 1914», ό.π., σσ. 177-179· Πλουμίδης Σπ., «Οι διαπραγματεύσεις για το πρωτόκολλο της Κέρκυρας», *Πρακτικά ΣΤ' Πανιονίου Συνεδρίου*, τ. 11, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Εταιρεία Ζακυνθιανών Σπουδών, Αθήνα 2001, σσ. 623-633. Για το επίσημο κείμενο του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας, βλ. Papadakis B.P., *Histoire diplomatique de la Question Nord-Epirote 1912-1957*, ό.π., σσ. 37-41· Πρωτοψάλτη Ε., *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, ό.π., σσ. 178-186· Δρίνος Γ. Α., *Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, ό.π., σσ. 161-166.

του, παρότρυναν τους μουσουλμάνους της Αλβανίας να ξεσηκωθούν εναντίον του Βήδ, με στόχο να πετύχουν την αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας στη χώρα. Έτσι, στα τέλη Μαΐου ξεκίνησε στην κεντρική Αλβανία μια επανάσταση κατά του νέου ηγεμόνα, η οποία σταδιακά επεκτάθηκε και στις βορειότερες περιοχές της επικράτειας.⁴⁹ Εξαιτίας της ανώμαλης κατάστασης που επικρατούσε στο εσωτερικό της Αλβανίας, ήταν αδύνατη η εφαρμογή του πρωτοκόλλου για τους Βορειοηπειρώτες. Παράλληλα, για να είχε κύρος το συγκεκριμένο κείμενο, έπρεπε να γίνει αποδεκτό και από τα τρία συμβαλλόμενα μέρη. Η αλβανική κυβέρνηση από την πλευρά της ενέκρινε τη συμφωνία, ενώ και οι Δυνάμεις την επικύρωσαν στις αρχές Ιουλίου του 1914.⁵⁰ Αντίθετα, η ηγεσία της αυτόνομης Β. Ηπείρου αντιδρούσε, καθώς δεν επιθυμούσε μόνο την έγκριση του πρωτοκόλλου από τις Δυνάμεις, αλλά και την εγγύηση της εκτέλεσής του. Επιπλέον, βλέποντας το αλβανικό κράτος του Βήδ να καταρρέει, οι Βορειοηπειρώτες θεωρούσαν ότι δεν συνέτρεχε ουσιαστικός λόγος να αποδεχθούν άμεσα τη συμφωνία και ότι μπορούσαν υπό τις υπάρχουσες συνθήκες να επιτύχουν ευρύτερη αυτονομία.⁵¹ Από την άλλη πλευρά, η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε αναγκαία την αποδοχή του πρωτοκόλλου από τους εκπροσώπους της Β. Ηπείρου, όσο ακόμη ο Βήδ βρισκόταν στην εξουσία. Εν τέλει, έπειτα από συνεχείς πιέσεις του Βενιζέλου προς τον Ζωγράφο, οι Ηπειρώτες αναγκάστηκαν στα τέλη Ιουλίου να επικυρώσουν τη συμφωνία της Κέρκυρας, πλην των αντιπροσώπων της Χειμάρρας που επέμειναν στο αίτημα περί ενώσεως με την Ελλάδα.⁵²

⁴⁹ Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, ό.π., σσ. 220-223· Κόντης Β., «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Βορείου Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914», ό.π., σσ. 118-120.

⁵⁰ Για την επικύρωση του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας από την αλβανική κυβέρνηση και τις Δυνάμεις, βλ. Δρίνος Γ. Α., *Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, ό.π., σσ. 167-168.

⁵¹ Κόντης Β., *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σσ. 96-97· Γενικό Επιτελείο Στρατού: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, ό.π., σσ. 279-281.

⁵² Κόντης Β., «Ο Βενιζέλος και η κυβέρνηση της Αυτόνομης Β. Ηπείρου 1914», ό.π., σσ. 186-187· Μιχαλόπουλος Δ., *Ο Βενιζέλος και το βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Αθήνα 1992, σσ. 23-24. Για τη στάση που τήρησαν οι Χειμαρριώτες απέναντι στην επικύρωση της συμφωνίας της Κέρκυρας, βλ. την προκήρυξη του Σπυρομήλιου στο Δρίνος Γ. Α., *Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, ό.π., σσ. 171-172.

Β. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΜΑΙΟΥ 1915

Η έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου και οι μεταβολές στο
εσωτερικό της Αλβανίας

Δίχως αμφιβολία, το πρωτόκολλο της Κέρκυρας συνιστούσε μια θετική για την Ελλάδα εξέλιξη, καθώς η επικύρωσή του έδινε μια ικανοποιητική λύση στο πρόβλημα της Βορείου Ηπείρου. Η έκρηξη, ωστόσο, του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου στις 14 Ιουλίου⁵³ 1914 μεταξύ των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων⁵⁴ κατέστησε αδύνατη την εφαρμογή του και ανέτρεψε εκ νέου τις μέχρι τότε ισορροπίες στην περιοχή, αλλά και στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής. Στην Αλβανία, ανεξάρτητα από το ξέσπασμα του Μεγάλου πολέμου, επικρατούσε ήδη ανώμαλη κατάσταση. Στα νότια της χώρας ο ανταρτοπόλεμος συνεχιζόταν αμείωτος, ενώ η υπόλοιπη επικράτεια βρισκόταν υπό τον έλεγχο τοπικών επαναστατημένων ομάδων. Οι συνθήκες αυτές ανάγκασαν στα τέλη Αυγούστου τον πρίγκιπα Γουλιέλμο του Βήδ να εγκαταλείψει τη χώρα, με αποτέλεσμα η κατάσταση να επιδεινωθεί ακόμη περισσότερο.⁵⁵

Την ίδια περίοδο στην Ελλάδα ο πολιτικός κόσμος βίωνε έντονα την ευρωπαϊκή σύγκρουση, στο βαθμό που εκδηλώθηκε σταδιακά στο εσωτερικό της μια οξύτατη διαφωνία σχετικά με τη στάση της χώρας απέναντι στην εξελισσόμενη σύρραξη. Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος και το κόμμα των Φιλελευθέρων τάσσονταν ανεπιφύλακτα υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των Δυνάμεων της Αντάντ, πιστεύοντας ότι υπό τις δεδομένες περιστάσεις ήταν η μόνη πολιτική που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του Έθνους. Στον αντίποδα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, οι συνεργάτες του και οι υποστηρικτές της πολιτικής του θεωρούσαν

⁵³ Στο εξής οι ημερομηνίες θα ακολουθούν το παλαιό (Ιουλιανό) ημερολόγιο για την αποφυγή αναντιστοιχίας με τις εφημερίδες της εποχής.

⁵⁴ Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν χωριστεί σε δυο αντίπαλες παρατάξεις, στο συνασπισμό της Τριπλής Συνεννόησης (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία), και στους συμμάχους των δυο Κεντρικών Αυτοκρατοριών (Γερμανία και Αυστροουγγαρία). Για την κήρυξη του πολέμου και τη διαμόρφωση των δυο στρατοπέδων, βλ. αναλυτικότερα Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, Θεσσαλονίκη 1954, σσ. 10-20· Ferro M., *Ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος 1914-1918*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σσ. 89-99.

⁵⁵ Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000, σ. 382· Swire J., *Albania: the Rise of a Kingdom*, New York 1971, σσ. 231-232· Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, ό.π., σσ. 223-224.

ότι τα συμφέροντα της χώρας εξυπηρετούνταν καλύτερα από μια διαρκή ουδετερότητα. Η στάση του τελευταίου οφειλόταν στους στενούς δεσμούς που είχε με τον αυτοκρατορικό θρόνο της Γερμανίας και στην πεποίθησή του ότι οι Κεντρικές Δυνάμεις θα ήταν οι νικήτριες του πολέμου. Η διαφορετική αυτή αντίληψη περί εξωτερικής πολιτικής προκάλεσε την εκδήλωση μιας πρωτοφανούς και πολύπλευρης εσωτερικής κρίσης –πολιτικής, συνταγματικής, αρχών- η οποία κατέστησε τα δύο κόμματα άσπονδους εχθρούς και διαίρεσε το Έθνος σε δύο αδιάλλακτα στρατόπεδα.⁵⁶ Αν και η κύρια αιτία της κρίσης αυτής ήταν η προσωπική και πολιτική διαπάλη μεταξύ του Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου, το βασικό μέσο διοχέτευσής της στην κοινή γνώμη αλλά και εν μέρει καλλιεργητής της υπήρξε ο Τύπος της εποχής. Οι ημερήσιες και οι περιοδικές εφημερίδες, έχοντας διαμορφώσει στην πλειοψηφία τους –άλλες σε μεγαλύτερο και άλλες σε μικρότερο βαθμό- μια «παραταξιακή συνείδηση» και με δεδομένη τη μεγάλη τους επιρροή στις μάζες, ανέλαβαν τη συγκροτημένη έκφραση των παρατάξεών τους -βενιζελικών και βασιλοφρόνων- και την προπαγάνδισή των ιδεολογικών τους θέσεων, οικοδομώντας μια «διχαστική φαντασιακή πραγματικότητα», κατά την οποία ο «παραταξιακός αντίπαλος μετεξελίχθηκε σε προσωπικό εχθρό και η άλλη παράταξη σε προδοτική και επικίνδυνη».⁵⁷

Από την έναρξη κιόλας του πολέμου ο ελληνικός Τύπος έστρεψε την προσοχή του στον εξωτερικό προσανατολισμό της Ελλάδας, σε συσχετισμό με την διαμορφούμενη διεθνή κατάσταση της εποχής. Ιδιαίτερα μάλιστα μετά την εκδήλωση της πρώτης κυβερνητικής κρίσης στα τέλη Αυγούστου του 1914 –κρίση που προκλήθηκε από τη διαφωνία του πρωθυπουργού Βενιζέλου με τον υπουργό Εξωτερικών και σύμβουλο του βασιλιά Γ. Στρέιτ πάνω σε θέματα γενικής στρατηγικής της χώρας-⁵⁸ οι

⁵⁶ Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σσ. 14-23· του ιδίου, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σσ. 18-30· Σβολόπουλος Κ., *Η Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1900-1945*, τ. 1^{ος}, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 2003, σσ. 105-106 και 109-112· Μαρκεζίνης Σπ., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος (1828-1964)*, τ. 3, Πάπυρος, Αθήνα 1973, σσ. 268-275.

⁵⁷ Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 12-13· της ίδιας, «Ο εθνικισμός στο βενιζελικό και αντιβενιζελικό τύπο και η εσωτερική διαμάχη, 1914-1917», *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο* (3-5 Δεκεμβρίου 1986), Αθήνα 1988, σ. 103.

⁵⁸ Συγκεκριμένα, η διαφωνία αφορούσε την εφαρμογή ή όχι της ελληνοσερβικής συνθήκης (Μάρτιος του 1913). Ο Βενιζέλος ισχυριζόταν ότι βάσει των διατάξεών της, οι οποίες προέβλεπαν αμοιβαία συνεργασία των δυο χωρών, η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να βοηθήσει τη Σερβία σε ενδεχόμενη βουλγαρική επίθεση εναντίον της. Από την άλλη, το περιβάλλον του βασιλιά υποστήριζε ότι η

εφημερίδες -βενιζελικές και αντιβενιζελικές- επιδόθηκαν επιμελώς σ' έναν αγώνα προβολής και υπεράσπισης των θέσεων των παρατάξεων που πρόσκειντο σχετικά με το αν η χώρα έπρεπε να λάβει μέρος στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ ή να παραμείνει προσωρινά ή μόνιμα ουδέτερη.⁵⁹ Το δικαιολογημένο αυτό, λόγω του υψηλού διακυβεύματος, ενδιαφέρον του Τύπου για το ζήτημα της πολεμικής εξόδου της χώρας δεν εμπόδιζε τις μεγαλύτερες σε κυκλοφορία εφημερίδες να παρακολουθούν επισταμένως τα τεκταινόμενα και εκτός ελληνικής επικράτειας. Η ταραχώδης κατάσταση που επικρατούσε την εποχή αυτή στη Βόρειο Ήπειρο και την ευρύτερη Αλβανία και η αναγγελία της αποχώρησης του Βήδ από το Δυρράχιο, έξι μόλις μήνες μετά την ανάρρησή του στον αλβανικό θρόνο,⁶⁰ δεν ήταν δυνατόν να αφήσουν αδιάφορο τον ελληνικό Τύπο. Πέρα από τη σχετική ειδησεογραφία, η οποία ήταν καθημερινή και εκτενής, αρκετά ήταν τα άρθρα εκείνα που δημοσιεύονταν με στόχο το σχολιασμό και την ερμηνεία των εξελίξεων στο εσωτερικό της γείτονος χώρας.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η εφημερίδα *Εμπρός*, η οποία, την περίοδο που το συλλογικό ενδιαφέρον στην Ελλάδα μονοπωλούσαν οι κυβερνητικές και πολιτικές κόντρες για τον καθορισμό της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, αφιέρωσε ένα κύριο άρθρο για την αποχώρηση του Ευρωπαίου ηγεμόνα από το θρόνο της Αλβανίας.⁶¹ Η συγκεκριμένη εφημερίδα, αντιλαμβανόμενη τη σημασία που είχε για την πορεία της Αλβανίας και κατ' επέκταση του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου η φυγή του Γουλιέλμου του Βήδ από το Δυρράχιο στα τέλη Αυγούστου του 1914, έσπευσε να αναλύσει κατά το δοκούν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο Γερμανός πρίγκιπας ανέλαβε να διοικήσει το νεοσύστατο αλβανικό κράτος, το ρόλο και τις

ελληνοσερβική συνθήκη ίσχυε μόνο στην περίπτωση ενδοβαλκανικών συγκρούσεων και ως εκ τούτου δεν δέσμευε την Ελλάδα στη φάση αυτή. Βλ. Γιαννιούπουλος Γ.Ν., *''Η ευγενής μας τύφλωσις...''*: Εξωτερική πολιτική και *''εθνικά θέματα''* από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική καταστροφή, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σσ. 226-227. Λεονταρίτης Γ.Β., *«Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου»*, ό.π., σσ. 16-17. Για μια εκτενέστερη θεώρηση, βλ. Μαρκεζίνη Σπ., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος (1828-1964)*, ό.π., σσ. 277-281, 285-290.

⁵⁹ Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 43-54. Σημειωτέον ότι η Ελλάδα από τη έναρξη του πολέμου παρέμενε ουδέτερη.

⁶⁰ Για την εξάμνην βασιλεία του Γουλιέλμου του Βήδ στην Αλβανία ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του Duncan Heaton-Armstrong, *The Six Month Kingdom, Albania 1914*, London 2005. Πρόκειται για την απόπειρα καταγραφής δημοσίων και προσωπικών στιγμών του πρίγκιπα και της οικογένειάς του - στο διάστημα της παραμονής τους στο Δυρράχιο- από τον τότε γραμματέα και ιδιωτικό του ακόλουθο.

⁶¹ *Εμπρός*, «Ο Γουλιέλμος του Βήδ απερχόμενος του Δυρραχίου», 26 Αυγούστου 1914.

προθέσεις του, καθώς επίσης και τους λόγους που τον απομάκρυναν ταχέως από τη χώρα αυτή.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το συντάκτη της, ο Βήδ κλήθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις να διαχειριστεί πολύπλοκες καταστάσεις, να αντιμετωπίσει ανυπέρβλητες δυσκολίες και να επιλύσει άλυτα προβλήματα. Για το λόγο αυτό, «από της επομένης της αναρρήσεώς του εις τον θρόνον δεν εσκέπτετο άλλο τίποτε από του να παραιτηθεί και δεν έπραττε άλλο τίποτε από του να μένη». Η παραμονή του κατά το *Εμπρός* έγκειτο στην προσωπική του επιθυμία και στη συναίσθηση του υψηλού χρέους του να φέρει την Αλβανία στο δρόμο της ομαλότητας: «Ουδέποτε ηγεμών ανήλθε με καλλίτερους προθέσεις από τας δικάς του» σημείωνε η εφημερίδα. «*Η Αλβανία χώρα χωρίς οικονομικά, χωρίς νόμους, χωρίς τάξιν, χωρίς εθνικήν συνείδησιν, με φυλάς εκπροσωπούσας όλας τας διαιρέσεις και όλα τα Ευρωπαϊκά συμφέροντα, έπρεπε να καταστή κράτος με διοίκησιν εμπνέουσα την εμπιστοσύνην και τον σεβασμόν εις όλους τους περιοίκους*».⁶² Μάλιστα, στο δύσκολο αυτό έργο ανέφερε το άρθρο πολύτιμη ήταν και η συνεισφορά της πριγκίπισσας του Βήδ. Η τελευταία, αναλαμβάνοντας τη μετάφραση έργων του Σαίξπηρ στην αλβανική γλώσσα και συνθέτοντας μουσική στους στίχους της αλβανικής ποίησης, συνέβαλε στην ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών, ενώ κατέστησε το Δυρράχιο φωτεινό κέντρο της πνευματικής κίνησης ολόκληρης της Αλβανίας.

Ωστόσο, η πρώτη περίοδος του Ευρωπαϊκού πολέμου κατά την οποία «ο κόσμος έστρεψεν την προσοχή του εις θέματα σοβαρώτερα από την Αλβανίαν» έπεισε το Βήδ –κατά το *Εμπρός* πάντα- ότι ήταν αδύνατον να παραμείνει «ακινδύνως ηγεμών ενός κράτους εις το οποίον δεν υπάρχουν πλέον ούτε ξένα πολεμικά πλοία, ούτε αγήματα, ούτε του δίδει κανείς χρήματα και διελύθη η ιδιαίτερα αυτού υπηρεσία, απέμεινε δε εις το Δυρράχιον προς ειρωνείαν εν μόνον Ιταλικόν πλοίον, πρόθυμον να τον μεταφέρει εις τον εγγύτερον λιμένα». Υπό τις συνθήκες αυτές, ο ίδιος αισθάνθηκε ότι η ευκαιρία ήταν κατάλληλη «όπως εγκαταλείψη έναν θρόνον όστις έτριζεν υπό το βάρος του, δια να μεταβή εις το εν εκστρατεία σύνταγμά του». Εξάλλου, σύμφωνα με την εφημερίδα η συμμετοχή του στον πόλεμο θα ήταν ασφαλέστερη λύση από το να συνεχίσει να βρίσκεται ανάμεσα στους Μαλισσόρους,⁶³ «οίτινες άλλοτε μεν τον

⁶² Ο.π.

⁶³ Πρόκειται για τη μία από τις δυο μεγαλύτερες φυλές καθολικών Αλβανών, που ζούσαν στη βόρεια Αλβανία στην περιοχή της Σκόδρας· η άλλη είναι οι Μιδρίτες. Βλ. Κόντης Β., *Ευαίσθητες Ισορροπίες*.

εγκατέλειψαν και άλλοτε ηθέλησαν να τον δολοφονήσουν». Επομένως, η αναχώρησή του «έχει τον χαρακτήρα αναρρωτικής αδείας». «Πηγαίνει να συνέλθῃ εἰς τὸ πεδῖον τοῦ πολέμου ἀπὸ τὰς συγκινήσεις τῆς Ἀλβανίας» συμπλήρωνε τὸ ἀρθρο. Σε ὅ,τι ἀφορὰ τὴ φυγὴ τοῦ, παρὰ τὶς δηλώσεις καὶ τὰ ξένα δημοσιεύματα στὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς περὶ προσωρινῆς ἀπομάκρυνσής τοῦ ἀπὸ τὸ θρόνο, τὸ *Εμπρός* ἐκτιμοῦσε ὅτι ἡ ἀποχώρησις τοῦ Ἑυρωπαϊοῦ ἡγεμόνα ἦταν οριστική. Δηλωτικὸ μάλιστα τῆς ἀποψῆς αὐτῆς εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν καταληκτικῶν γραμμῶν τοῦ ἀρθρου με τὶς ὁποῖες ἡ ἐφημερίδα ολοκλήρωνε τὴν ἀναφορὰ τοῦ στὸν ἀπερχόμενον Γερμανὸ πρίγκιπα: «*Ἀλλ' ὅλοι γνωρίζουν ὅτι ὁ Γουλιέλμος τοῦ Βῆδ ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὸ βασιλείον τοῦ δια νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ καὶ προ πάντων δια νὰ μὴν τὸ ἐνθυμηθῇ πλέον*».⁶⁴

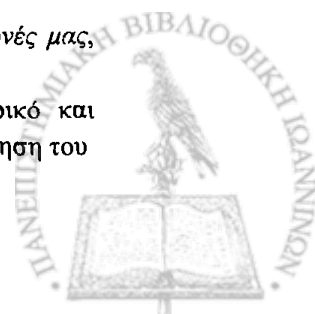
Μετά τὴν ἀποχώρησις τοῦ Ἑυρωπαϊοῦ ἡγεμόνα ἀπὸ τὴν Ἀλβανία, οἱ μουσουλμάνοι στασιαστὲς, ὑποκινούμενοι ἀπὸ τοὺς Νεότουρκους, εἰσέβαλαν στὸ Δυρράχιο καὶ ἔθεσαν ὑπὸ τὸν ἐλεγχό τοὺς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κεντρικῆς Ἀλβανίας. Στὴ συνέχεια, τὴ διοίκηση τῆς χώρας ἀνέλαβε προσωρινά ἡ Γερουσία τῆς Ἀλβανίας. Ἡ τελευταία, συγκροτούμενη ἀπὸ τριάντα περίπου μέλη, πρότεινε στα μέσα Σεπτεμβρίου τὴν ἀμεση ἀντικατάστασις τοῦ Βῆδ με τὴν ἐκλογὴ ἐνὸς Ὀθωμανοῦ ἡγεμόνα γιὰ τὸν ἀλβανικὸ θρόνον καὶ τὴ σύστασις νέας κυβέρνησις. Τὰ σχέδια, ὁμως, τῆς γερουσίας ἐμέλλε νὰ ἀνατρέψῃ σύντομα ὁ Εἰσάτ Πασάς, ὁ ὁποῖος στὰ τέλη τοῦ ἰδίου μηνὸς κατέφθασε με τὴ συνοδεία δυνάμεων στὸ Δυρράχιο, ὅπου καὶ ἐγκαθίδρυσε τὴ νέα ἀλβανικὴ κυβέρνησις με πρόεδρο τὸν ἴδιον.⁶⁵ Οἱ ραγδαῖες αὐτὲς ἐξελίξεις στὴν Ἀλβανία, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, δὲν πέρασαν ἀπαραίτητες ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ Τύπο. Με ἐκτενεῖς εἰδησεογραφικὰς ἀναφορὰς –Ελλήνων καὶ ξένων ἀνταποκριτῶν– οἱ ἐφημερίδες προσπαθοῦσαν νὰ καλύψουν τὰ γεγονότα καὶ νὰ δώσουν μιὰ πλήρη εἰκόνα στὸ ἐλληνικὸ κοινὸ γιὰ τὴν κατάστασις στὴν κεντρικὴ Ἀλβανία τὴν ἐποχὴ αὐτή. Τὰ δημοσιεύματα ἀφοροῦσαν κυρίως τὶς διεργασίες γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ νέου ἡγεμόνα ὡς βασιλιά τῆς Ἀλβανίας καὶ τὶς προετοιμασίες τοῦ Εἰσάτ Πασά νὰ ἐπιστρέψῃ στὴ χώρα μετὰ τὴν ὀλιγόμηνι ἀπουσία τοῦ στὸ ἐξωτερικόν.⁶⁶

Ἑλλάδα καὶ Ἀλβανία στὸν 20^ο αἰῶνα, ὅ.π., σ. 11· Παπαδόπουλος Α., *Ὁ Ἀλβανικὸς Ἐθνικισμὸς καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Ἑλληνισμὸς-«Ἀπειρος» Χώρα*, Λιβάνη, Ἀθήνα 1994, σσ. 30-31· Μαλκίδης Θ., *Οἱ Ἑλληνοαλβανικὲς Σχέσεις*, Γόρδιος, Ἀθήνα 2007, σσ. 36-37.

⁶⁴ *Εμπρός*, ὅ.π.

⁶⁵ Swire J., *Albania: the Rise of a Kingdom*, ὅ.π., σ. 236· Κύρου Αλ., *Οἱ Βαλκανικοὶ Γεῖτονές μας*, Ἀθήνα 1962, σ. 21.

⁶⁶ Ὁ Εἰσάτ Πασάς Τοπτάνη, ὅπως εἶναι τὸ πλήρες ὄνομά του, βρισκόταν στὸ ἐξωτερικόν καὶ συγκεκριμένα στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1914. Ὦντας ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησις τοῦ

Από τον εξεταζόμενο Τύπο -βενιζελικό και αντιβενιζελικό- οι εφημερίδες *Σκρίπ* και *Εμπρός* ήταν εκείνες που επιχειρούσαν με τις δημοσιεύσεις και αναδημοσιεύσεις⁶⁷ άρθρων να ερμηνεύσουν τα παραπάνω γεγονότα και να εκφράσουν ορισμένες σκέψεις για την πολιτική κατάσταση στην Αλβανία την περίοδο αυτή. Ειδικότερα το *Σκρίπ*, μέσα από την παράθεση ξένου άρθρου γνώμης στις στήλες του, έκανε λόγο για την απόφαση της αλβανικής Γερουσίας να υποδείξει τον Μπουρχανεδίν εφένδη ως νέο πρίγκιπα της Αλβανίας, υποστηρίζοντας ότι αυτή λήφθηκε στα πλαίσια μιας γενικότερης αναρχίας και ρευστότητας που επικρατούσε στη χώρα και ότι δεν είχε καμία νομιμοποιητική βάση, καθώς οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις που δημιούργησαν το αλβανικό κράτος και τέθηκαν εγγυητές της ανεξαρτησίας του δεν ήταν ενήμερες. Στην προσπάθεια μάλιστα ο συντάκτης του να υποβαθμίσει τη σημασία των αποφάσεων της Γερουσίας, καθώς επίσης και των συντελούμενων πολιτικών αλλαγών στη χώρα επισήμαινε ότι «η τύχη της Αλβανίας εξαρτάται εκ της εκβάσεώς του ευρωπαϊκού πολέμου. Ο διορισμός πριγκίπων, κυβερνήσεως, γερουσίας, υπαλλήλων κτλ., πάντα ταύτα δεν δύναται να είναι παρά προσωρινά (...). Η Ευρώπη μετά το πέρας του πολέμου θα σκεφθή να διευθετήσει πολλά ζητήματα και ακολούθως θα σκεφθή και δια την Αλβανίαν εάν θα ζήσει ή δεν θα ζήσει, θα μεγαλυνθή, θα σμικρύνη [ή] θα μείνη όπως είναι» τόνιζε η εφημερίδα.⁶⁸

Σε αντίθεση με το *Σκρίπ* που αντιμετώπιζε τις μεταβολές στην Αλβανία με μειωτική διάθεση, θεωρώντας ότι η πορεία της χώρας θα καθοριζόταν από την έκβαση του πολέμου, το *Εμπρός* έβλεπε με μεγαλύτερη προσοχή τις πολιτικές εξελίξεις που συντελούνταν στους κόλπους του αλβανικού κράτους. Αν και στα «μάτια» της εφημερίδας η Αλβανία δεν τύγχανε ιδιαίτερης εκτίμησης, εντούτοις μέσα

Βήδ, κατηγορήθηκε ότι υποκίνησε με τη στήριξη των Ιταλών μια εξέγερση μουσουλμάνων κατά του Γερμανού πρίγκιπα, με σκοπό να εμποδιστεί η εδραίωση των Αυστριακών στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος. Το εγχείρημά του αυτό, παρότι έπληξε το καθεστώς του Βήδ, στοίχισε την απομάκρυνσή του από την κυβέρνηση και την απέλασή του στην Ιταλία, όπου και παρέμεινε έως την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Για τη στρατιωτική και πολιτική πορεία του Εσάτ Πασά και το ρόλο που έπαιξε στην Αλβανία μετά την ίδρυσή της, βλ. Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, ό.π., σσ. 213-222· Κόντης Β., «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Βορείου Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914», ό.π., σσ. 108-111, 114, 118.

⁶⁷ Στην περίπτωση των αναδημοσιεύσεων, το γεγονός ότι πρόκειται για άρθρα από άλλες εφημερίδες – ξένες και ελληνικές – δεν πρέπει να μας προβληματίζει. Οι δημοσιεύσεις αυτές αποτελούσαν επιλογή της κάθε εφημερίδας από ένα ευρύ σύνολο σχετικών δημοσιευμάτων και ως εκ τούτου ταυτίζονταν με τη στάση της εφημερίδας που τα δημοσίευε.

⁶⁸ *Σκρίπ*, 22 Σεπτεμβρίου 1914.

από κύριο άρθρο της σχολίαζε και ανέλυε διεξοδικά την εκλογή του Οθωμανού Μπουρχανεδίν, την αντικατάσταση του Βήδ με τη σχεδόν ταυτόχρονη επάνοδο του Εσάτ Πασά στην πολιτική σκηνή της Αλβανίας και το ρόλο που καλούνταν να διαδραματίσει.

Ξεκινώντας το άρθρο του με μια περιπαικτική διάθεση για τα όσα συνέβαιναν στη γείτονα χώρα την περίοδο αυτή, το *Εμπρός* χαρακτήριζε το αλβανικό κράτος ως «φαιδρόν κωμειδύλλιον» και τα πρόσωπά του ως «ηθοποιούς», οι οποίοι έρχονταν στο προσκήνιο και παρέρχονταν ανάλογα με τη ροή των γεγονότων. «Που εβρίσκεται τώρα ο Βήδ; Που είναι ο Τουρχάν; Που διημερεύει ο Κεμάλ; Τι έγιναν οι Μαλισσόροι και (...) οι καθολικοί Μιρδίται;» διερωτόταν ο συντάκτης του και αμέσως συμπλήρωνε: «Ουδείς γίνεται πλέον λόγος περί αυτών». Όμως, υποστήριζε κάποιοι από τους παλαιούς πρωταγωνιστές ζητούν τις τελευταίες ημέρες να επανέλθουν στη μνήμη μας. Ανέφερε χαρακτηριστικά: «Ενώ δε από το εν μέρος αναχωρεί εις Κωνσταντινούπολιν ο γερουσιαστής Χατζή Αλής όπως προσφέρει εις τον Μπουρχανεδίν το Αλβανικόν στέμμα, από το άλλο μέρος εισέρχεται ο Εσάτ Πασσάς θριαμβευτικώς εις Δυρράχιον, ακολουθούμενος υπό πέντε χιλιάδων οπαδών. Είναι δε γνωστόν ότι ο τελευταίος ούτος διεκδικεί τον θρόνον υπέρ εαυτού. Τι θα συμβή λοιπόν τώρα; Θ' ανατρέψη την περί Μπουρχανεδίν απόφασιν ταύτην των Μουσουλμάνων της Αλβανίας ή θα υποταχθή εις αυτήν, επιφυλασσόμενος να τον εκδιώξη βραδύτερον;» αναρωτιόταν ξανά ο αρθρογράφος. Λίγες γραμμές πιο κάτω βέβαια, αντιλαμβάνοντας την πλεονεκτική θέση του Εσάτ Πασά, ο ίδιος σχολίαζε: «Αρχηγός όστις συγκεντροί κατά τοιαύτην ώραν πέντε χιλιάδας πεινώντων οπαδών, είναι ισχυρότερος από πάσαν θέλησιν και πάντα νόμον εν Αλβανία».

Σύμφωνα με το *Εμπρός*, ο Εσάτ συνιστούσε όργανο της Ιταλίας, η οποία τον χρησιμοποίησε προκειμένου «να αποδιώξη εκ Δυρραχίου τον ατυχή εκείνον Γερμανόν πρίγκιπα όστις θεωρείτο δικαίως ως φίλος της Αυστρίας». Γι' αυτό και ως αντάλλαγμα η τελευταία ήταν διατεθειμένη να υποστηρίξει τις αξιώσεις του επι του αλβανικού θρόνου. Όμως, η εκλογή του Οθωμανού πρίγκιπα στη θέση του Βήδ θα μπορούσε κατά την εφημερίδα να αποτελέσει εμπόδιο στα σχέδιά τους. Διατύπωνε χαρακτηριστικά ο συντάκτης της εν είδει απορίας: «Αλλ' η εκλογή του υιού του εκπτώτου Σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ, ανταποκρινόμενη εις την ομόθυμον θέλησιν ολοκλήρου του Μουσουλμανικού πληθυσμού της Αλβανίας, δεν θέτει άραγε κατά μέρος τα τολμηρά ταύτα σχέδια;» Ο ίδιος βέβαια στη συνέχεια, σε μια δεύτερη σκέψη,

εξέφραζε την πεποίθηση ότι η Ευρώπη δύσκολα θα ενέκρινε την εκλογή νέου βασιλιά πριν παραιτηθεί επισήμως ο δικός της εντεταλμένος Γουλιέλμος του Βήδ, ενώ στον Οθωμανό διάδοχο διέκρινε ως σοβαρό εμπόδιο το μωαμεθανικό του θρήσκευμα. Από την άλλη, όμως, μέσα από τη χρήση συλλογιστικών υποθέσεων και υποκειμενικών κρίσεων, το άρθρο εκτιμούσε ότι «εάν πράγματι η Αλβανία δύναται να διοικηθή επι μίαν σελήνην ειρηνικώς, εκείνος όστις θα είχε την επιρροήν και το γόητρον όπως επιτύχη τούτο είναι πράγματι ο υιός του Αβδούλ Χαμίτ», καθώς τόσο οι δεσμοί των Αλβανών με τον πατέρα του όσο και τα προσωπικά του προτερήματα τον καθιστούσαν καταλληλότερο για το θρόνο. Ωστόσο, μια πιθανή μετάβαση του Μπουρχανεδίν στην αλβανική πρωτεύουσα θα ανήγειρε –σύμφωνα με το άρθρο– πέραν των άλλων και την καχυποψία των Νεότουρκων της Κωνσταντινούπολης, αφού για τους τελευταίους η επικράτηση του Οθωμανού πρίγκιπα «θα καθίστα την Αλβανίαν πηγήν κινδύνων δια το Νεοτουρκικόν κόμμα». Αντίθετα, ο Εσάτ Πασάς υποστήριζε η εφημερίδα, παρότι «δεν θεωρείται πολύ πιστός εν Κων/πόλει είναι όμως ολιγώτερον επικίνδυνος». Τέλος, αν και το *Εμπρός* αναγνώριζε το προβάδισμα που είχε ο Εσάτ στην Αλβανία –κυρίως λόγω της στήριξής του από το εξωτερικό– εντούτοις εκτιμούσε ότι δύσκολα θα πετύχαινε μέχρι τέλους, εξαιτίας των μεγάλων διαφορών και αντίθετων συμφερόντων που έπρεπε να συμβιβάσει: «Φίλος της Ιταλίας, αλλά και φίλος συγχρόνως της Ελλάδος, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, δεν δύναται να ευχαριστήση τους δεύτερους, χωρίς να δυσαρεστήση την πρώτην και βεβαίως πολύ ταχέως θα ευρεθή εις την ανάγκην να εκλέξη το στρατόπεδον εις το οποίον θα παραμείνη».⁶⁹

Όλες αυτές οι εκτιμήσεις για τις εξελίξεις στην Αλβανία δεν πρέπει να μας προξενούν εντύπωση, καθώς πρόκειται για απόπειρα ερμηνείας και ανάλυσης της ρευστής αλβανικής πολιτικής κατάστασης της εποχής από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των ελληνικών εφημερίδων. Οι κρίσεις αυτές δεν ήταν αυθαίρετες ούτε εδράζονταν σε απτά στοιχεία, αλλά απέρρεαν από τη μεταβαλλόμενη πολιτική πραγματικότητα στην Αλβανία και διεθνώς, από το δηλούμενο ενδιαφέρον των

⁶⁹ *Εμπρός*, «Η επάνοδος του Εσάτ και η εν Αλβανία κατάσταση», 22 Σεπτεμβρίου 1914.

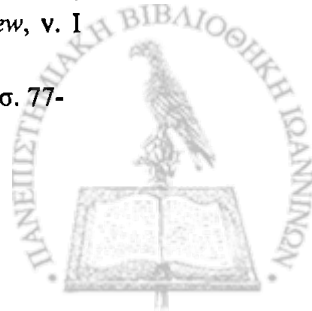
όμορων χωρών για επιμέρους τμήματα των επαρχιών της και κυρίως από τις ενέργειες του Εσάτ Πασά την περίοδο αυτή –ενέργειες που ήταν σε μεγάλο βαθμό γνωστές στους διπλωματικούς κύκλους και τον Τύπο και οι οποίες ήταν συνέπεια των παραπάνω δεδομένων.⁷⁰

Η ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό

Μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Εσάτ Πασά αρκετοί, τόσο από το εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό, προσέβλεπαν σε ομαλοποίηση της κατάστασης στην Αλβανία με τον περιορισμό του ανταρτοπόλεμου και τον έλεγχο των ενόπλων ατάκτων. Παρά τις διαβεβαιώσεις, όμως, του Εσάτ προς τους ξένους «φίλους» του για μείωση της αναρχίας, τα πράγματα ελάχιστα μεταβλήθηκαν προς την κατεύθυνση αυτή. Στα βόρεια τμήματα της χώρας οι φιλοαυστριακοί κύκλοι εξακολουθούσαν να έχουν την πρωτοβουλία των κινήσεων, ενώ στην κεντρική Αλβανία οι Σέρβοι προσπαθούσαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους πόλεις όπως το Ελμπασάν με την επίφαση της αποκατάστασης της τάξης. Εξαιρετικά ταραχώδης ήταν, όμως, οι συνθήκες και στις νότιες επαρχίες, όπου οι συγκρούσεις μεταξύ βορειοηπειρωτικών αντάρτικων ομάδων και φανατικών μουσουλμάνων ήταν συνεχείς και σφοδρές.⁷¹ Η κατάσταση αυτή ανησύχησε ιδιαίτερα τον Βενιζέλο, ο οποίος πίστευε πλέον ότι μια

⁷⁰ Ο Εσάτ, μετά την έναρξη του πολέμου, θεώρησε κατάλληλη την ευκαιρία να εγκαταλείψει το εξωτερικό και να επιτρέψει στην πατρίδα του για την ανάληψη ηγετικού ρόλου. Ο ίδιος, όμως, γνώριζε ότι για να είχε επιτυχία το εγχείρημά του θα έπρεπε να συνοδευτεί με την απαραίτητη βοήθεια. Έχοντας ήδη εξασφαλίσει τη στήριξη των Ιταλών, οι οποίοι τον είχαν επιφορτίσει με την ευθύνη του ελέγχου των διαταραχών στην Αλβανία και της προστασίας των ιταλικών συμφερόντων στην Αυλώνα, απευθύνθηκε στην Ελλάδα, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο, προκειμένου να ζητήσει πολιτική και υλική ενίσχυση. Οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών, έπειτα από τις υποσχέσεις που έλαβαν από τον άλλοτε Αλβανό υπουργό Εξωτερικών ότι θα ευνοούσε την προώθηση των συμφερόντων τους στις περιοχές της νοτίου και βορείου αντίστοιχα Αλβανίας, συμφώνησαν να συνδράμουν την προσπάθειά του για την ανάληψη της εξουσίας στη χώρα του. Οι Σέρβοι μάλιστα πρώτοι, μετά τη συνάντηση του πρωθυπουργού τους Πάσιτς με τον Εσάτ στη Νύσσα της Σερβίας στις αρχές Σεπτεμβρίου 1914, έσπευσαν να δώσουν σημαντική οικονομική βοήθεια, χάρη στην οποία ο επίδοξος ηγέτης της Αλβανίας στρατολόγησε μισθοφορικό σώμα, με το οποίο στα τέλη του ίδιου μήνα εισήλθε στο Δυρράχιο παρουσία οπαδών του, όπου και εγκαθίδρυσε τη δική του κυβέρνηση. Από την άλλη, η Ελλάδα τον διαβεβαίωσε ρητά για παροχή μελλοντικής βοήθειας, ενώ ο Εσάτ με τη σειρά του υποσχέθηκε στον Βενιζέλο την επιδίωξη συνεργασίας με τους αυτονομιστές της Βορείου Ηπείρου. Βλ. Leon. G., «Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War», *Balkan Studies*, v. 11 (1970), σσ. 69-71· Swire J., *Albania: the Rise of a Kingdom*, ό.π., σ. 237· Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, ό.π., σ. 226· Essad Pasha, «My Policy for Albania», *The Balkan Review*, v. I (1919), σ. 333· Σπυρομήλιος Μ., *Ελλάς και Αλβανία*, ό.π., σσ. 72-73.

⁷¹ Leon. G., «Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War», ό.π., σσ. 77-78.

πιθανή επάνοδος του ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο ήταν αναγκαία, προκειμένου να αποτραπούν επιδρομές και βιαιοπραγίες κατά του χριστιανικού πληθυσμού.⁷² Από την άλλη πλευρά οι Ιταλοί, φοβούμενοι ότι μια ανεξέλεγκτη δράση των αυτονομιστών Βορειοηπειρωτών σε περιοχές όμορες της Αυλώνας⁷³ θα οδηγούσε σε προέλαση εναντίον της ίδιας της πόλης, άρχισαν να εξετάζουν σοβαρά το ενδεχόμενο της κατάληψης της Αυλώνας και της ενδοχώρας της, με σκοπό την προστασία της από ξένες εχθρικές δυνάμεις.⁷⁴ Η συμπτωματική αυτή –ως προς το στόχο και όχι ως προς τα κίνητρα– πολιτική της Ελλάδας και της Ιταλίας στην περιοχή οδήγησε στα τέλη Σεπτεμβρίου 1914 τις κυβερνήσεις τους να έρθουν σε στενές διαβουλεύσεις με τον υπουργό Εξωτερικών της Βρετανίας Γκρέυ, προκειμένου να αποσπάσουν τη συγκατάθεση των Συμμάχων για την αποστολή στρατευμάτων στα εν λόγω διαμερίσματα της Αλβανίας.⁷⁵ Οι ανεπίσημες ειδήσεις και οι φήμες που διέρρεαν από τους διπλωματικούς κύκλους περί ενδεχόμενης κατάληψης Β. Ηπείρου και Αυλώνας από ελληνικές και ιταλικές δυνάμεις αντίστοιχα δεν άργησαν να διοχετευτούν στον Τύπο. Οι ελληνικές εφημερίδες, στο άκουσμα μιας πιθανής στρατιωτικής επανάκτησης της Βορείου Ηπείρου, ενέτειναν το ενδιαφέρον

⁷² Kondis B., «The Northern Epirus Question during the First World War», *Balkan Studies*, v. 30 (1989), σ. 333· του ιδίου, *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 100· Αντωνόπουλος Η., *Αλβανία και Ελληνοαλβανικές σχέσεις 1912-1990*, ό.π., σσ. 16-17· Sigalos L., *The Greek claims on northern Epirus*, ό.π., σ. 39.

⁷³ Στα μέσα Σεπτεμβρίου αυτονομικές δυνάμεις Βορειοηπειρωτών είχαν ήδη καταλάβει το Μπεράτι. Βλ. Δρέλλιας Π., *Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914-1915. Κατάληψις Βερατίου*, Σύρος 1931, σσ. 45-80· Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, ό.π., σσ. 210-222· Βακαλόπουλος Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ήπειρος*, ό.π., σσ. 820-822.

⁷⁴ Η ιταλική κυβέρνηση τρόμαζε στην ιδέα ότι ο κόλπος της Αυλώνας θα μπορούσε να τεθεί υπό την κυριότητα άλλης δύναμης, διότι κάτι τέτοιο θα σήμαινε την απώλεια του ελέγχου των στενών του Οτράντο και κατ' επέκταση της Αδριατικής, που ήταν πάγιος στόχος της ιταλικής εξωτερικής πολιτικής. Ο φόβος αυτός, σε συνδυασμό με την έλλειψη εμπιστοσύνης προς το φιλοτουρκικό και φιλοαυστριακό μουσουλμανικό στοιχείο στην Αλβανία, οδήγησε τους Ιταλούς στην απόφαση για την κατάληψη της Αυλώνας. Βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σσ. 382-383. Εκτός, όμως, από τα παραπάνω κίνητρα, ορισμένοι κυβερνητικοί κύκλοι στην Ιταλία έβλεπαν με θετικό μάτι την πρωτοβουλία αυτή και για έναν ακόμη λόγο: θεωρούσαν ότι η επέμβαση των ιταλικών στρατευμάτων στην Αλβανία θα αποπροσανατόλιζε την προσοχή της αντιπολίτευσης και της κοινής γνώμης από άλλα σημαντικότερα ζητήματα που απασχολούσαν την περίοδο αυτή τη χώρα. Βλ. Lowe C.J.-Marzari F., *Italian Foreign Policy 1870-1940*, London and Boston 1975, σσ. 141-142.

⁷⁵ Για τις διαπραγματεύσεις μεταξύ Ιταλών, Ελλήνων και Μ. Βρετανίας, αλλά και τις δευτερές σκέψεις των συμβαλλόμενων πλευρών, βλ. Leon. G., «Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War», ό.π., σσ. 74-78.

τους και με την αναδημοσίευση άρθρων, κυρίως από ιταλικές εφημερίδες, προσπαθούσαν να καταγράψουν με επιφυλακτικότητα τις τρέχουσες εξελίξεις.⁷⁶

Από τον υπό εξέταση Τύπο, το Έθνος επιχείρησε πρώτο στις 12 Οκτωβρίου με τη δημοσίευση πρωτοσέλιδου άρθρου να διατυπώσει την άποψή του, τόσο για την διαφαινόμενη κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς όσο και για την ελληνική πολιτική σε σχέση με τη Βόρειο Ήπειρο. Για την περίπτωση της πρώτης, η εφημερίδα υποστήριζε ότι η στάση της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στην Ιταλία πρέπει να είναι «αναγκαστικώς» συγκαταβατική, καθώς «η Ελλάς, διακηρύξασα ήδη επισήμως ότι ουδεμίαν έχει βλέψιν επι της πόλεως ταύτης, δεν δύναται βεβαίως να προβή εις ενεργείας ή διαβήματα επι τη τοιάυτη φήμη». Παράλληλα, επισήμαινε ότι «η κατάληψις της Αυλώνας είναι ζήτημα γενικής πολιτικής των Δυνάμεων, η Ελλάς δε ουδόλως θα ήτο διατεθειμένη να διαταράξη πάλιν τας ήδη αρμονικώς ταύτας μετά της Ιταλίας σχέσεις της». Ενώ, όμως, στο θέμα της Αυλώνας ο συντάκτης καλούσε την κυβέρνηση να επιδείξει συναίνεση και ανοχή, στην «Ηπειρωτικήν υπόθεσιν» εμφανιζόταν ιδιαίτερα παρακινητικός, προτρέποντας την ηγεσία της χώρας να διεκδικήσει τα εθνικά συμφέροντα στην Αλβανία με την ανακατάληψη των βορειοηπειρωτικών εδαφών. Παίρνοντας μάλιστα ως δεδομένη την ανυποληψία και την πρακτική κατάργηση του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας, λόγω της έκπτωσης του πρίγκιπα Βήδ, των εσωτερικών αναταραχών και των μεταβολών που έφερε η κήρυξη του πολέμου, το Έθνος έβλεπε ως ιδανική τη συγκυρία για την εκπλήρωση των εθνικών βλέψεων στη Βόρειο Ήπειρο: «Είναι καιρός να εξυπηρετήση η Ελλάς τα εθνικά δίκαιά της και να προασπίση τους Ελληνικοτάτους πληθυσμούς της Β. Ηπείρου, προβαίνουσα εις στρατιωτικήν κατάληψιν των πρότερον κατειλημμένων επαρχιών και πέραν έτι. Ουδείς θα ηδύνατο να ψέξη την Ελλάδα επί τούτω. Το πρωτόκολλον της Φλωρεντίας, εις τας εντολάς του οποίου συνεμορφώθη η Κυβέρνησις, ήτο απόρροια βίας και ανελευθέρου αντιλήψεως των ισχυρών. Αλλ' ήδη τα πάντα μετελλάγησαν. Αι βάσεις της γενικής Ευρωπαϊκής πολιτικής ανετράπησαν. Μέγας διεξάγεται νυν ο αγών υπέρ της ελευθερίας των εθνοτήτων και του ανθρώπου. Τυχάνουσι δε μέγιστα και

⁷⁶ Στα άρθρα αυτά, πέρα από τις σχετικές ειδήσεις, παρέχονταν αναλύσεις και σχόλια για την επικείμενη κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς. Βλ. ενδεικτικά: *Εμπρός*, *Πατρίς*, 10,12 Οκτωβρίου 1914 και *Εστία*, 13 Οκτωβρίου 1914.

αναμφισβήτητα τα Ελληνικά δίκαια επι της Ηπείρου. Είναι δίκαια εθνολογικά, κυρωθέντα δι' ηρωικών και αιματηροτάτων αγώνων».⁷⁷

Η παρορμητική και παρακινητική, ωστόσο, διάθεση του Έθνους θα μετριαστεί απότομα την επόμενη κιόλας ημέρα μετά τις δηλώσεις του Έλληνα πρωθυπουργού για τις διεθνείς Συνθήκες που αφορούσαν την Αλβανία. Ο Βενιζέλος, σε ερώτηση ξένων ανταποκριτών περί της τηρήσεως ή μη του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας, θα απαντήσει ότι «η υπ' αυτόν κυβέρνηση όχι μόνο το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας αλλά και τας διατάξεις της συνθήκης του Λονδίνου και το πρωτόκολλο της Κέρκυρας αναγνωρίζει, θεωρούσα ότι οι διατάξεις τους ευρίσκονται εν ισχύει».⁷⁸ Η δημόσια αυτή τοποθέτηση του πρωθυπουργού ήταν αρκετή, ώστε να προκαλέσει την άμεση αναδίπλωση και «συμμόρφωση» της εφημερίδας, μέσω της αποδοχής των δηλώσεων του ηγέτη των Φιλελευθέρων και της πλήρους ευθυγράμμισής της με την πολιτική της κυβέρνησής του: «Ο κ. Πρωθυπουργός ανακοίνωσε την γνώμην της κυβερνήσεως ότι το περί Αλβανίας πρωτόκολλον της Φλωρεντίας παραμένει σεβαστόν και ισχύον πάντοτε. Δεν είμεθα ημείς εκείνοι, οίτινες θα αμφισβητήσωμεν την ακρίβειαν της γνώμης ταύτης. Γνωρίζομεν κάλλιστα, ότι πάσα ενέργεια της κυβερνήσεως είναι απόρροια επακριβούς μελέτης των συμφερόντων του Κράτους τείνει δε προς εξυπηρέτησιν των μεγάλων αυτού συμφερόντων». Πέραν αυτού, το Έθνος θα σπεύσει να δικαιολογήσει το περιεχόμενο της ανακοίνωσης του Βενιζέλου, υποστηρίζοντας ότι ο σεβασμός και η τήρηση των αποφάσεων της Ευρώπης έγκεινται στη διπλωματική σκοπιμότητα των πραγμάτων και όχι στην ουσία του Ηπειρωτικού ζητήματος. Μολονότι ο συντάκτης του έδειχνε να ταυτίζεται με την ομόθυμη ευχή της κοινής γνώμης, «όπως τέλος αποκατασταθή εθνικώς η Ήπειρος, τερματισθή δ' η εν αυτή αιματηρά αναρχία εκ των Αλβανικών επιθέσεων», εντούτοις παρέμενε συντεταγμένος με την πολιτική της κυβέρνησης, εκφράζοντας την εμπιστοσύνη του προς αυτήν, ενώ παράλληλα επισήμαινε την ανάγκη στήριξής της από το σύνολο των Ελλήνων: «ουδείς των εν Ελλάδι θέλει γογγύσει δια την πολιτικήν της κυβερνήσεως. Είναι υψίστη η κοινή πεποίθησις, ότι τα παρά της κυβερνήσεως επιτελούμενα πηγήν έχουσι την πεφωτισμένην μελέτην της καταστάσεως, βάσιν δε την ανάγκην των πραγμάτων».⁷⁹

⁷⁷ Έθνος, «Η Ήπειρος», 12 Οκτωβρίου 1914.

⁷⁸ Για τις δηλώσεις του Βενιζέλου, βλ. ενδεικτικά: Αθήναι, Παρίς, 13 Οκτωβρίου 1914.

⁷⁹ Έθνος, «Περί την Ήπειρον», 13 Οκτωβρίου 1914.

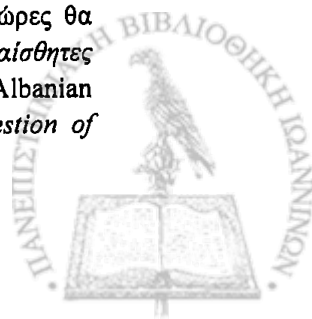
Στη φάση αυτή, φρένο στις όποιες εικοτολογικές ερμηνείες μερίδας του Τύπου για τη ρευστή κατάσταση στην Αλβανία και στις όποιες ανακολουθίες στο λόγο του, ως συνέπεια της μη λήψης έως τότε συγκεκριμένων μέτρων από την κυβέρνηση για τη Β. Ήπειρο, θα βάλουν οι επίσημες δηλώσεις του Βενιζέλου στη βουλή. Ο Έλληνας πρωθυπουργός, στη συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης στις 14 Οκτωβρίου 1914, γνωστοποίησε ότι η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να διατάξει την προέλαση του ελληνικού στρατού στα διαμερίσματα του Αργυροκάστρου και της Πρεμετής, με σκοπό «να αποκαταστήση την τάξιν εις την Βόρειον Ήπειρον, να εγγυηθή την ασφάλειαν πάντων των εν αυτή βιούντων, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκεύματος, να καταστήση δυνατήν την άμεσον παλλινόστησιν των εκ της Βορείου Ηπείρου καταφυγόντων είτε εις το ημέτερον έδαφος, είτε εις Αυλώνα προσφύγων»,⁸⁰ όπως μη απολεσθή δι' αυτούς το αρχόμενον γεωργικόν έτος, και να επιτρέψη εν καιρώ την ομαλήν εφαρμογήν της διευθετήσεως της Κέρκυρας, όταν αι Δυνάμεις ήθελον κατορθώσει να δημιουργήσουν τους όρους τους αναγκαίους δια την εφαρμογήν της διευθετήσεως ταύτης». Προσέθετε επίσης, ότι πρόκειται «περί μέτρου χαρακτήρος εντελώς προσωρινού και ότι σκοπεί πάντοτε να συμμορφωθή αυστηρώς προς τας αποφάσεις των Δυνάμεων, ας απεδέχθη δια της από 8 Φεβρουαρίου 1914 ανακοινώσεώς της».⁸¹

Η αναγγελία της απόφασης για την ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου από επίσημα κυβερνητικά χείλη –αναγγελία η οποία έγινε μετά την επίτευξη συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας, Συμμάχων και Ιταλίας-⁸² και οι επιβεβαιωτικές δηλώσεις που ακολούθησαν στο κοινοβούλιο από τον Γ. Ζωγράφο και τον Δ. Ράλλη πάνω στο

⁸⁰ Πρόκειται για σημαντικό αριθμό Βορειοηπειρωτών και Αλβανών, οι οποίοι, λόγω της έκρυθμης κατάστασης που είχε δημιουργηθεί στην Αλβανία πριν ακόμη ξεσπάσει ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος, αναγκάστηκαν να διαφύγουν σε ελληνικό έδαφος και στην Αυλώνα. Βλ. Τούντα-Φεργάδη Α., *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1941)*, ό.π., σσ. 57-58· Γενικό Επιτελείο Στρατού: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, ό.π., σ. 275. Για την ανάγκη επιστροφής των προσφύγων στις εστίες τους είχαν γίνει επανειλημμένες αναφορές και στον Τύπο της εποχής. Βλ. ενδεικτικά: *Αθήναι*, 8, 17 Ιουλίου 1914 και *Πατρίς*, 2 Ιουλίου 1914.

⁸¹ Για τις επίσημες ανακοινώσεις του Βενιζέλου στο ελληνικό κοινοβούλιο, βλ. *Εστία*, *Εμπρός*, *Αθήναι*, *Σκρίπ*, 14 Οκτωβρίου 1914 και *Πατρίς*, 15 Οκτωβρίου 1914.

⁸² Η συμφωνία αυτή προέβλεπε την κατάληψη της Β. Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό και της Αυλώνας από τον ιταλικό αντίστοιχα. Η κατοχή είχε προσωρινό χαρακτήρα και οι δυο χώρες θα απέσυραν τις δυνάμεις τους μετά από εντολή των Μεγάλων Δυνάμεων. Βλ. Κόντης Β., *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 101· Leon. G., «Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War», ό.π., σσ. 78-79· Philon Ph., *The Question of Northern Epirus*, Washington 1945, σ. 14.

θέμα, προκάλεσαν ιδιαίτερη αίσθηση στην πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου, ενώ σήμαναν συναγερμό και στις τάξεις του Τύπου. Αμφότερες οι βενιζελικές και αντιβενιζελικές εφημερίδες έσπευσαν από την πρώτη στιγμή να αναμεταδώσουν ως πρώτο θέμα στις στήλες τους τις δηλώσεις του Έλληνα πρωθυπουργού και του προέδρου της αυτόνομης Β. Ηπείρου, αλλά και να αφιερώσουν εκτενέστατα δημοσιεύματα, εκφράζοντας τις εντυπώσεις, τα συναισθήματα και τα σχόλιά τους για την κυβερνητική απόφαση. Ο βενιζελικός Τύπος, έχοντας ήδη εκδηλώσει αυθόρμητα την επιθυμία του για τη λήψη δραστικών μέτρων με στόχο την προστασία των Βορειοηπειρωτών, υποδέχθηκε όπως ήταν αναμενόμενο με ξέφρενη χαρά και ενθουσιασμό την απόφαση της αποστολής ελληνικών δυνάμεων στη Βόρειο Ήπειρο. Συγκεκριμένα, η *Πατρίς* μέσα σ' έναν έντονα συγκινησιακά φορτισμένο λόγο, διανθισμένο με ποιητικό ύφος, χαρακτήριζε τη μέρα αυτή ως ημέρα «Αναστάσεως της Βορείου Ηπείρου»,⁸³ αποδίδοντάς της λυτρωτικό χαρακτήρα για το λαό της: «*Εθνικής αναστάσεως ημέρα ανέτειλε δια την Βόρειον Ήπειρον. Τα δεινά της δυσμοίρου ταύτης χώρας παύουν πλέον. Τα δάκρυα της οδύνης αντικαθιστούν τα δάκρυα της χαράς των απολυτρωθέντων και οι αναστεναγμοί μεταβάλλονται εις ιαχάς ζητωκραυγών απ' άκρου εις άκρον της Ηπείρου. Ο θεός, βοηθούσης της φρονήσεως των κυβερνώντων την Ελλάδα, ηλέησε τον υπέρ το δέον μαρτυρήσαντα δια την ελευθερίαν του λαόν της Ηπείρου, και εντός βραχέος διαστήματος η Θεία Δικαιοσύνη ανήρεσε την ανθρώπινην αδικίαν*».

Ταυτόχρονα, όμως, με τη σωτηρία των Βορειοηπειρωτών και την αποκατάσταση της δικαιοσύνης στο μείζον αυτό ζήτημα, η *Πατρίς* έβλεπε «όπισθεν των επισήμων δηλώσεων του υπευθύνου Κυβερνήτου» και τη διάλυση της Αλβανίας, την οποία θεωρούσε πλέον οριστική, λόγω της ύπαρξης ιδιοτελών και αντικρουόμενων ξένων συμφερόντων: «*Το Αλβανικόν κατασκεύασμα των Μεγάλων Δυνάμεων κατέρρευσε και εξεμηδενίσθη. Η καταστροφή δεν επήλθεν εξ υπαιτιότητος ημών. Εν τη φύσει του πράγματος ενυπήρχεν η ουτοπία μιας χιμαίρας, όπισθεν της οποίας απεκρύβησαν υστεροβουλία και αντιθέσεις ξένων συμφερόντων. Το πείραμα απέτυχε οικτρώς. Εις*

⁸³ Είναι χαρακτηριστικό ότι η φράση αυτή αποτελούσε τον πηχυαίο τίτλο του πρωτοσέλιδου άρθρου της εφημερίδας. Βλ. *Πατρίς*, «Η Ανάστασις της Βορείου Ηπείρου», 15 Οκτωβρίου 1914.

την δοκιμήν ταύτην η Βόρειος Ήπειρος εισέφερε τον φόρον του αίματος, η δε Ελλάς την υπομονήν της, ήτις και έδωκε σήμερον την νίκην. Εις ουδένα δεν απομένει πλέον καμμία αμφιβολία ότι νεκρανάστις του πτώματος της χιμαίρας εκείνης είναι ανθρωπίνως αδύνατον να γείνη. Η ιδέα της ανασυστάσεως του Αλβανικού Κράτους απέθανε και εκηδεύθη όπισθεν του ηγεμόνος Βήδ». Τέλος, ο συντάκτης του άρθρου δεν παρέλειψε να αναφερθεί και στην ιδιαίτερη χαρά και υπερηφάνεια που αισθανόταν η εφημερίδα «για την εντός τοσούτον βραχέος διαστήματος αποκατάστασιν της Ελληνικής κυριαρχίας επί γνήσιας Ελληνικής γής», καθώς επίσης και στη δικαίωσή της για τη στάση της, «διότι καθ' ας ημέρας άλλοι είχαν λιποθυμήσει και είχαν απελπισθή εκ της αποφάσεως των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, η Πατρίς από του βήματος τούτου ουδ' επι στιγμήν απώλεσε τας ελπίδας αυτής και την πίστιν της την ακλόνητον προς τον πολιτικόν άνδρα τον διέποντα τας τύχας της Ελλάδος, εις την τόλμην αλλά και την περίνοιαν του οποίου η Ήπειρος (...) οφείλει την ελευθερίαν της και την σωτηρίαν της από τοσούτων κινδύνων...». ⁸⁴

Το Έθνος από την πλευρά του, κρατώντας χαμηλότερους τόνους αλλά με έκδηλη την ικανοποίησή του, έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην εξήγηση των παραγόντων που επέβαλαν την αποστολή του ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο, τονίζοντας την εκτεταμένη αναρχία που επικρατούσε στις νότιες επαρχίες της Αλβανίας, αλλά και τις συνεχείς εκκλήσεις των κατοίκων για άμεση στρατιωτική βοήθεια από την Ελλάδα: «η Ελληνική Κυβέρνησις διέταξε προέλασιν του στρατού της προς την αυτόνομον Ήπειρον. Επεβάλλετο απολύτως το τοιούτον. Από καιρού ήδη ουδεμία ασφάλεια υφίστατο δια τους πληθυσμούς της Β. Ηπείρου, από της αποχωρήσεως δε του Ελληνικού στρατού εξ αυτής επεκράτει εις τα διαμερίσματά της η μάλλον αγρία και αιματηρή αναρχία. Επληρώθησαν αι προρρήσεις των απαισιοδοξοτάτων, βαθμιαίως δ' η πρότερον ακμάζουσα Β. Ήπειρος μεταβάλλετο εις σωρόν ερειπίων και τέφρας. Τοιαύτη εξερράγη η αναρχία, ώστε και αυτοί οι Μουσουλμάνοι εξήτησαν επανειλημμένως και ικετευτικώς την επάνοδον του Ελληνικού στρατού προς αποκατάστασιν της τάξεως και της ασφαλείας». Για την εφημερίδα, η παρουσία των ελληνικών δυνάμεων στη Β. Ήπειρο είχε καταλυτική σημασία, διότι όπως υποστήριζε

⁸⁴ Ο.π.

«θα παύσωσιν αι ληστρικά επιδρομαί, θα δυνηθώσι δ' οι κάτοικοι αυτής να αποδοθώσιν εις τα έργα της ειρήνης».

Παράλληλα, όμως, με τη μεγάλη αισιοδοξία για την ασφάλεια και γαλήνη που θα επανέφερε στους κατοίκους της Βορείου Ηπείρου η επάνοδος του ελληνικού στρατού, ο συντάκτης του άρθρου εξέφραζε την προσδοκία ότι «αι Δυνάμεις εν τέλει, παρά την υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως πολιτικώτατα επιδεικνυομένην ευλάβειαν προς τα τεθειμένα δια την Αλβανίαν, θέλουσιν αναθεωρήσει τας αποφάσεις αυτών, ίνα αποβή οριστική η κατοχή της Ηπείρου παρά του Ελληνικού στρατού». «Επιβάλλεται τούτο από την δικαιοσύνην και την αρχήν των εθνότητων, έτι δε από την ανάγκην, όπως ασφαλισθώσι τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους από των αιωνίων τούτων επιδρομών» συμπλήρωνε ο ίδιος. Επιπλέον το Έθνος, προφασιζόμενο τις δηλώσεις του Βενιζέλου περί προσωρινότητας της κατοχής, προέτρεπε τη στρατιωτική ηγεσία για διεύρυνση της κατάληψης και στα βορειότερα τμήματα της αυτόνομης Ηπείρου, με στόχο και την εκεί διασφάλιση της ομαλότητας: «Εν πάση περιπτώσει νομίζομεν ότι, αφού η προέλασις του Ελληνικού στρατού έχει προσωρινόν χαρακτήρα, θα επεβάλλετο, όπως επεκταθή αύτη και εις έτερα βορειότερα Ελληνικά διαμερίσματα, ίνα και εις ταύτα αποδοθώσιν η τάξις και η ανασφάλεια κατά την διάρκειαν της κολοσσιαίας ταύτης πολεμικής κρίσεως».⁸⁵

Σε αντίθεση με το πανηγυρικό κλίμα και τη διάχυτη ικανοποίηση που αποτυπώνονταν στα πρωτοσέλιδα των βενιζελικών εφημερίδων, ο αντιβενιζελικός Τύπος αντιμετώπιζε με επιφυλακτικότητα και κριτική-επικριτική διάθεση την κυβερνητική απόφαση για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο, ενώ δεν έλειπε ορισμένες φορές και η προσπάθεια υποβάθμισης της σπουδαιότητας του διπλωματικού έργου του Βενιζέλου για την ανακατάληψη της εν λόγω περιοχής. Συγκεκριμένα, το *Εμπρός* ενώ επισήμαινε σε πρώτη φάση την αναγκαιότητα της μετάβασης ελληνικών δυνάμεων στη Βόρειο Ήπειρο, λόγω της έκρυθμης κατάστασης στην Αλβανία και της εύλογης αδυναμίας της αυτόνομης διοίκησης της Ηπείρου να εγγυηθεί την ασφάλεια συλλήβδην των κατοίκων της, αλλά και τη συμβολή που θα είχε για τον πληθυσμό της η επάνοδός τους στα προκατεληφθέντα εδάφη, καθώς όπως υποστήριζε «θα επιχύση βάλαμον παρηγορίας εις την ψυχήν όλων εκείνων

⁸⁵ *Έθνος*, «Η ανακατάληψις», 14 Οκτωβρίου 1914.

οίτινες ηναγκάσθησαν να εγκαταλείψουν όπισθεν αυτού τας εστίας των»,⁸⁶ από την άλλη δεν έκρυβε την επιφύλαξή του για την τελεσφόρηση του εγχειρήματος αυτού σε σχέση με την προσπάθεια για την οριστική επίλυση του ζητήματος. Έχοντας μάλιστα νωπές τις μνήμες από την προ ενός έτους αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την περιοχή, η εφημερίδα εξέφραζε την αγωνία της για την τύχη των Βορειοηπειρωτών, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα και την ηθική υποχρέωση της ελληνικής κυβέρνησης να πετύχει την οριστική απελευθέρωση της Βορείου Ηπείρου, αλλά και την ευθύνη της στο ενδεχόμενο μιας εκ νέου εγκαταλείψεως του πληθυσμού της: «Επιτρέπεται λοιπόν εισελθών δια δευτέραν φοράν ο ελληνικός στρατός εις την Βόρειον Ήπειρον να εγκαταλείψη και πάλιν αυτήν; Ο πρώτος πειραματισμός απέδειξεν ότι ούτε η Αλβανία είναι ικανή να αυτοδιοικηθή, αλλ' ούτε οι Ηπειρώται εμπορούν να ανεχθούν τον ζυγόν της. Και η κοινή γνώμη εν Ελλάδι είναι ολοψύχως σύμφωνος κατά τούτο προς τας ευθαρσείς δηλώσεις του κ. Ζωγράφου θεωρούντος τελειωτικήν την απελευθέρωσιν της Βορείου Ηπείρου.⁸⁷ Θα ήτο τρομερόν πράγματι δια τους τόσον σκληρώς δοκιμασθέντας πληθυσμούς να παίξη η Ελλάς με την τύχην την, να υψώνη μεταξύ αυτών την κυανόλευκον, να διοική εν ενόματι του Βασιλέως των Ελλήνων και είτα να τους παραδίδη εις την Αλβανικήν θηριωδίαν εν γνώσει των συνεπειών τας οποίας θα έχη η τοιαύτη πράξις της».

Υπό το φόβο, λοιπόν, μιας δεύτερης αποχώρησης του ελληνικού στρατού από την Β. Ήπειρο –κυρίως λόγω της επίσημης ανακοίνωσης του Βενιζέλου περί προσωρινής κατοχής αλλά και της ύπαρξης προηγούμενου- το *Εμπρός* εμφανιζόταν ιδιαίτερα συγκρατημένο και δύσπιστο ως προς την ενέργεια της ανακατάληψης, υποστηρίζοντας ότι «μόνον υπό την έννοιαν της απολύτου και ανεπιφυλάκτου και

⁸⁶ *Εμπρός*, «Η ανακατάληψις της Βορείου Ηπείρου», 14 Οκτωβρίου 1914.

⁸⁷ Ο πρόεδρος της προσωρινής κυβέρνησης της Β. Ηπείρου Γ. Ζωγράφος σε λόγο που ακολούθησε τις δηλώσεις του Βενιζέλου, εξέφρασε την πίστη του για το οριστικό της απελευθέρωσης της Β. Ηπείρου, παρά τις όποιες υποχρεώσεις της ελληνικής κυβέρνησης προς τις Μ. Δυνάμεις: «Αλλ' η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαβούσα υποχρεώσεις καίτοι υπό όρους, οίτινες, κατά την εμὴν κρίσιν, δεν δύνανται να πραγματοποιηθῶσιν πλέον, προβλέπει τον κίνδυνον δευτέρας αποχωρήσεως. Αλλ' ημεῖς οἱ Ηπειρώται, οίτινες ουδέποτε ἀπεδέχθημεν το δίκαιον της καταδίκης, ημεῖς οίτινες εἰς ουδένα ἀνεγνωρίσαμεν το δικαίωμα, οὔτε την δύναμιν να ἀφαιρέσῃ ἀπὸ ημᾶς την εθνότητα ἣν ἐπὶ τόσους αἰῶνας διετηρήσαμεν ὑπὸ σκληρὰν δουλείαν ἢ καὶ ἐν μέσῳ βασάνων, ημεῖς στερεὰν ἔχομεν την πεποίθησιν, ὅτι δεν θα ἀναγκασθῶμεν να ἀποδυσθῶμεν καὶ πάλιν εἰς ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα, καὶ ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσίς μας εἶναι τελειωτική». Βλ. *Εμπρός*, Αθήναι, 15 Οκτωβρίου 1914.

διαρκούς απολυτρώσεως των Ηπειρωτών αποδέχεται μετά χαράς την συντελεσθείσαν ανακατάληψιν».⁸⁸

Ενώ, όμως, το *Εμπρός* στεκόταν επιφυλακτικά και κριτικά απέναντι στην ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου –κυρίως ως προς το αποτέλεσμα που θα είχε αυτή στην οριστική επίλυση του ζητήματος- η εφημερίδα *Αθήναι* εμφανιζόταν ιδιαίτερα επικριτική προς το εγχείρημα της ελληνικής κυβέρνησης. Αρχικά, σε μια προσπάθεια να υποβαθμίσει τη συμβολή του Βενιζέλου στην απόσπαση της συναίνεσης από τους Συμμάχους για την αποστολή ελληνικών δυνάμεων στη Β. Ήπειρο, δήλωνε ότι «η κατάληψις μέρους της Β. Ηπείρου υπό της Ελλάδος, καθ' όν εγένετο τρόπον αποτελεί ενέργειαν όντως ιδιότυπον και φαίνεται εκ πρώτης όψεως ουχί ως αυτόβουλος, αλλ' ως προϊόν ξένων υπολογισμών». Επιπλέον ο συντάκτης της, εστιάζοντας κυρίως στα σημεία των δηλώσεων του Βενιζέλου αναφορικά με τις περιοχές που επρόκειτο να καταληφθούν, καθώς και το χαρακτήρα της ενέργειας αυτής, επέκρινε έντονα την κυβέρνηση για τη μη λήψη απόφασης για κατάληψη ολόκληρης της Βορείου Ηπείρου, αλλά και την προσωρινότητα της κατοχής της. Ανέφερε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο: «*Η Ελλάς χωρίσασα την Ήπειρον εις ελληνικήν τοιαύτην και δωρουμένην προς Αλβανούς, διεμοίρασε τώρα την δωρηθείσαν εις αζίαν της προστασίας της και εις εγκαταλείψιμην ως ξένων ανθρώπων γήν. Διότι η μη κατάληψις της Κορυτσάς και της Χειμάρρας αποτελεί τοιαύτην αδικαιολόγητον ενέργειαν. Αλλά και η ταυτόχρονος δήλωσις της Ελληνικής κυβερνήσεως ότι περί προσωρινής ενεργείας πρόκειται είναι εκ των χονδροειδών εκείνων σφαλμάτων τα οποία μόνον γενικωτέρα περιπλοκή δύναται να επανορθώση*». Σύμφωνα με την εφημερίδα, η Ελλάδα έπρεπε και μπορούσε να προβεί στην ανακατάληψη όλων των μερών της Βορείου Ηπείρου, καθώς όπως χαρακτηριστικά τόνιζε είχε ως επιχείρημα «ου μόνον την φιλανθρωπίαν και το εθνικόν καθήκον, ου μόνον την μετατροπήν της Αλβανίας εις Μουσουλμανικήν επικράτειαν δια της εκλογής του Μπουρχανεδίν, αλλά και της αναληφθείσης απέναντι του τέως ηγεμόνος Βήδ υποχρεώσεως, όπως επαναδώσῃ αὐτῇ τὴν Αλβανίαν ὡς τῆς ἐπεκυρώθη δι' αὐτῶν τούτων τῶν συνθηκῶν περί ὧν ομιλεῖ ἡ Ἰταλία καὶ ἐφ' ὧν αἱ δηλώσεις τῆς Ελλάδος».⁸⁹

⁸⁸ *Εμπρός*, «Αἱ δηλώσεις περί Ηπείρου», 15 Οκτωβρίου 1914.

⁸⁹ Προς επίρρωση μάλιστα της επιχειρηματολογίας της, η *Αθήναι* επικαλούνταν και τις δηλώσεων των Γάλλων, οι οποίοι, μετά την έκρηξη του πολέμου και την αποχώρηση του Βήδ από την Αλβανία, έσπευσαν να χαρακτηρίσουν άκυρες όλες τις περί της Αλβανίας ευρωπαϊκές αποφάσεις. Βλ. *Αθήναι*, 14 Οκτωβρίου 1914.

Παράλληλα, όμως, με «την ατελείαν εν τη καταλήψει ολοκλήρου της Β. Ηπείρου», η *Αθήναι* μεμφόταν την κυβέρνηση του Βενιζέλου και για έναν επιπλέον λόγο: θεωρούσε ότι η απόφαση για την ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου με τον τρόπο και τους όρους που λήφθηκε από τους Συμμάχους εξυπηρετούσε περισσότερο την Ιταλία, η οποία, επιζητώντας μετά την έναρξη του πολέμου την κατοχή τμήματος της Αλβανίας, χρησιμοποίησε ως γέφυρα την ενέργεια της Ελλάδας, προκειμένου να πετύχει και αυτή την κατάληψη της Αυλώνας με τρόπο που δεν θα προκαλούσε την αντίδραση της Αυστρίας. Συνεπώς –κατά την εφημερίδα πάντα- «η Ιταλία έπαιξεν υπέροχον διπλωματικόν παιχνίδιον και έρριψεν εις την παγίδα την Ελλάδα, ήτις ταυτοχρόνως εγένετο ακούσιον όργανον των βλέψεων της Τριπλής Συνεννοήσεως όπως η Ιταλία δια τοιαύτης εμπλοκής εις συμφέροντα θίγοντα κυρίως την Αυστρίαν αναγκασθή να εξέλθη της ουδετερότητος». Η Ελλάς, τόνιζε καταλήγοντας, «ειργάσθη νυν δια λογαριασμόν τρίτων και πάλιν. Ας ελπίσωμεν ότι θα εργασθή και δι' εαυτήν, διότι καιρός υπάρχει ακόμη».⁹⁰

Στο ίδιο πλαίσιο έντονων επικρίσεων κινούνταν από την πλευρά του και το *Σκρίπ*. Το τελευταίο, αναπαράγοντας μέρος του ανακοινωθέντος του Βενιζέλου για την κατάληψη της Βορείου Ηπείρου, έκανε λόγο για «νέα διπλωματική ήττα της Κυβερνήσεως, ήτις δεν θα βραδύνη να αποκαλυφθή». Ακόμη η εφημερίδα, αναφερόμενη στην έγκριση των Δυνάμεων για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο, ασκούσε δριμεία κριτική στην κυβέρνηση και τα δημοσιογραφικά όργανά της για την εκδήλωση υπέρμετρα φιλοανταντικών συναισθημάτων, καθώς θεωρούσε ότι η «αυτόκλητος» και «πομπώδης» εκστρατεία υπέρ της Αντάντ «αντί να ελκύσουν το υπέρ της Ελλάδος ενδιαφέρον των Δυνάμεων της Τριπλής Συνεννοήσεως, ενέτειναν την αδιαφορίαν αυτών και εξησφάλισαν την υποστήριξιν των Ιταλικών αξιώσεων εναντίον Ελληνικών συμφερόντων. Ούτως ολόκληρος σχεδόν η Αλβανική χώρα συναινουσών των Δυνάμεων της Τριπλής Συνεννοήσεως καταλαμβάνεται υπό της Ιταλίας, απομένουν δε εις την Ελλάδα μόνον –προσωρινώς και ταύτα- το Αργυρόκαστρον και η Πρεμετή!». «Ίδού το νέον κατόρθωμα της

⁹⁰ *Αθήναι*, «Η Ενέργεια δια την Ήπειρον», 15 Οκτωβρίου 1914.

Ελληνικής διπλωματίας, αντάξιον των προηγούμενων δαφνών της» σχολίαζε ειρωνικά ο συντάκτης της.⁹¹

Πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι όλες οι παραπάνω επικρίσεις και μομφές των αντιβενιζελικών εφημερίδων προς την κυβέρνηση δεν πέρασαν απαρατήρητες από τον φιλοκυβερνητικό Τύπο. Αντιθέτως, άμεση και οξύτατη ήταν η αντίδραση εκπροσώπων του όπως η *Πατρίς*, η οποία καυτηρίασε τον αντιβενιζελικό Τύπο για τη στάση που επέδειξε απέναντι στην αναγγελία της απόφασης για την κατάληψη της Β. Ηπείρου, ενώ επιχείρησε να απαντήσει με απόλυτο και αυστηρό ύφος στις κατηγορίες περί περιορισμένης προέλασης και ανακατάληψης των βορειοηπειρωτικών εδαφών: «Προς αποφυγήν παντός άλλου σχολίου, το οποίον η βδελυρά κακοπιστία του αντιπολιτευομένου Τύπου ήθελεν αποπειραθή να φέρη προς δηλητηριασμόν ή και μετριασμόν της χαράς του Ελληνικού λαού δια την προέλασιν του Ελληνικού στρατού εις την Βόρειον Ήπειρον, σημειούμεν επί του παρόντος μόνον τούτο, ότι ο Ελληνικός στρατός προήλασε προς ανακατάληψιν ολοκλήρου του τμήματος της Βορείου Ηπείρου, ως αύτη είχε καταληφθή και προ της εκκενώσεως».⁹²

Πέρα, όμως, από την ανακοίνωση της απόφασης του Βενιζέλου για την προέλαση του ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο, εξίσου μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον του Τύπου και για τη συγκατάθεση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην ελληνική κατοχή της αυτόνομης Ηπείρου. Για το βενιζελικό Τύπο ιδιαίτερα, η αποδοχή του εγχειρήματος της ελληνικής κυβέρνησης, μέσω επίσημης ανακοίνωσης των Δυνάμεων, συνιστούσε υψίστης σημασίας γεγονός, τόσο για την εξέλιξη και επίλυση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος όσο και για τη γενικότερη θέση της Ελλάδας στο διεθνές μεταβαλλόμενο σύστημα της εποχής. Ειδικότερα η *Πατρίς*, εστιάζοντας κυρίως στα εξωτερικά οφέλη της χώρας, ερμήνευε τη συναίνεση των ισχυρών της γης ως ένδειξη εκτίμησης και σεβασμού προς την Ελλάδα, η οποία από κράτος ανυποληψίας και αφερεγγυότητας καθίστατο πλέον χώρα εταίρων και φίλων με διεθνές κύρος και αναγνώριση. Αnéφερε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο της: «Το ότι εις την προέλασιν του Ελληνικού στρατού καθ' όλην την Βόρειον Ήπειρον επηκολούθησε ταχεία η συγκατάθεσις απασών των Μεγάλων Δυνάμεων είναι γεγονός

⁹¹ Σκρίπ, «Η νέα φάσις του Ηπειρωτικού Ζητήματος», 14 Οκτωβρίου 1914.

⁹² *Πατρίς*, 15 Οκτωβρίου 1914.

βαρυσήμαντον δια την Ελλάδα. Έρχεται ν' αποδείξη εν πρώτοις την ηθικήν περιωπήν και την υπόληψιν εις την οποίαν ίσταται από διεθνούς απόψεως σήμερον η Ελλάς, η προ ολίγου ακόμη χρόνου ανυπόληπτος εις την συνείδησιν του έξω κόσμου, η αείποτε δυσπιστίας διεγείρουσα και τους κεραυνούς της Ευρώπης προκαλούσα. Το κεφάλαιον τούτο είναι μέγα και πολύτιμον δια την περαιτέρω σταδιοδρομίαν του Κράτους ημών, το οποίον απέκτησε όχι μόνον συμμάχους και φίλους, αλλά και προστάτας μεγάλους και ισχυρούς».

Για την εφημερίδα, η συναινετική στάση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στο θέμα της Βορείου Ηπείρου δεν προήλθε από την άσκηση πιέσεων ή αντιδράσεων προς τους τελευταίους, αλλά ήταν απόρροια της διπλωματικής ικανότητας του Βενιζέλου και κυρίως της πολιτικής της «περισκέψεως» και «ειλικρίνειας» που υιοθέτησε η κυβέρνησή του απέναντι εκείνων, «εις χείρας των οποίων ευρίσκονται αι τύχαι των μικρών». Έτσι, όταν κατά την *Πατρίδα* οι Δυνάμεις «ηδίκησαν καταφώρας την Ελλάδα δια του ακρωτηριασμού της Βορείου Ηπείρου (...) εις το αδίκημα εκείνο δεν αντετάχθη η παραφροσύνη, την οποίαν συνεβούλευον εντεύθεν οι μανιακοί υπερπατριώται», αλλά η ψυχραιμία και η σύνεση. Η υπεύθυνη πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης ήταν αυτή που πολύ σύντομα οδήγησε τους ισχυρούς της γης στην παραδοχή του σφάλματός τους και στην ανταμοιβή της χώρας, μέσω της έγκρισής τους «εν τη χρήσει των δικαιωμάτων αυτής επι της Βορείου Ηπείρου». «Τους καρπούς της τοιαύτης περισκεμμένης πολιτικής βλέπει σήμερον η Ελλάς, και μόνον τα μικρά παιδιά δεν δύνανται ίσως να διακρίνουν μεταξύ της τοιαύτης πολιτικής, ην ήσκησεν ο κ. Βενιζέλος και της πολιτικής την οποίαν συνεβούλευον οι ανεύθυνοι ταρταρίνοι» σχολίαζε –αφήνοντας ευθείες αιχμές προς τα αντιπολιτευόμενα μέσα- ο συντάκτης της εφημερίδας.⁹³

Στο ίδιο μήκος κύματος με την *Πατρίδα* κινούνταν και το *Έθνος*, το οποίο αντιλαμβανόταν και αυτό ως ιδιαίτερα σημαντική την έγκριση των Δυνάμεων για την προέλαση του ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο, καθώς θεωρούσε ότι αυτή αποτελούσε έμπρακτη απόδειξη της εμπιστοσύνης και του σεβασμού που έχαιρε η χώρα διεθνώς, ενώ έθετε τις βάσεις για μια ευνοϊκή προς την Ελλάδα διευθέτηση του Αλβανοηπειρωτικού προβλήματος. Πέραν, όμως, των ανωτέρω, η εφημερίδα εκτιμούσε ότι η επίσημη αναγνώριση της ελληνικής ενέργειας από τις Ευρωπαϊκές

⁹³ *Πατρίς*, «Η συγκατάθεσις των Μ. Δυνάμεων», 16 Οκτωβρίου 1914.

Δυνάμεις θα εμπόδιζε τις αντιδράσεις των άλλων Βαλκανικών κρατών και κυρίως θα λειτουργούσε ως προστατευτική ασπίδα στην πιθανότητα εξεγέρσεων ορισμένων εξ αυτών κατά της Ελλάδας. Ως προς τη σπουδαιότητα της συγκατάθεσης των Δυνάμεων επισήμαινε ο συντάκτης της: «Αφ' ενός μεν καταδεικνύεται η μεγάλη εκτίμησις, ης απολαύει νυν εν τω διεθνεί κόσμω η Ελλάς (...). Αλλά συγχρόνως η κοινή από την Ευρώπην αναγνώρισις της Ελληνικής ενεργείας παρακωλύει την επι τω γεγονότι διαταραχήν των άλλων Βαλκανικών Κρατών και μειοί πάντως τας πιθανότητας εξεγέρσεως τούτων κατά της Ελλάδος...».

Επιπλέον η εφημερίδα, αναφερόμενη στους παράγοντες που συνετέλεσαν στην απόσπαση της συναίνεσης από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, δεν παρέλειψε να εξάρει και αυτή τον Βενιζέλο, υποστηρίζοντας ότι η «σώφρων» και «μεμετρημένη» πολιτική της κυβέρνησής του οδήγησε τη χώρα στη μεγάλη αυτή διπλωματική επιτυχία. Μια πολιτική, η οποία κατά το Έθνος δεν εδράζονταν σε ενστικτώδεις και άφρονες αντιδράσεις, αλλά στο σεβασμό και την τήρηση των διεθνών συνθηκών και στην προσπάθεια καλλιέργειας σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας με τις Δυνάμεις. «Αυτή είναι η σώζουσα πολιτική» τόνιζε σε άρθρο της. «Η πολιτική η οδηγούσα εις μεγάλας, αλλά και αναιμάκτους επιτυχίας».⁹⁴

Η Εστία με τη σειρά της, δίνοντας έμφαση κυρίως στη σημασία που είχε για τη Βόρειο Ήπειρο η αποδοχή του μέτρου της ελληνικής κυβέρνησης από τις Δυνάμεις, επισήμαινε ότι αυτή συνεπαγόταν την άμεση και απρόσκοπτη κατάληψη της περιοχής από τις ελληνικές δυνάμεις, την εξασφάλιση της ελευθερίας των κατοίκων της, καθώς επίσης και την διεθνή αναγνώριση του δικαιώματος της κατοχής της από τις ελληνικές αρχές, «δια την άρσιν του οποίου θα εχρειάζετο εξ ίσου ομόφωνος αντίθετος απόφασις, η οποία ελάχιστα θεωρείται πιθανή και μετά την αποκατάστασιν ακόμη της ειρήνης εν Ευρώπη».⁹⁵

Σε αντιδιαστολή με τις βενιζελικές εφημερίδες που έδιναν μεγάλη διάσταση στο θέμα της συγκατάθεσης των Δυνάμεων, υπογραμμίζοντας ιδιαίτερα τα ποικίλα οφέλη που θα αποκόμιζε από αυτήν η Ελλάδα, ο αντιβενιζελικός Τύπος περιοριζόταν σε απλές αναφορές, ενώ όσοι από τους εκπροσώπους του επιχειρούσαν να εκφέρουν αξιολογικές κρίσεις και σχόλια για το συγκεκριμένο θέμα, αυτές επικεντρώνονταν κυρίως στη στάση που τήρησαν οι Κεντρικές Δυνάμεις. Χαρακτηριστική περίπτωση

⁹⁴ Έθνος, «Η συγκατάθεσις των Δυνάμεων», 16 Οκτωβρίου 1914.

⁹⁵ Εστία, 15 Οκτωβρίου 1914.

αποτελεί η Αθήναι, η οποία στην προσπάθειά της να προβάλλει τη σπουδαιότητα της συναίνεσης της Διπλής Συμμαχίας, υποστήριζε για ευνόητους λόγους ότι η απάντηση της Γερμανίας και της Αυστρίας διέφερε από αυτές των υπολοίπων Δυνάμεων, καθότι εκτός από την ευμενή αναγνώριση της ενέργειας της Ελλάδας αναφορικά με την κατάληψη της Β. Ηπείρου, οι τελευταίες επέτρεπαν στην ελληνική κυβέρνηση την επέκταση της κατοχής για λόγους τάξεως και ασφάλειας και σε διαμερίσματα που δεν προέβλεπε η διακοίνωση του Έλληνα πρωθυπουργού. Μάλιστα, κατά την ίδια εφημερίδα, η προτρεπτική αυτή στάση των Κεντρικών Δυνάμεων έδωσε το ελεύθερο στην κυβέρνηση να διατάξει πολύ σύντομα την κατάληψη της Κορυτσάς και της Χειμάρρας: «*Η Γερμανική Κυβέρνησις και μετ' αυτής η Αυστριακή έσπευσαν να απαντήσωσι πρώτον εις την διακοίνωσιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως, ότι ου μόνον εγκρίνουνσι την ενέργειαν ταύτην αλλά συγχρόνως μετά τας γενομένας μάλιστα υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως δηλώσεις δεν θα έβλεπον δυσαρέστως επεκτεινομένην την ελληνικήν κατοχή και προς διαμερίσματα άλλα, εις τα οποία θα ηδύνατο να υπάρξη κίνδυνός τις εξ επιδρομής ατάκτων (...). Συνεπεία τούτου η Ελληνική Κυβέρνησις έσπευσε χθες να διατάξη και την κατάληψιν της Κορυτσάς και της Χειμάρρας υπό του Ελληνικού στρατού*».⁹⁶

Εκτός, όμως, από τον τρόπο προσέγγισης και ανάδειξης της συναίνεσης των Δυνάμεων, διαφοροποίηση υπήρχε από τις αντιβενιζελικές εφημερίδες και στο θέμα της αναγνώρισης της συμβολής προσώπων από ελληνικής πλευράς. Ενώ δηλαδή ο φιλοκυβερνητικός Τύπος απέδιδε την αποδοχή του μέτρου της κατάληψης της Β. Ηπείρου στον Βενιζέλο και την πολιτική του, ο αντιβενιζελικός θεωρούσε ότι τα εύσημα ανήκαν κατά κύριο λόγο στο λαό της Βορείου Ηπείρου και στον πρόεδρό της Ζωγράφο, οι οποίοι με τους αγώνες τους κατάφεραν να κερδίσουν και να διατηρήσουν την αυτονομία τους,⁹⁷ «ταύτης δε συνέπεια είναι και η σημερινή θέσις της Ελλάδος, ώστε να δύναται να προελαύνη και να καταλαμβάνη όσα ακριβώς μέρη εχάραξεν αυτόνομα η απόφασις των Ηπειρωτών να ακολουθήσωσι «την

⁹⁶ Αθήναι, 15 Οκτωβρίου 1914. Αξίζει να επισημανθεί πάντως ότι στους ισχυρισμούς αυτούς άμεση ήταν η προσπάθεια διάψευσης από τους εκπροσώπους του βενιζελικού Τύπου: «*Εννοείται ότι δεν υπάρχει καμμία ακρίβεια εις την πληροφορίαν, ότι η ελληνική κυβέρνηση προέβη εις την επέκτασιν της στρατιωτικής κατοχής μέχρι Κορυτσάς κατόπιν σχετικών ιδιαίτερων ενθαρρύνσεων εκ μέρους οιασδήποτε των Μ. Δυνάμεων (...). Της Χειμάρρας η κατοχή φαίνεται ότι συνετελέσθη ταυτοχρόνως με την προέλασιν του στρατού εις τας περιφερείας Αργυροκάστρου και Πρεμετής*». Βλ. *Εστία*, 15 Οκτωβρίου 1914 και *Πατρίς*, 19 Οκτωβρίου 1914.

⁹⁷ Αθήναι, *Σκρίπ*, 16 Οκτωβρίου 1914.

παραφροσύνην» του κ. Γ. Ζωγράφου, ως την εχαρακτήρισεν ο κ. Ε. Βενιζέλος αντί της φρονήσεως ην επεδίωκε κατά τον γνωστόν επαίσχυντον τρόπον η κυβέρνησις και τα δημοσιογραφικά όργανά της».⁹⁸

Χαρακτηριστικό είναι ότι και στην περίπτωση αυτή, η προσπάθεια χρίσης του Ζωγράφου από τα αντιβενιζελικά φύλλα ως πρωτεργάτη ανακατάληψης της Βορείου Ηπείρου, δεν άργησε να προκαλέσει τη σχεδόν αντανάκλαστική και οξεία αντίδραση του φιλοκυβερνητικού Τύπου. Η *Πατρίς* συγκεκριμένα, αφού εξέφρασε την «αηδία δια πράγματα τινά, ή μάλλον δια πρόσωπα τινά, τα οποία φέρονται ως οι ήρωες της απελευθερώσεως της Β. Ηπείρου», καταφέρθηκε με σκληρή γλώσσα εναντίον των αντιβενιζελικών εφημερίδων, μέμφοντάς τες για την εθελοτυφλία τους απέναντι στην επιτυχία της πολιτικής του Βενιζέλου και την παραγνώριση των ουσιαστικών παραγόντων που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό: «*Εάν η μοχθηρία και η ανανδρία δεν επιτρέπουν εις τους εκ πολιτικού πάθους τυφλούς να ιδούν επί του προκειμένου το μεγαλόρρημα τούτο της πολιτικής υπομονής και της πολιτικής περινοίας του κυβερνώντος σήμερον την Ελλάδα, τουλάχιστον ας μη ανοηταίνουν μέχρι του βαθμού, ώστε να νομίζουν ότι άνευ της υπολήψεως, ης απολαύει η Ελλάς, και της στρατιωτικής δυνάμεως, ην αύτη παρουσιάζει, θα ήτο ποτέ δυνατόν δι' οιοδήποτε άλλου προσώπου ή πράγματος να διακατέχη σήμερον την Β. Ήπειρον, τη εγκρίσει απασών των Μεγάλων Δυνάμεων ο ελληνικός στρατός. Αυτή είναι η αλήθεια, ενώ όλα τα άλλα είναι ταρταρινισμοί ανάξιοι σοβαρών ανθρώπων*».⁹⁹

Ένα άλλο σημείο στο οποίο ο ελληνικός-βενιζελικός κυρίως- Τύπος επικέντρωσε το ενδιαφέρον του ήταν η στάση που τήρησε ο ευρωπαϊκός Τύπος απέναντι στην κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό. Οι βενιζελικές εφημερίδες, πέραν της ανάδειξης της αποδοχής του εγχειρήματος της κυβέρνησης από τις Δυνάμεις, προέβαλλαν και την απήχηση που είχε η ελληνική ενέργεια στα ευρωπαϊκά δημοσιογραφικά μέσα της εποχής. Φιλοξενώντας άρθρα ξένων εφημερίδων και παραθέτοντας δημοσιεύματα ανταποκριτών τους, υπογράμμιζαν με έντονο τρόπο τα ευμενή σχόλια που εξέφραζε η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη για την κατοχή της Βορείου Ηπείρου. Ενδεικτικά η *Εστία*, επικεντρώνοντας στον αντίκτυπο που είχε η ανακατάληψη της Β. Ηπείρου στο εσωτερικό της Αγγλίας, ανέφερε μεταξύ

⁹⁸ *Αθήναι*, 16 Οκτωβρίου 1914.

⁹⁹ *Πατρίς*, 19 Οκτωβρίου 1914.

άλλων ότι «υπέρ των Ηπειρωτών εδημιουργήθη εν Αγγλία ισχυρότατον ρεύμα, τη κοινή Αγγλική Γνώμη αναγνωρίζουσα το απόλυτον αυτών δίκαιον όπως απελευθερώσι, κατόπιν τόσων θυσιών και τόσων αγώνων».¹⁰⁰ Η *Πατρίς* από την πλευρά της, αναφερόμενη γενικότερα στη διεθνή κοινή γνώμη, επισήμαινε ότι «η είδησις της προελάσεως του Ελληνικού στρατού επροξένησεν ευάρεστον εντύπωσιν, διότι επιτέλους τίθεται τέρμα εις μιαν κατάστασιν αφόρητον και εις άκρον επαναστατικήν». Παράλληλα, ο συντάκτης της εμφάνιζε τα μεγαλύτερα ευρωπαϊκά έντυπα μέσα «να πλέκουν το εγκώμιον της Ελλάδος, του στρατού και των κατοίκων (...) και να βεβαιούν ότι ο χαρακτήρ της προσωρινότητος είναι εντελώς τυπικός και άνευ σημασίας».¹⁰¹ Ακόμη, η ίδια εφημερίδα λίγες ημέρες αργότερα, σχολιάζοντας με έκδηλη ικανοποίηση τις θετικές κρίσεις των Ευρωπαίων, έκανε λόγο για δικαίωση της πολιτικής του Βενιζέλου και ηθική νίκη έναντι των ανθρώπων των καφενείων, οι οποίοι είχαν καταδικάσει το εθνικό έργο της κυβέρνησης.¹⁰²

Βλέποντας κανείς την προσπάθεια προβολής των ξένων δημοσιευμάτων που διάκειντο ευνοϊκά απέναντι στην ελληνική κατοχή της Βορείου Ηπείρου από τον βενιζελικό Τύπο, αντιλαμβάνεται ότι αυτή εμφορούνταν από συγκεκριμένα κίνητρα και σκοπιμότητες. Τα δημοσιογραφικά όργανα της κυβέρνησης επιδίωκαν με τον τρόπο αυτό να δείξουν ότι η κατάληψη της Β. Ηπείρου, εκτός από την επίσημη συγκατάθεση των Δυνάμεων, έχαιρε και της άτυπης αποδοχής από την πλειοψηφία της διεθνούς κοινής γνώμης, επιτυγχάνοντας έτσι ένα είδος ηθικής αναγνώρισης των ελληνικών δικαίων στη Βόρειο Ήπειρο. Παράλληλα, σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης, η επιδοκιμασία του ελληνικού μέτρου στην εν λόγω περιοχή από τα διεθνή μέσα, σήμαινε για τις φιλοκυβερνητικές εφημερίδες και μια έμμεση αναγνώριση της κυβερνητικής πολιτικής από τον ευρωπαϊκό κόσμο ως της μόνης υπεύθυνης και συνετής πολιτικής που οδηγεί τη χώρα σε μεγάλες επιτυχίες.

Συγχρόνως, όμως, με τη στάση της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, ιδιαίτερη έμφαση δινόταν από τις βενιζελικές εφημερίδες και στην αντιμετώπιση που είχε η ελληνική κατοχή της Βορείου Ηπείρου από τον ιταλικό Τύπο. Λόγω της ύπαρξης του δεδομένου ενδιαφέροντος της Ιταλίας για την Αλβανία και της ιδιαιτερότητας των σχέσεων της τελευταίας με την Ελλάδα, ως συνέπεια των αντικρουόμενων

¹⁰⁰ *Εστία*, 16 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰¹ *Πατρίς*, 16 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰² *Ο.π.*, 19 Οκτωβρίου 1914.

συμφερόντων τους στον αλβανικό -και όχι μόνο- χώρο, ο φιλοκυβερνητικός Τύπος προσέδιδε μεγάλη βαρύτητα στα σχόλια της ιταλικής κοινής γνώμης για το ελληνικό μέτρο. Έτσι, όταν οι πρώτες ουδέτερες έως θετικές κρίσεις από την πλευρά των Ιταλών άρχιζαν να καταφθάνουν μέσω τηλεγραφημάτων στα γραφεία των αθηναϊκών εφημερίδων, τα βενιζελικά μέσα φρόντιζαν αμέσως να τις δημοσιεύουν, κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στα ευμενή σχόλια. Η *Πατρίς* τόνιζε χαρακτηριστικά σε άρθρο της: «Όλαι αι εφημερίδες της πρωίας σχολιάζουν ευμενώς τα ληφθέντα εν γένει δια την Ηπειρον μέτρα, άνευ εξαίρέσεως και εκείνων των εφημερίδων, αίτινες δεν εμπνέονται υπό της Ιταλικής Κυβερνήσεως και αντιπολιτεύονται αυτήν».¹⁰³ Η *Εστία* με τη σειρά της, αναφερόμενη στην αντίδραση της ιταλικής κοινής γνώμης απέναντι στην απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να προβεί στην κατάληψη της Β. Ηπείρου, επισήμαινε: «*Η Ελληνική κατοχή εν Ηπείρῳ δεν κρίνεται ως αντιτιθεμένη προς τα ιταλικά συμφέροντα και τονίζονται υπό των Ιταλικών εφημερίδων ότι ο κ. Βενιζέλος εξέλεξε δεξιοτάτα την κατάλληλον στιγμήν προς δράσιν*».¹⁰⁴

Για τους εκπροσώπους του βενιζελικού Τύπου, η φιλικά διακείμενη προς την ελληνική ενέργεια στάση των ιταλικών εφημερίδων δεν ήταν απλώς μια τυπική εκδήλωση συναίνεσης προς την ελληνική πλευρά, αλλά συνιστούσε ένα είδος αναγνώρισης της ελληνικής κατοχής της Βορείου Ηπείρου. Μια αναγνώριση, η οποία έτυχε ιδιαίτερης υποδοχής και εκτίμησης από τα φιλοκυβερνητικά μέσα, καθώς τα τελευταία, μαζί με τη φανερό ικανοποίησή τους, εξέφραζαν εν είδει ευχαριστιών ευμενή σχόλια προς την ιταλική κοινή γνώμη. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τέτοιας συμπεριφοράς αποτελεί η *Πατρίς*, η οποία εις ανταπόδοση της ευνοϊκής γλώσσας, «την οποίαν ετήρησεν ο Ιταλικός Τύπος περί Ελλάδος επ' ευκαιρία της προελάσεως του Ελληνικού στρατού εις την Βόρειον Ήπειρον», επιδόθηκε στην καλλιέργεια ενός φιλοϊταλικού κλίματος, μέσω της εκδήλωσης υπέρμετρων φιλοφρονήσεων και εγκωμιαστικών σχολίων προς τον ιταλικό λαό. Σε ειδικό άρθρο της συγκεκριμένα, εξέφραζε τα «ειλικρινή αισθήματα αγάπης προς τον ιταλικόν λαόν, τον οποίον φύσει και θέσει εθεώρει και απεκάλει αδελφόν», ενώ παράλληλα τόνιζε τις βαθιές ρίζες φιλίας που συνέδεαν παραδοσιακά τις δυο χώρες. Αναφερόμενη δε στην πρόσφατη αντιδικία των δυο κρατών για το ζήτημα του διακανονισμού των συνόρων της Αλβανίας κατά το παρελθόν έτος, η ίδια τη χαρακτήριζε ως «παρεξήγησις», η οποία

¹⁰³ Ο.π.

¹⁰⁴ *Εστία*, 17 Οκτωβρίου 1914.

αν και πίκρανε προς στιγμή τους Έλληνες, δεν πρόλαβε να προξενήσει εχθρικά αισθήματα κατά των Ιταλών, καθώς η συγκατάνευση των Δυνάμεων και της ιταλικής κυβέρνησης στην κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τις ελληνικές δυνάμεις λίγους μήνες αργότερα, αποκατέστησε το «δίκαιον» και επανέφερε ξανά στις καρδιές των Ελλήνων τα αδελφικά αισθήματα προς το ιταλικό Έθνος.¹⁰⁵

Αξιοσημείωτο είναι ότι η *Πατρίς* αντιλαμβανόταν τη συναινετική αυτή στάση της Ιταλίας απέναντι στην ελληνική ενέργεια ως ένδειξη ελληνοϊταλικής προσέγγισης και μιας πιθανής μεταβολής της ιταλικής πολιτικής προς την Ελλάδα. Μια μεταβολή την οποία η ίδια προσδιόριζε χρονικά στην έναρξη του πολέμου, όταν η Ιταλία, αρνούμενη να προσχωρήσει στο στρατόπεδο της Τριπλής Συμμαχίας ως όφειλε, έστρεψε το ενδιαφέρον της προς τις Δυνάμεις της Συνεννόησης, με αποτέλεσμα «μοιραίως η πολιτική της να συναντηθή με την ελληνικήν». Προς επίρρωση της άποψης περί ανάπτυξης στενότερων ελληνοϊταλικών σχέσεων, η *Πατρίς*, πέρα από την προβολή της ευνοϊκής διάθεσης του ιταλικού Τύπου, επικαλούνταν και τη στάση που τήρησε η πολιτική ηγεσία της γείτονος χώρας. Ο σχεδόν ατάραχος και ψύχραιμος τρόπος με τον οποίο οι πολιτικοί κύκλοι της Ιταλίας υποδέχθηκαν την προέλαση του ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο, υποδήλωνε σύμφωνα με την εφημερίδα την ύπαρξη συμφωνίας ανάμεσα στα δυο κράτη, οι κυβερνήσεις των οποίων προσέβλεπαν στην εξασφάλιση μιας θέσεως στην Αλβανία και ενδεχομένως στη δυνατότητα ευρύτερης συνεργασίας σε θέματα της Βαλκανικής και της Μεσογείου.¹⁰⁶

Την ίδια άποψη με την *Πατρίδα* για την ύπαρξη φιλικού κλίματος μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας την περίοδο αυτή εξέφραζαν σημειωτέον και ορισμένοι εκπρόσωποι του αντιβενιζελικού Τύπου. Το *Εμπρός*, βασιζόμενο κυρίως στις κοινές δηλώσεις Ελλήνων και Ιταλών αξιωματούχων για την κατάληψη της Β. Ηπείρου και την κατοχή της Αυλώνας από τον ελληνικό και ιταλικό στρατό αντίστοιχα, έκανε λόγο για εξαιρετικές σχέσεις των δυο κρατών τη στιγμή αυτή και ταύτιση της πολιτικής τους σε σχέση με την Αλβανία.¹⁰⁷ Αν και ο συντάκτης του δεν απέκλειε ακόμη και την

¹⁰⁵ *Πατρίς*, «Η στάσις της Ιταλίας», 17 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰⁶ *Ο.π.*, 19 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰⁷ Μολονότι στόχος της εργασίας δεν αποτελεί η εξακρίβωση του αληθούς ή ψευδούς των δημοσιευμάτων, είναι χρήσιμο ωστόσο στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι η παρουσίαση και ο ισχυρισμός της ύπαρξης φιλικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας από μερίδα του ελληνικού Τύπου και ιδίως του βενιζελικού –ισχυρισμός ο οποίος απέρρεε κατά βάση από την απόφαση για κοινή ελληνοϊταλική σύμπραξη στην Αλβανία και τα συνακόλουθα σχόλια των ημιεπίσημων κύκλων και της κοινής γνώμης στην Ιταλία– δεν αντικατόπτριζαν την πραγματική εικόνα του κλίματος των

ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ τους για το Ηπειρωτικό ζήτημα, εντούτοις διαχώριζε το χαρακτήρα και τη σημασία που είχε για τις δυο χώρες η παρουσία των δυνάμεών τους στη νότια Αλβανία, υποστηρίζοντας ότι η Ιταλία δεν έχει τα ίδια δικαιώματα στη Β. Ήπειρο με την Ελλάδα ούτε μπορεί να παραλληλισθεί η κατοχή της Αυλώνας από τους Ιταλούς με την κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό· και αυτό διότι στην πρώτη περίπτωση αφορά κυρίως αστυνομική εποπτεία επι των λιμένων και της ενδοχώρας της Αυλώνας, η οποία αποτελεί «δια τους εν Βιέννη παράβασιν κοινής συμφωνίας μετά της Αυστρίας», ενώ στη δεύτερη πρόκειται για ανακατάληψη περιοχών με ελληνικό πληθυσμό, με σκοπό την προστασία του από βίαιες επιδρομές ατάκτων και τη διασφάλιση ομαλών συνθηκών διαβίωσής του.¹⁰⁸

Αν, όμως, για την είδηση της κατάληψης της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό, τη συγκατάθεση των Δυνάμεων και τη στάση του ευρωπαϊκού και ιταλικού Τύπου οι εξεταζόμενες εφημερίδες αφιέρωναν πλούσια αρθρογραφία, για την προέλαση αυτή καθ' αυτήν, τα δημοσιεύματα ήταν περιορισμένα έως ανύπαρκτα. Με εξαίρεση την *Πατρίδα*, η οποία σε δημοσίευσμά της αναφέρθηκε στην άφιξη του ελληνικού στρατού στη Βόρειο Ήπειρο και κυρίως στην υποδοχή του από τους κατοίκους,¹⁰⁹ ο υπόλοιπος Τύπος –βενιζελικός και αντιβενιζελικός– δεν έδωσε

ελληνοϊταλικών σχέσεων την περίοδο αυτή. Κάνοντας χρήση της γνώσης των διπλωματικών πηγών και όσων διαμείφθηκαν ανάμεσα σε Αθήνα, Λονδίνο και Ρώμη στο διάστημα πριν την επίτευξη της εν λόγω συμφωνίας, διαπιστώνει κανείς ότι οι Ιταλοί δεν έβλεπαν με ευνοϊκή διάθεση μια πιθανή παρουσία ελληνικών στρατευμάτων στην περιοχή της Β. Ηπείρου, ούτε επιδίωκαν μια στενότερη συνεργασία με την Ελλάδα στο Αλβανικό ζήτημα. Η συγκατάθεσή τους στην κατάληψη της Β. Ηπείρου από τις ελληνικές δυνάμεις ήταν απρόθυμη και προήλθε από την ύπαρξη ειδικών για την Ιταλία συνθηκών, αλλά και τη μεσολάβηση του υπουργού Εξωτερικών της Βρετανίας Έντουαρντ Γκρέν, ο οποίος προκειμένου να καμφθεί η αρνητικότητα των Ιταλών, εισηγήθηκε την ιταλική κατοχή της Αυλώνας. Βλ. Kondis B., «The Northern Epirus Question during the First World War», ό.π., σ. 334· Leon. G., «Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War», ό.π., σσ. 74-79· Pastorelli P., *L' Albania nella politica estera italiana 1914-1920*, Νάπολη 1970, σσ. 18-19· Swire J., *Albania: the Rise of a Kingdom*, ό.π., σσ. 243-244.

¹⁰⁸ Εμπρός, «Η πολιτική της Ιταλίας και της Ελλάδος», 17 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰⁹ Ειδικότερα, η εφημερίδα περιέγραφε με γλαφυρό τρόπο τη συγκίνηση και τον ενθουσιασμό των απανταχού κατοίκων της Β. Ηπείρου στη θέα του ελληνικού στρατού: «(...) Ο διοικητής Αργυροκάστρου ειδοποίησε τους κατοίκους των χωρίων Αντζουρίας και Δρυϊνουπόλεως περί της προελάσεως του στρατού. Οι κάτοικοι συγκεντρωθέντες εις Γεωργουτσάδες και Χάνι Μουζίνας υπεδέχθησαν αποθεωτικώς τον προελαύνοντα στρατόν. Σημαίαι Ελληνικαί εσείοντο, ζητωκραυγαί αντηχούν και δάκρυα χαράς επύληρον τους οφθαλμούς των χωρικών (...). Ενθουσιώδης επίσης υποδοχή εγένετο εις Αργυρόκαστρον. Τα καταστήματα και αι οικίαι ανήρτησαν Ελληνικαί σημαίας και Αυτονομιακάς. Τα πλήθη εξητωκραύαζον τον παρελαύνοντα στρατόν (...). Αποθεωτική υπήρξεν η υποδοχή του στρατού εις Δέλβινον (...). Κατά την δεξίωσιν εις το Διοικητήριον ζητωκραυγαί αντήχησαν υπέρ της Ελλάδος, του στρατού και της ελευθερίας. Οι κάτοικοι πανταχού πανηγυρίζουν την άφιξιν του

ιδιαίτερη σημασία στο θέμα. Αφορμή για την αναζωπύρωση του δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος αποτέλεσε η προκήρυξη της προσωρινής κυβέρνησης της Βορείου Ηπείρου στα τέλη Οκτωβρίου του 1914. Η τελευταία, μετά την ολοκλήρωση της παράδοσης της Β. Ηπείρου στον ελληνικό στρατό, παραιτήθηκε, αφού πρώτα απηύθυνε γραπτό διάγγελμα προς τον ηπειρωτικό λαό (24 Οκτωβρίου),¹¹⁰ στο οποίο αποτιμούσε τα αποτελέσματα του Ηπειρωτικού αγώνα, ευχαριστούσε όλους όσους συνέδραμαν στην επιτυχή κατάληξή του και μεταξύ άλλων ανήγγελλε τη λήξη του έργου της με τη μεταβίβαση της εξουσίας στη διοίκηση του ελληνικού στρατού: «Ο αγών ημών έληξε δια θριάμβου. Οι πόθοι εξεπληρώθησαν όλοι. Τας επαγγελίας μας τας ετηρήσαμεν πάσας. Δεν υπεκύψαμεν εις την άδικον καταδίκην. Δεν υπηκούσαμεν εις την εξευτελιστικήν προσταγήν. Οδυνηρά μεν υπήρξε η δοκιμασία, αλλά δια του απελευθερωτικού σας αγώνος, εβαπτίσθητε εν τω ηρωισμώ και εν τη τιμή (...). Εν ονόματι του λαού της Βορείου Ηπείρου απευθύνομεν προς τους αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτας, οίτινες πανταχόθεν του Ελληνισμού έδραμον υπό την Ηπειρωτικήν σημαίαν και ηρωικώς ηγωνίσθησαν υπέρ ημών, τας ολοψύχους ευχαριστίας και την αιωνίαν ευγνωμοσύνην της απολυτρωθείσης Ηπείρου. Συν τη απελευθερωτική ανακαταλήψει της Βορείου Ηπείρου ακραδάντως πιστεύομεν ότι οριστικώς λήγει και η ημετέρα αποστολή...».

Η γνωστοποίηση της ανακοίνωσης της αυτονομικής κυβέρνησης από την πρώτη στιγμή κέντρισε το ενδιαφέρον του ελλαδικού Τύπου, προκαλώντας ποικίλα συναισθήματα και αντιδράσεις στις τάξεις των βενιζελικών και αντιβενιζελικών εφημερίδων. Το *Σκρίπ*, δημοσιεύοντας το πλήρες κείμενο αντί κυρίου άρθρου, έσπευσε πρώτο να επιδοκιμάσει και να ταυτιστεί απόλυτα με το περιεχόμενο της προκήρυξης. Σε ειδικό άρθρο που ακολουθούσε, ο συντάκτης του με τη χρήση εγκωμιαστικών χαρακτηρισμών, εξέφραζε το θαυμασμό του για το «ιστορικόν τούτο έγγραφον», το οποίο χαρακτήριζε «μνημειώδη επίλογον της επικής τραγωδίας της

ελληνικού στρατού». Βλ. *Πατρίς*, 22 Οκτωβρίου 1914. Για μια λεπτομερέστερη εικόνα της υποδοχής που έτυχαν τα ελληνικά στρατεύματα από τους Βορειοηπειρώτες, βλ. Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, ό.π., σσ. 261-269 και Βακαλόπουλος Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ηπειρος*, ό.π., σσ. 824-827.

¹¹⁰ Τούντα-Φεργάδη Α., *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1941)*, ό.π., σ. 58· Βακαλόπουλος Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ηπειρος*, ό.π., σ. 827.

Ηπείρου». Μάλιστα, σχολιάζοντας απόσπασμα του διαγγέλματος αναφορικά με τη θριαμβευτική κατάληξη του αγώνα, ο ίδιος έκανε λόγο για νίκη που «ΑΝΗΚΕΙ ΟΛΗ εις τους Ηπειρώτας και την Κυβέρνησιν των και τους προσενεγκόντας των» και όχι στην ελληνική κυβέρνηση, η οποία με την πολιτική της παρέδωσε το λαό της Β. Ηπείρου στους Τουρκαλβανούς, ούτε και σ' εκείνους, «οίτινες εν τη Ελληνική Βουλή εμυκτήριζον τον αρχηγόν της προσωρινής Ηπειρωτικής Κυβερνήσεως και εκαυτηρίαζον αυτόν διότι δεν υπήκουσεν εις τας εντολάς της Ελληνικής Κυβερνήσεως (...)». «Τιμή και δόξα εις τους ήρωας του υπερτάτου πατριωτικού καθήκοντος» υπογράμμιζε χαρακτηριστικά στο άρθρο του. Κατά το Σκρίπ, το ανακοινωθέν της αυτονομικής κυβέρνησης «ρίπτει άπλετον φως επι του όλου Ηπειρωτικού αγώνος, και δεν επιτρέπει επι ουδένα να θίξη τας δάφνας, οίτινες ανήκουν εις άλλους».¹¹¹

Σε αντίθεση με το Σκρίπ που υποδέχθηκε με διθυραμβικά σχόλια το ανακοινωθέν της προσωρινής ηπειρωτικής κυβέρνησης, προσδίδοντάς του χαρακτήρα επικού θριάμβου για τους Ηπειρώτες, οι εκπρόσωποι του βενιζελισμού το αντιμετώπισαν με έντονη δυσφορία. Η Πατρίς, αν και αρχικά έδειχνε να συμμερίζεται τα αποχαιρετιστήρια της αυτόνομης κυβέρνησης προς τον ηπειρωτικό λαό, δεν έκρυψε την ενόχλησή της για την προσπάθεια των μελών της να οικειοποιηθούν την επιτυχία της ελληνικής κατάληψης της Βορείου Ηπείρου. Δήλωνε χαρακτηριστικά σε άρθρο της: «Οι αποχωρήσαντες και αποχαιρετίσαντες την Β. Ηπειρον ηδύνατο να είναι κάπως ειλικρινέστεροι και γενναιότεροι εις τα αισθήματά των. Προ παντός δε όφειλον να μη σφετερισθούν και εργασίαν άλλων». Εις απάντηση μάλιστα των παραπάνω ισχυρισμών της ηπειρωτικής ηγεσίας αλλά και των αντιβενιζελικών, η εφημερίδα επισήμαινε ότι η απόκτηση του δικαιώματος της προέλασης του ελληνικού στρατού στη Β. Ήπειρο ήταν έργο της ελληνικής κυβέρνησης και όχι της προσωρινής κυβέρνησης της Βορείου Ηπείρου. Το έργο της τελευταίας –κατά την ίδια εφημερίδα– σταματά στο πρωτόκολλο της Κέρκυρας, η υπογραφή του οποίου δεν προέβλεπε προέλαση των ελληνικών δυνάμεων, αλλά μόνο την υπό όρους παράδοση της περιοχής στο βασίλειο του Βήδ. Σχετικά με τα παραπάνω υπογράμμιζε καταληκτικά η Πατρίς: «Αλλ' η αλήθεια είναι μια και αδιαίρετος. Επι του προκειμένου δε η αλήθεια κηρύσσει ότι άνευ της πολιτικής του κ. Βενιζέλου το έργον της Αυτονόμου Κυβερνήσεως

¹¹¹ Σκρίπ, «Ο Θρίαμβος», 23 Οκτωβρίου 1914.

*θα ετελεύτα εις το ιστορικόν πρωτόκολλον της Κέρκυρας, και ο ελληνικός στρατός δεν θα ευρίσκετο σήμερον εις μικράν απόστασιν από του Βερατίου».*¹¹²

Εξετάζοντας συνολικά τη στάση του βενιζελικού και αντιβενιζελικού Τύπου απέναντι στο γεγονός της ανακατάληψης της Βορείου Ηπείρου, καθίσταται φανερό ότι αυτή κινήθηκε σε δύο διαφορετικούς και αντίθετους άξονες. Οι βενιζελικές εφημερίδες, αποτελώντας κατ' ουσίαν τη δημόσια φωνή της κυβέρνησης, υποδέχθηκαν με ιδιαίτερη χαρά και ενθουσιασμό την απόφαση του πρωθυπουργού να διατάξει την προέλαση του ελληνικού στρατού στα βορειοηπειρωτικά εδάφη, θεωρώντας ότι η παρουσία του εκεί θα διασφάλιζε την προστασία των κατοίκων από την αναρχία και τις βίαιες επιδρομές. Παρά τις δηλώσεις μάλιστα του Βενιζέλου περί προσωρινότητας της κατοχής, ορισμένες δεν δίστασαν να κάνουν λόγο για οριστική διάλυση της Αλβανίας και βέβαιη προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου στην ελληνική επικράτεια. Παράλληλα, όμως, με την εύλογη εκδήλωση της ικανοποίησής τους, τα βενιζελικά φύλλα βρήκαν την ευκαιρία να ενισχύσουν την πολιτική εικόνα του ηγέτη των Φιλελευθέρων και της κυβέρνησής του. Παρουσιάζοντας την επίτευξη της συμφωνίας με τις Δυνάμεις και την Ιταλία για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Β. Ήπειρο ως μια εξαιρετικά επωφελή υπόθεση, τόσο για την εξέλιξη του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος όσο και για την ίδια τη χώρα, ο βενιζελικός Τύπος εκθείαζε διαρκώς τη διπλωματική ικανότητα του Έλληνα πρωθυπουργού, καθώς επίσης και την υπεύθυνη και συνετή εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης του, χάριν της οποίας οι Δυνάμεις αναγνώρισαν τα ελληνικά δίκαια επί της Βορείου Ηπείρου.

Στον αντίποδα, οι αντιβενιζελικές εφημερίδες, υιοθετώντας μια αντιπολιτευτική στάση, εξέφρασαν τη δυσπιστία τους για το εγχείρημα της κυβέρνησης –κυρίως ως προς την αποδοτικότητα του σε σχέση με την προσπάθεια για την οριστική επίλυση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος- ενώ άσκησαν δριμεία κριτική στον Βενιζέλο, κατηγορώντας τον για την αδυναμία επίτευξης μόνιμης και καθολικής κατοχής της Βορείου Ηπείρου από τις ελληνικές δυνάμεις, καθώς επίσης και για την ενθάρρυνση των ιταλικών συμφερόντων στην περιοχή, μέσω της κυβερνητικής συναίνεσης στην

¹¹² Πατρίς, «Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι», 24 Οκτωβρίου 1914. Είναι σκόπιμο επίσης να επισημανθεί ότι η εφημερίδα, πέραν του συγκεκριμένου άρθρου, παρέθετε στο πρωτοσέλιδο φύλλο της χάρτη του ηπειρωτικού χώρου, στον οποίο σκιαγραφόταν το ανακαταληφθέν υπό του ελληνικού στρατού τμήμα της Β. Ηπείρου και το οποίο περιγραφόταν ως αναπόσπαστο γεωγραφικό και οικονομικό κομμάτι της Ελλάδας εις το εγγύς μέλλον.

αποστολή ιταλικών στρατευμάτων στην Αυλώνα. Παράλληλα, σε μια προσπάθεια μείωσης της σπουδαιότητας του έργου της κυβέρνησης, ο αντιβενιζελικός Τύπος απέδιδε τη δυνατότητα της προέλασης του ελληνικού στρατού στα βορειοηπειρωτικά εδάφη, όχι στο αποτέλεσμα των διπλωματικών χειρισμών του Έλληνα πρωθυπουργού, αλλά στους ίδιους τους Ηπειρώτες και την κυβέρνησή τους, οι οποίοι με τους αγώνες της αυτονομίας τους δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου. Η έντονη αντιπολιτευτική διάθεση εκ μέρους των αντιβενιζελικών εφημερίδων προς την κυβέρνηση και η αντιπαράθεση σε ένα θέμα που στη φάση αυτή -παρά την ύπαρξη δεσμεύσεων και όρων προς τις Δυνάμεις- συνιστούσε μια θετική για την Ελλάδα εξέλιξη ερμηνεύεται ικανοποιητικά, αν ληφθεί υπόψη η αποτυχημένη κατάληξη στο παρελθόν, καθώς επίσης και το γενικότερο κλίμα έντασης και καχυποψίας που άρχισε να διαμορφώνεται την περίοδο αυτή στη χώρα μεταξύ φιλελευθέρων και βασιλοφρόνων, έπειτα από την εκδήλωση της πρώτης διαφωνίας μεταξύ του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου για το ζήτημα του εξωτερικού προσανατολισμού της Ελλάδας.

Η διοικητική διαίρεση των Νέων Χωρών και η περίπτωση της Βορείου Ηπείρου

Μετά την ολοκλήρωση της ανακατάληψης της Βορείου Ηπείρου και την παράδοση της διοίκησής της στον ελληνικό στρατό, ο αριθμός της αρθρογραφίας που αφορούσε την περιοχή μειώθηκε αισθητά. Σε αυτό συνέβαλε πρωτίστως η σταθεροποίηση της εκεί κατάστασης από την παρουσία των ελληνικών δυνάμεων, καθώς και η μετατόπιση της προσοχής του Τύπου στις εξελίξεις που προκάλεσε –σε εσωτερικό και εξωτερικό- η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο στα τέλη Οκτωβρίου του 1914.¹¹³ Για ένα μεγάλο διάστημα –ενάμιση περίπου μήνα- τα δημοσιεύματα που αναφέρονταν στο εσωτερικό της Αλβανίας ήταν σποραδικά και ειδησεογραφικού

¹¹³ Η συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων προκάλεσε έντονη διπλωματική δραστηριότητα στα Βαλκάνια και έστρεψε την προσοχή των Δυνάμεων της Αντάντ στη Βουλγαρία, για την ουδετερότητα της οποίας ήταν έτοιμες να ζητήσουν προς όφελός της εδαφικές θυσίες από τη Σερβία και την Ελλάδα. Οι φήμες περί ελληνικών παραχωρήσεων στη Βουλγαρία προξένησε μεγάλη αναστάτωση στο εσωτερικό της χώρας και κυρίως στον Τύπο της εποχής. Βλ. Anderson M.S., *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966, σσ. 311-314· Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, ό.π., σσ. 20-23· Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1984, σ. 307· Για τη στάση των εφημερίδων, βλ. Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 47, 51.

κυρίως χαρακτήρα, ενώ δε σχετίζονταν άμεσα με τη Βόρειο Ήπειρο.¹¹⁴ Αφορμή για τη νέα προσέλευση του ενδιαφέροντος από τις ελληνικές εφημερίδες δεν αποτέλεσαν τυχόν μεταβολές ή εξελίξεις στη Βόρειο Ήπειρο, αλλά η ψήφιση νομοσχεδίου στην ελληνική βουλή στις 9 Δεκεμβρίου 1914, που προέβλεπε τη διοικητική διαίρεση των Νέων Χωρών.¹¹⁵

Στο πλαίσιο των συζητήσεων που προηγήθηκαν της ψήφισης του νόμου στο ελληνικό κοινοβούλιο, ο βουλευτής Άρτας Σπυρίδων Σπυρομήλιος,¹¹⁶ αναφερόμενος στη διοικητική οργάνωση των νέων επαρχιών, υποστήριξε μεταξύ άλλων ότι «έπρεπε να ληφθή πρόνοια και περί διοικητικής διαιρέσεως της Ηπείρου».¹¹⁷ Ο Έλληνας πρωθυπουργός, απαντώντας αμέσως στο βουλευτή, δήλωσε ότι «το τμήμα αυτό θα εξακολουθήσει διοικούμενον στρατιωτικώς, εφ' όσον αι διεθνείς περιστάσεις είναι όμοιαι με τας σημερινάς». Η άμεση και σαφής απάντηση του Βενιζέλου για τον τρόπο διοίκησης της Βορείου Ηπείρου, αλλά και οι διακριτικές συστάσεις από άλλα κυβερνητικά μέλη προς το συγκεκριμένο βουλευτή για την ανάγκη συμμόρφωσής του με την πολιτική της κυβέρνησης, δεν έμμελαν να δώσουν τέλος στο θέμα αυτό. Αντιθέτως λειτούργησαν πυροδοτικά, ανεβάζοντας τους τόνους της συζήτησης και οδηγώντας σε μια απροσδόκητη αντιπαράθεση τον πρωθυπουργό με τα μέλη της αντιπολίτευσης. Συγκεκριμένα, το έμπειρο στέλεχος Γ. Θεοτόκης,¹¹⁸ εκθέτοντας τις απόψεις του για το νομοσχέδιο, αναφέρθηκε με δυσαρέσκεια στις δηλώσεις του Βενιζέλου, τις οποίες χαρακτήρισε ως «άστοχες», ενώ επέκρινε τον ίδιο για τον τρόπο

¹¹⁴ Αν και δημοσιογραφικά το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου δεν απασχολούσε την περίοδο αυτή τον Τύπο, εντούτοις σε διπλωματικό επίπεδο βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Στα τέλη Νοεμβρίου του 1914, οι Δυνάμεις της Συνεννόησης πρόσφεραν την περιοχή αυτή –πλην της Αυλώνας– στην ελληνική κυβέρνηση, με αντάλλαγμα η Ελλάδα να εγκαταλείψει την ουδετερότητα και να πολεμήσει στο πλευρό τους. Βέβαια, οι διαπραγματεύσεις δεν κατέληξαν σε κάποια συμφωνία, καθώς ο Βενιζέλος ζήτησε σε περίπτωση επίθεσης της Βουλγαρίας την εγγύηση της Ρουμανίας. Βλ. Leon G., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 92· Sigalos L., *The Greek claims on northern Epirus*, ό.π., σ. 40.

¹¹⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο νομοσχέδιο είχε υποβληθεί στην ελληνική βουλή ένα χρόνο πριν (το Δεκέμβριο του 1913) και αποσκοπούσε στη διοικητική οργάνωση των Νέων Χωρών που είχαν αποκτηθεί στους Βαλκανικούς πολέμους, αλλά και στη διευκόλυνση της ενσωμάτωσης των αλλογενών πληθυσμών στο ελληνικό κράτος. Βλ. Gunnar-Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, τ. Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006, σ. 811.

¹¹⁶ Πρόκειται για τον Χειμαρριώτη αγωνιστή της Βορείου Ηπείρου και βουλευτή τότε της Άρτας.

¹¹⁷ *Αθήναι, Σκρίπ*, 10 Δεκεμβρίου 1914.

¹¹⁸ Ο Γεώργιος Θεοτόκης, πρωθυπουργός της Ελλάδας στο μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας 1899-1909, συνιστούσε με τον Δ. Ράλλη και τον Κ. Μαυρομιχάλη το αντιβενιζελικό μέτωπο της εποχής. Τα «παλαιά» κόμματά τους συνθέταν την πλειοψηφία της αντιπολίτευσης. Για περισσότερα, βλ. Gunnar-Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, ό.π., σσ. 820-834.

αντίδρασής του. Ανέφερε χαρακτηριστικά στην αγόρευσή του: «...αι αποψιναί δηλώσεις του κ. Πρωθυπουργού ήσαν άστοχοι και με ελύπησαν υπερβαλλόντως. Μεταβαλλομένων των περιστάσεων μεταβάλλεται και η πολιτική ενός Κράτους, σεις δε όστις δεν ενομίζατε ότι θα λάβητε την Βόρειον Ήπειρον και απόδειξις ότι κατακρίνατε την επανάστασιν, δεν έπρεπε να ομιλήσετε ως ωμιλήσατε απόψε».¹¹⁹

Ο πρωθυπουργός, εμφανώς ενοχλημένος από την παρέμβαση του Θεοτόκη και κυρίως από τις μομφές του για τη στάση που τήρησε ο ίδιος απέναντι στον Βορειοηπειρωτικό αγώνα κατά το παρελθόν, έσπευσε να υπεραμυνθεί των επιλογών του, κάνοντας αναφορά στα αποτελέσματα της πολιτικής του, ενώ επανέλαβε την ανάγκη διατήρησης της στρατιωτικής διοίκησης στη Βόρειο Ήπειρο: «είχον την αξίωσιν ότι δεν είχε δικαίωμα ο κ. Θεοτόκης να μου απευθύνη την πολιτικήν υποθήκην, ην μου απηύθυνεν, όπως πρόγραμμα έχω το εθνικόν συμφέρον. Διότι εγώ αφ' ης πολιτεύομαι (...) δεν απήλπισα ποτέ περί του Ελληνισμού, ενώ άλλοι εσάρκαζον άλλοτε εις την ιδέαν ότι δύναται δια μόνου του βραχίονος αυτής η Ελλάς να διεκδικήση αποτελεσματικώς τα δίκαιά της. Ούτε είχον χρείαν της υποθήκης ην ηθέλησε να μοι διδάξη ο εκ Κερκύρας αξιότιμος βουλευτής, που πρέπει να υποχωρώ και που πρέπει να τολμώ. Ανεχώρησα όντως εκ της Β. Ηπείρου όταν ευρέθην προ ομοφώνου αποφάσεως των εξ Μ. Δυνάμεων και επανήλθον εκεί (...) με πλήρη την συγκατάθεσιν των εξ και πάλιν Μ. Δυνάμεων. Εμμένω δε και πάλιν εις την δήλωσιν, ην έκαμα την εσπέραν ταύτην, ότι η Β. Ήπειρος θα διοικηθή ακόμη στρατιωτικώς, εφ' όσον η ανάγκη το καλεί».

Στη συνέχεια της αντιπαράθεσης του Θεοτόκη με τον Βενιζέλο, το λόγο έλαβε στο κοινοβούλιο ο Δ. Ράλλης, το έτερο σημαντικό μέλος της αντιπολίτευσης. Ο τελευταίος, αναφερόμενος στο θέμα της διοίκησης της Βορείου Ηπείρου, πήρε σαφή θέση υπέρ των συναδέλφων του, υποστηρίζοντας ότι «μόνον μωροί θα ηρνούντο την ορθότητα της παρατηρήσεως του κ. Θεοτόκη, χαρακτηρίσαντος αντεθνικόν το νομοσχέδιον, το οποίον αφήνει έξω την Βόρειον Ήπειρον και μόνον μωροί θα απήντων απόψε εις τον αγωνιστήν βουλευτήν, ερωτήσαντα τι θα απογίνη η Ήπειρος, ότι θα μείνη έξω. Και λησμονείτε ότι εάν αυτός δεν ηγωνίζετο εκεί, σεις σήμερον θα

¹¹⁹ Αθήναι, Σκρίπ, 10 Δεκεμβρίου 1914.

διεπραγματεύεσθε την ανταλλαγή των μικρασιατικών πληθυσμών, ην ημείς ευθύς χαρακτηρίσαμεν προδοσίαν».¹²⁰

Οι εφημερίδες της εποχής –βενιζελικές και αντιβενιζελικές- από την πρώτη στιγμή φρόντισαν να δημοσιεύσουν τις συζητήσεις που διεξήχθησαν στη βουλή για την ψήφιση του εν λόγω νομοσχεδίου, ενώ ορισμένες εξ αυτών, εστιάζοντας στην πολιτική αντιπαράθεση του πρωθυπουργού με τους εκπροσώπους της αντιπολίτευσης για το ζήτημα της διοικήσεως της Βορείου Ηπείρου, αφιέρωσαν ειδικά άρθρα με στόχο το σχολιασμό και την κριτική των θέσεων των δυο πλευρών. Η στάση τους σε μεγάλο βαθμό εξαρτήθηκε από την παραταξιακή τους συνείδηση και το κόμμα στο οποίο πρόσκειντο. Έτσι, ο φιλελεύθερος Τύπος έσπευσε να υποστηρίξει τις δηλώσεις του πρωθυπουργού και να κατηγορήσει αντίστοιχα τους πολιτικούς του αντιπάλους για τις παρεμβάσεις, χρεώνοντάς τους την ευθύνη της αντιπαράθεσης. Συγκεκριμένα η *Εστία*, σχολιάζοντας σε άρθρο της την τοποθέτηση του Θεοτόκη για τη Βόρειο Ηπειρο, έκανε λόγο για «άστοχη και άκαιρη παρέμβαση» του ηγέτη της αντιπολίτευσης, η οποία δεν εξυπηρετούσε σε τίποτα την παρούσα θέση της Βορείου Ηπείρου. Τόνιζε διερωτώμενος ο συντάκτης της: «Αλλ' ήτο άραγε επαρκής λόγος αυτός (...) δια να φέρεται εις δημοσίαν συζήτησιν, εν στιγμαίς ως αι σημεριναί, η θέσις της Βορείου Ηπείρου και η πολιτική σχέσις αυτής προς τα λοιπά τμήματα και προς το σύνολον του Βασιλείου; Και ποιόν κέρδος ηδύνατο τάχα να προσδοκά ο κ. Θεοτόκης, προκαλών απαντήσεις δι' ακανθωδέστατα ζητήματα;». Παράλληλα, η εφημερίδα δικαιολογούσε τη στάση του Βενιζέλου, παρουσιάζοντάς τον «ως τον δεξιότερον διαχειριστή κατά την χθεςινήν συζήτησιν» και επέκρινε την αντιπολίτευση, η οποία «αντί να μετέρχεται επ' αγαθώ την ελεγκτικήν της αποστολήν, παρέχει δι' αστόχων εκδηλώσεων αφορμάς εις την Κυβέρνησιν να ενισχύεται εις αντιλήψεις, δυναμένας ίσως να βελτιωθούν, αν επιτυχέστερον επεδιώκετο η βελτίωσις των».¹²¹

Από την άλλη πλευρά ο αντιβενιζελικός Τύπος, ευθυγραμμιζόμενος πλήρως με τους βουλευτές της αντιπολίτευσης, άσκησε δριμεία κριτική στον πρωθυπουργό για τις δηλώσεις του επί του θέματος της Βορείου Ηπείρου, αλλά και για τον αδέξιο χειρισμό της συζήτησης με τους βουλευτές. Το *Σκρίπ* συγκεκριμένα, χαρακτήρισε την τοποθέτηση του Βενιζέλου ότι η Βόρειος Ηπειρος θα εξακολουθεί να διοικείται μόνο

¹²⁰ Ο.π.

¹²¹ *Εστία*, «Εν ονόματι της Αντιπολιτεύσεως», 10 Δεκεμβρίου 1914.

στρατιωτικά ως «διπλωματική γκάφα», η οποία μαζί με τις άλλες του παρελθόντος συνθέτουν όπως υποστήριζε «δοκίμια επί των οποίων εγκύπτων θα εντρυφά ο διπλωματικός κόσμος, θαυμάζων την ελληνικήν πολιτικήν απλοϊκότητα και παιδαριωδία». Κατά την εφημερίδα, ο πρωθυπουργός όφειλε να μην αντιδράσει στις διαμαρτυρίες του αγωνιστή της Β. Ηπείρου Σπυρομήλιου και να «παραλείψη τοιαύτας δηλώσεις αίτινες προφανώς είναι επιβλαβείς, καθ' όσον οιανδήποτε έκβασιν και αν λάβη η διεθνής περιπλοκή, ουδείς θα θελήσει να μας δώση εκείνο το οποίον δεν θέλομεν να θεωρώμεν δικό μας». Τέλος ο συντάκτης του, σε μια προσπάθεια να αντικρούσει τους ισχυρισμούς του Βενιζέλου ότι «η Ελλάς ηδύνατο δια μόνου του βραχίονος αυτής να διεκδικήση τα δίκαιά της» αντέτεινε το ερώτημα: *«Σήμερον διατί δεν τολμά να αφομοιώση διοικητικώς την Βόρειαν Ηπειρον; Όταν δε λέγει ότι τη θελήσει των Δυνάμεων εξεκένωσε την Ηπειρον και μόνον τη ομοφώνω θελήσει αυτών την ανακατέλαβε ποιάν έχει πίστιν ότι δύναται σήμερον η Μεγάλη Ελλάς δια μόνον των βραχιόνων της να διεκδικήση τα δικαιώματά της;»*.¹²²

Η Αθήναι από τη σκοπιά της, εξέφρασε και αυτή τη δυσφορία της για τις δηλώσεις του πρωθυπουργού, ωστόσο απέφυγε να τις χαρακτηρίσει ως ατυχείς ή άστοχες, καθώς θεωρούσε ότι αυτές ήταν προϊόν κυβερνητικής σκοπιμότητας. Σύμφωνα με την εφημερίδα, ο Βενιζέλος, επωφελούμενος από την ερώτηση του βουλευτή Άρτας Σπυρομήλιου για την τύχη της Βορείου Ηπείρου, μετέφερε τη συζήτηση σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, προκειμένου να αποπροσανατολίσει την κοινή γνώμη από το κύριο θέμα εξέτασης της βουλής –τη διοικητική διαίρεση των Νέων Χωρών– και να αποφύγει έτσι τις όποιες κριτικές από την αντιπολίτευση στο υποβληθέν προς ψήφιση νομοσχέδιο της κυβέρνησής του: *«Εν αντιπαραβολή προς τους λόγους ατυχώς επέτυχε και χθες να παρασύρη ο πρωθυπουργός την αντιπολίτευσιν εις διπλωματικάς συζητήσεις επί τω τέλει να αποτρέψη την προσοχήν της δημοσίας γνώμης επί του κυρίου θέματος. Ήτο δε το θέμα υψίστης σημασίας και πολιτειακής και διοικητικής και οικονομικής, αλλά και εθνικής δια την Ελλάδα. Ο κ. πρωθυπουργός επίστευε και λίαν ορθώς, ότι θα εξήρχετο ηττημένος εκ της ερεύνης των υπό συζήτησιν πραγμάτων, ότι η*

¹²² Σκρίπ, 10 Δεκεμβρίου 1914· της ίδιας, «Η μικρά Ελλάς και η μεγαλυνθείσα», 11 Δεκεμβρίου 1914.

εντύπως βδελυγμία θα ήτο το ελαφρότερον συναίσθημα εκ των αποκαλυπτομένων και από κατηγορούμενος του ενεστώτος μετεβλήθη εις κατηγορον του παρελθόντος». ¹²³

Παρά τις έντονες βέβαια επικρίσεις προς την κυβέρνηση Βενιζέλου, τόσο οι βουλευτές της αντιπολίτευσης όσο και ο αντιβενιζελικός Τύπος δεν συνέχισαν στη φάση αυτή την πολιτική αντιπαράθεση για το θέμα της διοίκησης της Βορείου Ηπείρου. Ενδεχομένως, διότι η διαφωνία τους δεν αφορούσε τόσο την ουσία του ζητήματος, καθώς οι περισσότεροι –πλην φυσικά του Σπυρομήλιου- αναγνώριζαν την ανάγκη διατήρησης της στρατιωτικής διοίκησης της περιοχής λόγω του ιδιόμορφου καθεστώτος, όσο τον χειρισμό του θέματος από τον Βενιζέλο στη βουλή και κυρίως την απάντησή του στη διαμαρτυρία του Χειμαρριώτη αγωνιστή. Η αντίδραση αυτή του ηγέτη των Φιλελευθέρων έδωσε την ευκαιρία στην αντιπολίτευση και τα μέσα της να ασκήσουν σκληρή κριτική στην κυβέρνηση, αποβλέποντας ουσιαστικά στη δημιουργία πολιτικών εντυπώσεων υπέρ της παράταξής τους.

Η κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς

Αν και η συμφωνία του Οκτωβρίου 1914 μεταξύ Ελλάδας, Συμμάχων και Ιταλίας προέβλεπε –όπως αναφέρθηκε παραπάνω- μια ταυτόχρονη ελληνοϊταλική σύμπραξη στην Αλβανία, εντούτοις υπήρξε μια διαφοροποίηση ως προς το χρόνο δράσης των δύο χωρών. Ενώ δηλαδή ο ελληνικός στρατός ολοκλήρωνε στα τέλη Οκτωβρίου την προέλασή του στη Βόρειο Ήπειρο, θέτοντας την περιοχή υπό την κατοχή του, οι Ιταλοί δεν προέβησαν την ίδια περίοδο σε αντίστοιχη κατάληψη της Αυλώνας, όπως άλλωστε είχε συμφωνηθεί. Παρά την έντονη φημολογία και τα δημοσιεύματα των εφημερίδων για επικείμενη επέμβαση στην ηπειρωτική Αλβανία, ¹²⁴ τα ιταλικά στρατεύματα περιορίστηκαν αρχικά στην κατάληψη της νήσου Σάσων, ¹²⁵ ελέγχοντας

¹²³ *Αθήναι*, «Περί της ουσίας ο λόγος», 11 Δεκεμβρίου 1914.

¹²⁴ Χαρακτηριστικό είναι ότι το *Σκρίπ*, θεωρώντας βέβαιη την κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς, αφιέρωσε διαδοχικά πρωτοσέλιδα άρθρα, κάνοντας ειδική αναφορά στα παραδοσιακά συμφέροντα της Ιταλίας στην Αδριατική και το Ιόνιο, αλλά και στις αλληπάλληλες προσπάθειές της για την παγίωση της κυριαρχίας της στην περιοχή. Βλ. *Σκρίπ*, «Η κάθοδος της Ιταλίας εις το Ιόνιον», 20, 21, 22 και 23 Οκτωβρίου 1914.

¹²⁵ Η νήσος Σάσων βρίσκεται στην είσοδο του κόλπου της Αυλώνας και αποτελεί το φυσικό λιμάνι στα στενά του Οτράντο της Αδριατικής. Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων καταλήφθηκε από ελληνικές δυνάμεις, ωστόσο μετά την επιδίκαση της Βορείου Ηπείρου στην Αλβανία, το νησί όπως και η Αυλώνα κατοχυρώθηκαν στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος. Βλ. Λάμπρου Σπ., «Η νήσος Σάσων», *Νέος Ελληνομηχανισμός*, τ. 11 (1914), σσ. 57, 89-90· Κυράνη Β., *Ελληνοηπειρωτικά*, τ. Α', σσ. 790-792 και τ. Β', σσ. 917-921.

την παράκτια ζώνη της Αυλώνας. Η εντολή της ιταλικής κυβέρνησης για την κατάληψη της πόλης με την ενδοχώρα της δόθηκε αρκετά αργότερα, μόλις στα μέσα Δεκεμβρίου του 1914.¹²⁶ Η καθυστερημένη, όμως, ιταλική δράση δεν μείωσε σε τίποτα το ενδιαφέρον από πλευράς ελληνικού Τύπου. Αντιθέτως, ο τρόπος και η περίοδος¹²⁷ που οι Ιταλοί επέλεξαν να καταλάβουν την περιοχή της Αυλώνας έδωσαν αφορμή για νέα σχόλια και κρίσεις στις εφημερίδες της εποχής. Τόσο ο βενιζελικός όσο και ο αντιβενιζελικός Τύπος από την πρώτη στιγμή έσπευσαν να ερμηνεύσουν την ιταλική ενέργεια σε σχέση με τη διεθνή σύρραξη, αλλά και να εκφράσουν την άποψή τους για τη σημασία που είχε η κατάληψη της Αυλώνας για τα ελληνικά συμφέροντα στην Αλβανία.

Από τον εξεταζόμενο Τύπο, η αντιβενιζελική *Αθήναι* ήταν αυτή που πρώτη επιχείρησε να διατυπώσει την άποψή της για το συγκεκριμένο θέμα. Συνδέοντας την ιταλική κατάληψη της Αυλώνας με την εμπόλεμη κατάσταση των δυο Συνασπισμών, υποστήριζε ότι αυτή συνιστούσε φιλική ενέργεια προς τη Διπλή Συμμαχία. Αποδίδοντας ουσιαστικά την αναστολή της ιταλικής απόβασης στην Αλβανία στις Δυνάμεις της Αντάντ, οι οποίες σε αντάλλαγμα της είχαν αξιώσει τη σύμπραξη των Ιταλών στον πόλεμο, η ίδια εκτιμούσε ότι η νέα ιταλική πρωτοβουλία ελήφθη έπειτα από συμφωνία της ιταλικής κυβέρνησης με τις Κεντρικές Δυνάμεις για την εξασφάλιση της ευμενούς ουδετερότητας της πρώτης.¹²⁸ Υποστήριζε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο της: «*Η Ιταλική Κυβέρνησις λαβούσα προφανώς όλας τας εγγυήσεις αίτινες θα ήτο δυνατόν να καταστήσωσι τον λαόν της συμπαθή προς τον γερμανικόν*

¹²⁶ Kondis B., «The Northern Epirus Question during the First World War», ό.π., σ. 334.

¹²⁷ Την εποχή αυτή η Ιταλία βρισκόταν σε προχωρημένες διαπραγματεύσεις με τους δυο αντίπαλους Συνασπισμούς για τον καθορισμό της στάσης της απέναντι στη διεθνή σύρραξη. Παρότι μέλος της Τριπλής Συμμαχίας από το 1882, η ηγεσία της επέλεξε να μην αναμειχθεί από την αρχή στον πόλεμο. Αυτό της έδωσε την ευχέρεια να επιδοθεί σε παράλληλες διαβουλεύσεις με τα δυο στρατόπεδα, προκειμένου να αποσπάσει, έναντι της ευμενούς ουδετερότητας προς τις Κεντρικές Δυνάμεις ή της εισόδου της στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, τους ευνοϊκότερους δυνατούς όρους. Για τις μέχρι τότε σκέψεις-τακτική της ιταλικής κυβέρνησης και τις διαπραγματεύσεις με τους δυο Συνασπισμούς, βλ. Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, Παπαζήση, Αθήνα 2004, σσ. 30-42.

¹²⁸ Την άποψη της εφημερίδας ενίσχυε και η παρουσία του πρώην καγκελάριου της Γερμανίας Μπύλωβ στη Ρώμη. Ο τελευταίος, είχε σταλεί την περίοδο αυτή στην ιταλική πρωτεύουσα ως πρέσβης, για να συμβάλει στην ευόδωση των ιταλο-αυστριακών διαπραγματεύσεων και κατά συνέπεια στην εξασφάλιση της ιταλικής ουδετερότητας. Βλ. *Αθήναι*, 25 Δεκεμβρίου 1914. Επίσης, βλ. Χριστοδουλίδη Θ. Α., *Διπλωματική Ιστορία 1815-1919*, Σιδέρης, Αθήνα 1991, σσ. 545-546 και Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, ό.π., σσ. 20-23.

αγώνα προέβη αυτοβούλως εις πραγματοποίησιν αποφάσεως, ήτις είχεν ανασταλεί δια της παρεμβάσεως των Δυνάμεων της Τριπλής Συνεννοήσεως». ¹²⁹

Μάλιστα η Αθήναι, θέλοντας να τονίσει το όφελος που θα υπήρχε για τη Διπλή Συμμαχία η αποτροπή μιας ιταλοανταντικής συνεργασίας, εκφράζοντας έμμεσα και τη συμπάθειά της προς τις Κεντρικές Δυνάμεις, επισήμαινε ότι η ουδετερότητα της Ιταλίας θα ενισχύσει σημαντικά το ηθικό των Γερμανών και των Αυστριακών και θα προσφέρει έστω και έμμεσα πολύτιμη στρατιωτική βοήθεια στους παραδοσιακούς συμμάχους της, καθώς ο πολυάριθμος αυστριακός στρατός που μέχρι τότε βρισκόταν σε επιφυλακή στα ιταλικά σύνορα, θα μπορέσει πλέον να στρέψει απερίσπαστος τις δυνάμεις του στο ανατολικό μέτωπο, συνδράμοντας τη Γερμανία στον πόλεμο με τη Ρωσία. Παράλληλα η εφημερίδα, παίρνοντας ως δεδομένη πλέον την ιταλική ουδετερότητα, θεωρούσε σχεδόν βέβαιη και την ουδετερότητα της Ρουμανίας, ενώ προέβλεπε ότι ανάλογη στάση θα τηρούσε στο μέλλον και η Βουλγαρία. Μια εξέλιξη για την οποία η ίδια εξέφραζε την επιφύλαξή της κυρίως για τον κίνδυνο παραγκωνισμού της Ελλάδας από τα μεγάλα διεθνή ζητήματα της εποχής: «*Η ουδετερότης της Ιταλίας εξασφαλίζει απολύτως την Ρουμανικήν ουδετερότητα και συνέπεια ταύτης έσεται η αποχή και της Βουλγαρίας από πάσης ενεργείας δυναμένης να προκαλέση ανωμαλίας εν τω Αίμω. Τα γεγονότα ούτω δεν είναι νυν παντάπασιν ευάρεστα δια την καθόλου Ελληνικήν επόψιν των ζητημάτων. Η Ελλάς ήτις καθ' όλον τον λήξαντα μήνα και μέχρι προ εβδομάδος ακόμη κατείχε την θέσιν του ρυθμιστού των πραγμάτων της Ανατολής απεμονώθη και πάλιν*». ¹³⁰

Ενώ, όμως, η Αθήναι θεωρούσε ότι η Ιταλία με την ενέργεια αυτή καθορίζει ευμενή τη στάση της προς τις Κεντρικές Δυνάμεις, το *Εμπρός* υποστήριζε ότι «η εγκατάστασις της Ιταλίας εις Αυλώνα υπό το πρόσχημα της προσωρινής καταλήψεως, αποτελεί την πρώτην πολεμικήν πράξιν κατά της Αυστρίας». Κατά την εφημερίδα, οι Δυνάμεις της Συνεννόησης, γνωρίζοντας το μεγάλο ενδιαφέρον των Ιταλών για την Αδριατική και κυρίως το διακαή πόθο τους για την κυριαρχία τους στην περιοχή, άρχισαν να ενθαρρύνουν την πολιτική τους κατά της ανταγωνίστριάς τους Αυστρίας, με απώτερο σκοπό τη διατάραξη των συμμαχικών τους σχέσεων και τη διάλυση της Τριπλής Συμμαχίας. Έτσι, όταν τέθηκε το θέμα της κατάληψης της Αυλώνας από τους Ιταλούς, οι Δυνάμεις της Αντάντ βρήκαν την ευκαιρία να προκαλέσουν ρήξη

¹²⁹ Αθήναι, «Η νέα Ιταλική τροπή», 14 Δεκεμβρίου 1914.

¹³⁰ Ο.π.

ανάμεσα στις δυο χώρες, δίνοντας άδεια στα ιταλικά στρατεύματα να καταλάβουν την Αυλώνα και περιορίζοντας την Αυστρία στην ανατολική λεκάνη της Αδριατικής. Σχετικά με την πολιτική της Αντάντ προς την Ιταλία ανέφερε ο συντάκτης της σε κύριο άρθρο: «Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία ήτο φυσικόν, καθ' όλην την τελευταίαν δεκαετίαν, να την ενθαρρύνουν εις την πολιτικήν ταύτην κατά της Αυστρίας, εκ της οποίας ηδύνατο να προκύψη πόλεμος μεταξύ των δυο συμμάχων και διάλυσις της Τριπλής Συμμαχίας (...). Δεν ήτο λοιπόν δυνατόν να παραλείψωσι τώρα την ευκαιρίαν όπως θέσωσι αυτήν αντιμέτωπον της Αυστρίας, επιτρέπουνσαι εις τα Ιταλικά αγήματα την κατάληψιν του Αυλώνος. Η Ανατολική λεκάνη της Αδριατικής υφίσταται ούτω μίαν έμφραξιν, ήτις παραδίδει την Αυστρίαν εις την διάκρισιν της Ιταλίας».¹³¹

Ανεξάρτητα, όμως, από τις επιπτώσεις που συνεπαγόταν η ιταλική κατάληψη της Αυλώνας στις ιταλο-αυστριακές σχέσεις, αλλά και εν γένει στα συμμαχικά στρατόπεδα, το *Εμπρός* εκτιμούσε ότι το ιταλικό εγχείρημα έθετε σε μεγάλο κίνδυνο και τα ίδια τα ελληνικά συμφέροντα σε Ήπειρο και Αλβανία. Εκφράζοντας την έντονη καχυποψία της για την εγκατάσταση των Ιταλών στις αλβανικές ακτές,¹³² θεωρούσε ότι η Ρώμη χρησιμοποιούσε την Αυλώνα ως προγεφύρωμα για τη διεξόδυσή της στη Βαλκανική Χερσόνησο και την επέκτασή της επιρροής της στα Βαλκάνια και ιδίως στην Ελλάδα, την οποία έβρισκε αντιμέτωπη από την πρώτη στιγμή. Η υιοθέτηση της νέας ιταλικής πολιτικής στηριζόταν σε συγκεκριμένο σχέδιο και απέβλεπε –κατά την ίδια εφημερίδα– στη διεκδίκηση της ρωμαϊκής και βενετικής κληρονομιάς στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου: «Η Ιταλία δεν έχει ανάγκην του Αυλώνος ή διότι ούτος εγκαθιστά αυτήν επί της Βαλκανικής χερσονήσου, με την επιθυμίαν της επεκτάσεως εφ' όλης της Αλβανίας και της Ηπείρου και με πρόγραμμα όπερ αναγκαίως είναι εχθρικόν προς πάντας τους Βαλκανικούς λαούς, αλλά κυρίως εις την Ελλάδα την οποίαν ευρίσκει αντιμέτωπον κατά πρώτον. Τα όνειρα της απογόνου της Ρώμης και της Ενετίας πληρούν με καπνούς αδιαλλάκτου φιλοδοξίας τον εγκέφαλον των πολιτικών ανδρών του Κυρηναίου. Η Ιταλία δεν χωρεί πλέον εις το δέρμα της».

¹³¹ *Εμπρός*, «Η απωτέρα σημασία της καταλήψεως του Αυλώνος», 17 Δεκεμβρίου 1914.

¹³² *Ο.π.*, «Η ιταλική κατοχή εν Αλβανία», 16 Δεκεμβρίου 1914.

Προς επίρρωση μάλιστα της άποψης περί ύπαρξης «ευρύτερων και απώτερων ιταλικών σκοπών» σε Αλβανία και Ήπειρο, η εφημερίδα επικαλούνταν εν είδει τεκμηρίου και τις συντονισμένες προσπάθειες προσηλυτισμού και προπαγάνδας που άσκησε η Ρώμη κατά το παρελθόν στις περιοχές αυτές, προκειμένου να τις θέσει υπό τον έλεγχό της. Επισημαινε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο της: «Διότι ουδείς αγνοεί τας λυσσαλέας ενεργείας της Ιταλίας εν Ιωαννίνοις και Πρεβέζη και Αυλώνι και Δυρραχίω μέχρι και αυτής της Σκόδρας, τα εκπαιδευτήρια και τας επαγγελματικάς αυτής σχολάς, τους εμπορικούς και πολιτικούς πράκτορας, τους διδασκάλους και τα άφθονα χρηματικά μέσα τα οποία διέθετε, τον εθνικόν προσηλυτισμόν, την ενίσχυσιν της Ιταλικής ιδέας παρά τοις Αλβανοίς, παρά τοις οποίοις ηδύνατο να καλλιεργηθή αμεσώτερον το Ιταλικόν αίσθημα και τον πόλεμον κατά του Ελληνισμού δια της ενισχύσεως της Αλβανικής ιδέας εις τους Ελληνόφρονας και Ελληνοφώνους Αλβανούς, τους οποίους ήθελε ν' αποσπάση κατά πρώτον από της Ελλάδος...».¹³³

Έχοντας πλέον τη βαθιά πεποίθηση ότι η Ιταλία ερχόταν στα Βαλκάνια με εχθρικές διαθέσεις και όχι ως φίλος, το *Εμπρός* υπογράμμιζε την ανάγκη λήψης προληπτικών μέτρων από την Ελλάδα για τη διασφάλιση των συμφερόντων της στην ευρύτερη περιοχή. Ως πρώτο μέλημα έθετε τον περιορισμό των ιταλικών δυνάμεων στην επαρχία της Αυλώνας, ενώ στην περίπτωση που η Ιταλία προφασιζόμενη την αποκατάσταση της τάξης στο βορρά επιθυμούσε την επέκταση της κατοχής τους και στο Δυρράχιο, η εφημερίδα πρότεινε «η Ελλάς (...) ν' απαλλάξη αυτήν της φροντίδος ταύτης, συνεννοουμένη μετά της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, όπως εκάστη τούτων καταλάβη το τμήμα όπερ δύναται να καταστήση αμεσωτέραν την υπηρεσίαν προς την τάξιν και υπερασπίση τα συμφέροντά της άτινα εν Αλβανία είναι πραγματικώτερα των Ιταλικών και δεν στηρίζονται εις ιδιοτελείς υπολογισμούς». Άλλωστε, όπως η ίδια ισχυριζόταν «Σερβία και Μαυροβούνιον έχυσαν αίμα δια την κατάκτησιν του Δυρραχίου και της Σκόδρας, εν αυταίς δε ζη πληθυσμός ομόφυλος

¹³³ Ο.π., «Η απωτέρα σημασία της καταλήψεως του Αυλώνος», 17 Δεκεμβρίου 1914. Για τα ιταλικά συμφέροντα και πολιτική στη Βαλκανική Χερσόνησο και ειδικότερα στην περιοχή της Αλβανίας-Ήπειρου, βλ. Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σσ. 298-299 και Πλουμίδη Γ., «Η ιταλική πολιτική στη Βαλκανική, στην Αλβανία-Ήπειρο και το έργο του Antonio Baldacci», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 22 (1980), σσ. 207-220. Για μια εκτενέστερη αναφορά, βλ. Καρτάλη Αντ., *η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία και τοις Βαλκανίοις*, Αθήνα 1934.

και συγγενής, πάντως δε δυνάμενος να συνταυτισθή καλλίτερον με αυτάς ή με τους προπαγανδιστάς του Παλέρμου και της Ρώμης». ¹³⁴

Το ίδιο ανήσυχο με το *Εμπρός* από την παρουσία των Ιταλών στην Αλβανία εμφανιζόταν από την πλευρά του και το *Σκρίπ*. Το τελευταίο, αναφερόμενο στην ιταλική κατάληψη της ζώνης της Αυλώνας, εξέφραζε τους φόβους του για τις ενέργειες των Ιταλών στην περιοχή, ενώ επισήμαινε με απορία την απάθεια που επιδείκνυαν τα «αμέσως ενδιαφερόμενα δια την Αλβανίαν Κράτη» -Ελλάδα, Μαυροβούνιο και Σερβία- «τα οποία παραμένουν προσωρινώς θεαταί της προσωρινής κατακτήσεως της χώρας ταύτης». Εστιάζοντας ιδίως στη στάση της Ελλάδας, παρότρυνε την κυβέρνηση να λάβει συγκεκριμένες πρωτοβουλίες για να προστατευθούν τα ελληνικά δίκαια στην Αλβανία και να αποτραπούν πιθανές περιπλοκές στο μέλλον. Ενδεικτικό της έντονης ανησυχίας και αγωνίας που διακατείχε την εφημερίδα από την επεκτατική τάση των ιταλικών στρατευμάτων στο εσωτερικό της Αλβανίας, αλλά και την νωθρότητα της Ελλάδας, αποτελεί το ακόλουθο απόσπασμα: «*Αλλ' εν τοιαύτη περιπτώσει ποιόν είναι το καθήκον της Ελλάδος; Δεν έχει δικαιώματα και αυτή να διεκδικήσει; Δεν υπάρχουν Ελληνικοί Πληθυσμοί των οποίων την εθνικότητα και το θρήσκευμα οφείλει να προστατεύση; Έχει άραγε περί τούτου διεξαγάγει συνεννοήσεις μετά της Ιταλίας; Θα αναμείνη την πρόοδον των ιταλικών στρατευμάτων, όπως και αυτή αποφασίση να κινηθή; Φοβούμεθα όμως πολύ. Φοβούμεθα ότι ουδεμία συνεννόησις δεν εγένετο, ούτε γίνεται, αλλ' ότι θα ευρεθώμεν έκπληκτοι προ τετελεσμένου γεγονότος προωρισμένον να δημιουργήση μεγάλας δια το μέλλον ανησυχίας*». ¹³⁵

Σε αντίθεση, όμως, με τις αντιβενιζελικές εφημερίδες, οι οποίες έβλεπαν με καχυποψία και ανησυχία την κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς, ο βενιζελικός Τύπος εμφανιζόταν σε γενικές γραμμές ψύχραιμος και καθησυχαστικός. Η *Πατρίς*, που ήταν τότε ο σημαντικότερος εκπρόσωπός του, προσπάθησε με τη δημοσίευση πρωτοσέλιδου άρθρου της να καθησυχάσει την κοινή γνώμη, παρουσιάζοντας την ιταλική κατοχή της Αυλώνας ως μια θετική για την Ελλάδα εξέλιξη: «*Η παρά της Ιταλίας κατάληψις του Αυλώνος ουδόλως πρέπει να ανησυχή την εν Ελλάδι Κοινήν Γνώμην. Το γεγονόςς δυο κυρίως παρουσιάζει ουσιαστικάς απόψεις: Καταλύεται εν*

¹³⁴ *Εμπρός*, «Ένθα ανοίγει η Ιταλική όρεξις», 21 Δεκεμβρίου 1914.

¹³⁵ *Σκρίπ*, 16 Δεκεμβρίου 1914.

πρώτοις τελειωτικώς δια της πράξεως ταύτης της Ιταλίας το Αλβανικόν Κράτος. Και αποτελεί κατά δεύτερον λόγον η κατάληψις πρόκλησιν της Ιταλίας προς την τέως σύμμαχον Αυστρίαν».¹³⁶

Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, ο συντάκτης έβλεπε ότι η απόβαση των ιταλικών στρατευμάτων στην Αυλώνα και η κατάληψη μέρους της ενδοχώρας της συνιστούσε μια ευνοϊκή τροπή, καθώς σηματοδοτούσε κατ' ουσίαν τη διάλυση του αλβανικού κράτους. Η Ιταλία, η οποία έως τότε είχε εργασθεί σκληρά για την ίδρυση της Αλβανίας, αλλά και την εγγύηση της ακεραιότητάς της, αναγνώρισε την αδυναμία ύπαρξης της χώρας αυτής και η ίδια μετά από σύντομο διάστημα προχώρησε στην κατάλυσή της: «Το ευχάριστον λοιπόν είναι ότι το Αλβανικόν Κράτος, ιδρυθέν δια πλείστων αδικιών, διαλύεται προτού ακόμη στερεωθή και δράση (...). Το περίεργον είναι ότι το πρώτον κτύπημα τη διαλύσεως κατηνέχθη παρά της Ιταλίας. Τούτο σημαίνει ότι και παρ' αυτής της ιδρύτριας συνέπραξε και πρωτηγωνίστησεν όπως αποσυρθή ο ελληνικός στρατός εκ του βορείου τμήματος της Ηπείρου, όπως εγκαταλείψουν οι Σέρβοι το Δυρράχιον και εκδιωχθούν σχεδόν οι Μαυροβούνιοι εκ της Σκόδρας».¹³⁷

Παράλληλα, όμως, με την κατάλυση της κρατικής οντότητας της Αλβανίας, η εγκατάσταση των ιταλικών δυνάμεων στην κεντρική Αλβανία εξυπηρετούσε την Ελλάδα και για έναν πρόσθετο λόγο: καθιστούσε τους Αλβανούς ακίνδυνους σε μια περίοδο που η προσοχή της χώρας έπρεπε να είναι στραμμένη στις μεγάλες εξελίξεις του πολέμου. Οι Αλβανοί, λόγω των παραδοσιακών τους δεσμών με την Τουρκία, θα μπορούσαν να επηρεαστούν από την Τουρκία και να χρησιμοποιηθούν ως όργανα ταραχής και προκλήσεων στην περιοχή, ενώ πιθανή ήταν και μια συνεργασία των τελευταίων έναντι ανταλλαγμάτων με γειτονικές χώρες που διάκεινται εχθρικά προς την Ελλάδα, όπως είναι η Βουλγαρία. Όμως, η στρατιωτική παρουσία της Ιταλίας στην Αλβανία –υπό μορφή κηδεμονίας– έθετε φραγμό σε τέτοιου είδους σενάρια και απάλλασσε την Ελλάδα από έναν πιθανό αλβανικό κίνδυνο.

Σε ό,τι αφορά τη δεύτερη ερμηνεία, η Πατρίς υποστήριζε ότι η κατάληψη της Αυλώνας από τα ιταλικά στρατεύματα έπληττε ακέραια τη σύμμαχό της Αυστρία και περιέπλεκε περισσότερο τις μεταξύ τους σχέσεις: «Όσον και αν προσπαθούν οι εν Βιέννη ή εν Ρώμη να δικαιολογήσουν την κατοχήν του Αυλώνος, το γεγονός είναι ότι η

¹³⁶ Πατρίς, «Η κατάληψις της Αυλώνας», 18 Δεκεμβρίου 1914.

¹³⁷ Ο.π.

Αυστριακή πολιτική επι της Αλβανίας δέχεται το ισχυρότερον κτύπημα από τους συνεργάτες της». Η Ιταλία, γνωρίζοντας ότι η κατοχή της Αυλώνας ήταν όρος εκ των ων ουκ άνευ για την επιβολή της κυριαρχίας της στην Αδριατική, προχώρησε στην κατάληψή της, παραβιάζοντας τη συνεργασία με την Αυστρία, χάρις στην οποία η τελευταία παρέμενε μέχρι τότε συγκυρίαρχη στο ζωτικό χώρο της Αδριατικής θάλασσας: «*Η Ιταλία, αγωνιζομένη άλλοτε δια το στενόν δήθεν της Κερκύρας, ηγωνίζετο δια την κυριαρχίαν της Αδριατικής. Και θα είχε την κυριαρχίαν ταύτην μόνον όταν ήτο κάτοχος του Αυλώνος. Ιδού η ετέρα άποψις του ζητήματος ή και σοβαρωτέρα δια την Αυστριαν. Η Αδριατική είναι δι' αυτήν ζήτημα ζωής ή θανάτου. Είναι οι πνεύμονές της. Δια της συνεργασίας της με την Ιταλίαν είχε κατορθώσει να παραμένη η κυριαρχία εις αυτήν,*¹³⁸ ήλπιζε δε δια της καταλήψεως των βορείων Αλβανικών ακτών να εξασφαλίση τελείως την κλείδα της Αδριατικής».¹³⁹ Η εφημερίδα, συνδέοντας έτσι τον ιταλο-αυστριακό ανταγωνισμό και κυρίως την κατοχή της Αυλώνας με τον έλεγχο των ανατολικών ακτών της Αδριατικής, επαναλάμβανε τη θέση της ότι τα ελληνικά δίκαια δεν ζημιώνονταν από την παρουσία των Ιταλών στην Αλβανία, καθώς οι βλέψεις της Ρώμης προσανατολιζόταν στις βόρειες παραλίες της Αυλώνας και όχι στο νότο. Τέλος η ίδια, σε μια προσπάθεια να αμβλύνει τις αρνητικές εντυπώσεις και να αποσπάσει την προσοχή της κοινής γνώμης από την ιταλική κατάληψη της Αυλώνας, τόνιζε ότι τα μεγάλα συμφέροντα της Ελλάδας «υπάρχουν εις στο Αιγαίον πέλαγος και όχι στην Αδριατικήν. Εάν η προσοχή μας εστρέφετο εις την Αδριατικήν, ήτο ο αγών μας καταδικασμένος εκ των προτέρων. Αλλ' εις το Αιγαίον πέλαγος έχομεν υπερτάτην εθνικήν αποστολήν. Εκεί είναι η δύναμις και το μέλλον του Ελληνισμού», υπογράμμιζε καταληκτικά ο συντάκτης της,¹⁴⁰ εκφράζοντας ταυτόχρονα και το στίγμα της πολιτικής του Βενιζέλου.¹⁴¹

¹³⁸ Ο συντάκτης αναφέρεται εδώ στη συνεργασία που είχαν ξεκινήσει οι δυο Δυνάμεις στα τέλη του 19^{ου} αιώνα για τη διατήρηση του status quo στη Βαλκανική και την ύπαρξη ισορροπίας στην Αδριατική (equilibrio Adriatica). Βάσει αυτής, οι δυο σύμμαχες -πλην όμως ανταγωνίστριες- χώρες μπορούσαν να εκμεταλλεύονται από κοινού το χώρο της ανατολικής Αδριατικής, δίχως, όμως, να θίγει η μία τα συμφέροντα της άλλης. Βλ. Κύρου Αλ., *Οι Βαλκανικοί Γείτονές μας*, ό.π., σσ. 53-55.

¹³⁹ *Πατρίς*, «Η κατάληψις της Αυλώνος», 18 Δεκεμβρίου 1914.

¹⁴⁰ *Ο.π.*

¹⁴¹ Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου απέβλεπε κατά βάση στην επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στο Αιγαίο και την ικανοποίηση όλων των συμφερόντων που συνδέονταν με το χώρο αυτό (Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη).

Αναλύοντας κανείς τις θέσεις και τις απόψεις των εφημερίδων στο θέμα της ιταλικής κατάληψης της Αυλώνας, διαπιστώνει ότι αυτές διαφοροποιούνταν αρκετά, τόσο ως προς τρόπο που ερμηνευόταν η ιταλική ενέργεια σε σχέση με τη διεθνή σύρραξη όσο και στον αντίκτυπο που είχε αυτή στα ελληνικά συμφέροντα. Στην πρώτη περίπτωση, οι εφημερίδες αντιμετώπιζαν την κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς ανάλογα με τη στάση τους απέναντι στους δυο εμπόλεμους Συνασπισμούς. Έτσι η *Αθήναι*, η οποία διάκειντο φιλικά προς τις Κεντρικές Δυνάμεις, έβλεπε πίσω από την απόβαση των Ιταλών στις αλβανικές ακτές μια συμφωνία της Ρώμης με τη Διπλή Συμμαχία που εξασφάλιζε την ιταλική ουδετερότητα, ενώ από την άλλη, οι φιλοανταντικές εφημερίδες ερμήνευαν την ιταλική κατάληψη της Αυλώνας ως πρόκληση προς την πρώην σύμμαχό της Αυστρία και ως απαρχή της εισόδου της Ιταλίας στον πόλεμο με το μέρος της Τριπλής Συνεννόησης. Αναφορικά με το βαθμό επίδρασης που αυτή είχε σε εθνικό επίπεδο, οι εφημερίδες τοποθετούνταν κυρίως με βάση τις συμπάθειές τους προς τη μία ή την άλλη πολιτική παράταξη. Ο αντιβενιζελικός Τύπος από την πλευρά του αντιμετώπιζε με έντονη ανησυχία την άφιξη των ιταλικών δυνάμεων στην Αλβανία, καθώς θεωρούσε ότι η παρουσία τους στα Βαλκάνια συνιστούσε μεγάλη απειλή για την Ελλάδα. Διακρίνοντας μια αδικαιολόγητη αδράνεια στην ελληνική κυβέρνηση για το θέμα της ιταλικής ενέργειας, οι εκπρόσωποί του την καλούσαν να λάβει προληπτικά μέτρα για τη διασφάλιση των ελληνικών συμφερόντων στην περιοχή, καθιστώντας την έτσι υπεύθυνη στο ενδεχόμενο δημιουργίας επικίνδυνων για τη χώρα καταστάσεων από τους Ιταλούς. Στον αντίποδα, οι βενιζελικές εφημερίδες, ταυτιζόμενες με την κυβερνητική στάση, εμφανίζονταν καθησυχαστικές στην κοινή γνώμη, υποστηρίζοντας ότι η ιταλική κατάληψη της Αυλώνας εξυπηρετούσε στην παρούσα φάση την Ελλάδα, ενώ ενέμεναν στην άποψη ότι «η πολιτική της Ιταλίας υπέστη τοιαύτην μεταλλαγήν ώστε τα Ελληνικά δίκαια [εν. σε Αλβανία και Ήπειρο] να δύνανται να συμβαδίζωσι τελείως προς τα συμφέροντα του Ιταλικού Κράτους».¹⁴²

¹⁴² *Πατρίς*, «Η κατάληψη του Αυλώνος», 18 Δεκεμβρίου 1914.

Η επανάσταση στην κεντρική Αλβανία και η αποστολή της «Ελλης» στο Δυρράχιο

Την εποχή που τα ιταλικά στρατεύματα αποβιβάζονταν στο λιμάνι της Αυλώνας και καταλάμβαναν την πόλη με την ενδοχώρα της, ο Εσάτ Πασάς βρισκόταν περικυκλωμένος στο Δυρράχιο από Αλβανούς στασιαστές. Αιτία της πολιορκίας υπήρξε το νέο επαναστατικό κίνημα των Αλβανών, το οποίο αναζωπυρώθηκε στα μέσα Νοεμβρίου και επιδίωκε την ανατροπή του Εσάτ και την ανάληψη της εξουσίας της χώρας από τους εκπροσώπους του.¹⁴³ Ο νέος κύκλος αναταραχών στην κεντρική Αλβανία προσέλκυσε αμέσως την προσοχή της ελληνικής κυβέρνησης, κυρίως λόγω της σχέσης της με τον Αλβανό πρωθυπουργό, ενώ προξένησε ιδιαίτερη αίσθηση και στον ελληνικό Τύπο, ο οποίος παρακολουθούσε με έντονο ενδιαφέρον τις εξελίξεις στη γειτονική χώρα. Από τις εξεταζόμενες εφημερίδες, οι περισσότερες ασχολούνταν κατά βάση με την καταγραφή των ειδήσεων, ωστόσο υπήρχαν ορισμένες που αναζητούσαν μέσα από τα δημοσιεύματά τους και τους υποκινητές της εξέγερσης, καθώς επίσης και τα βαθύτερα κίνητρα των επαναστατών. Χαρακτηριστικό είναι πάντως ότι στο θέμα αυτό όλες κατέληγαν στο ίδιο συμπέρασμα: θεωρούσαν ως υπεύθυνους για την αλβανική επανάσταση τους Νεότουρκους και τους Αυστριακούς, οι οποίοι με την εκδίωξη του Εσάτ απέβλεπαν στην ανάκτηση του ελέγχου της κεντρικής και βόρειας Αλβανίας, αλλά και στην απομάκρυνση της πιθανότητας διαμελισμού της χώρας από τους ξένους εταίρους του Αλβανού πρωθυπουργού.¹⁴⁴

Ενώ, λοιπόν, οι επαναστάτες πολιορκούσαν ασφυκτικά τη φρουρά του Δυρραχίου, ο Εσάτ Πασάς αναγκάστηκε στα τέλη Δεκεμβρίου του 1914 να ζητήσει βοήθεια από την Ιταλία, την Ελλάδα και τη Σερβία.¹⁴⁵ Οι Ιταλοί προθυμοποιήθηκαν να συνδράμουν τον Αλβανό ηγέτη με όπλα, όμως ο αριθμός που του παρέδωσαν δεν ήταν ικανός για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους στασιαστές. Η ελληνική κυβέρνηση από την πλευρά της, έπειτα από συνεχείς τηλεγραφικές εκκλήσεις του Δυρραχίου προς την Αθήνα για αποστολή βοήθειας, έδωσε εντολή να πλεύσει στην αλβανική πρωτεύουσα το πολεμικό πλοίο «Ελλη» με το πρόσχημα να προστατέψει

¹⁴³ Κόντης Β., *Εναισθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 103.

¹⁴⁴ *Εμπρός*, «Η Αλβανική Επανάστασις», 24 Δεκεμβρίου 1914· *Πατρίς*, 24 Δεκεμβρίου 1914· *Αθήναι*, 29 Δεκεμβρίου 1914.

¹⁴⁵ Η σερβική κυβέρνηση επιθυμούσε να αναμειχθεί στην Αλβανία και να βοηθήσει τον Εσάτ να νικήσει τους επαναστάτες, ωστόσο δεν το έπραξε τότε, λόγω της αντίρρησης των Δυνάμεων της Αντάντ. Βλ. Κόντης Β., *Εναισθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 104.

τους Έλληνες που ζούσαν εκεί.¹⁴⁶ Η είδηση της αποστολής του ελληνικού καταδρομικού στο Δυρράχιο χαροποίησε –όπως ήταν επόμενο– τον Εσάτ, ωστόσο ενόχλησε ιδιαίτερα τη Ρώμη, η οποία έσπευσε να διαμαρτυρηθεί στην ελληνική κυβέρνηση για την πρωτοβουλία της αυτή. Μεγαλύτερες, όμως, σε ένταση και διάρκεια και από την ιταλική κυβέρνηση ήταν οι αντιδράσεις του ιταλικού Τύπου. Η πλειοψηφία των εφημερίδων, αφιερώνοντας στις στήλες τους εκτενή σχόλια για την «Έλλη», εξέφραζαν την οργή τους για το ελληνική ενέργεια και επιτίθεντο με σφοδρότητα κατά της ελληνικής κυβέρνησης, τονίζοντας ότι η Ελλάδα δεν έχει κανένα δικαίωμα να επέμβει στην Αλβανία και ότι ο κατάπλους του καταδρομικού της στο Δυρράχιο είναι αδικαιολόγητος.¹⁴⁷ Σχετικά με την επιχειρηματολογία που πρόβαλλε ο ιταλικός Τύπος, προκειμένου να υποστηρίξει το αυθαίρετο και ανεξήγητο της παρουσίας της «Έλλης» στην αλβανική πρωτεύουσα, διαφωτιστικό είναι το ακόλουθο άρθρο της «Τριμπούνα»:

«Η είδησις της αποστολής της Έλλης εις το Δυρράχιον δικαίως κατέπληξε τους ιταλικούς πολιτικούς κύκλους, διερωτωμένους υπό τινός ποτέ ιδιαιτέρου συμφέροντος παρωρμήθη η Ελληνική Κυβέρνησις να προβή εις τοιούτον διάβημα. Εκ πρώτης όψεως απεκλείετο και δικαίως ως απαράδεκτον οιονδήποτε συμφέρον πολιτικής φύσεως όπερ η ελληνική κυβέρνησις ουδαμώς δύναται να προβάλλη επι του τμήματος εκείνου της Αλβανίας, διότι μη μετασχούσα η Ελλάς της Λονδινείου συνδιασκέψεως, ουδέ συνεργασθείσα υπέρ του Αλβανικού συντάγματος, ουδέν έχει καθήκον ουδέ δικαίωμα να παρίσταται εις Δυρράχιον, ουδέ αλλαχού της Αλβανίας, όπως εγγυηθή είτε εξασφάλιση την διατήρησιν των αποφασισθέντων. Τοιούτον δικαίωμα είτε υποχρέωσις αφορά πλήρως μόνον την Ιταλίαν μεταξύ των ουδετέρων κρατών ως υπογράψασαν την Λονδίνειον Συνδιάσκεψιν. Αποκλειομένου ούτω ως απαραδέκτου του συμφέροντος πολιτικού χαρακτήρος δεν υπολείπετο ειμή η δικαιολογία της προστασίας των Ελλήνων του Δυρραχίου. Πλην παρατηρείται ότι οι Έλληνες του Δυρραχίου δεν ανέρχονται ούτε εις μιαν δεκάδα και ότι δια τοσούτους είτε πλειοτέρους η Ελλάς ηδύνατο να εφησυχάση

¹⁴⁶ Ο Βενιζέλος ήλπιζε ότι με την παροχή βοήθειας στον αγώνα του Εσάτ, θα εξασφάλιζε την υποστήριξη του τελευταίου για την ικανοποίηση των ελληνικών συμφερόντων στη Βόρειο Ήπειρο. Βλ. Leon. G., «Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War», ό.π., σσ. 79-80· Κόντης Β., *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 104· Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σ. 55.

¹⁴⁷ *Σκρίπ*, 25 Δεκεμβρίου 1914· της ίδιας, «Ο ιταλικός Τύπος και ο κατάπλους της «Έλλης» εις το Δυρράχιον. Αι δηλώσεις του κ. Κορομηλά», 30 Δεκεμβρίου 1914.

*προ της προσφερθείσης προστασίας ως και δια τας ετέρας ξένας αποικίας εκ μέρους των ιταλικών πολεμικών των παρόντων εις Δυρράχιον...».*¹⁴⁸

Η ελληνική κυβέρνηση, βλέποντας την αναστάτωση που προκάλεσε στη γείτονα χώρα η παρουσία της «Έλλης» στο Δυρράχιο, επιχείρησε να καθυσυχάσει τη Ρώμη, εκδίδοντας ανακοίνωση, στην οποία υπογράμμιζε ότι η αποστολή του πολεμικού πλοίου «δεν αποβλέπει εις τίποτε άλλο, παρά μόνον εις την παραλαβήν και προστασίαν των ορθοδόξων Ελλήνων εν περιπτώσει κινδύνου εκ της ενδεχομένης εισβολής των επαναστατών», επισήμαινε δε ότι για την ενέργεια αυτή είχαν δοθεί επαρκείς εξηγήσεις και στις Μεγάλες Δυνάμεις.¹⁴⁹ Κατά παρόμοιο τρόπο ενήργησε με τη σειρά του και ο Έλληνας πρέσβης στη Ρώμη, Λάμπρος Κορομηλάς, ο οποίος, με δηλώσεις του στην «Τριμπούνα», εξέφρασε την έκπληξή του για τα υπερβολικά και άδικα σχόλια των ιταλικών εφημερίδων και διευκρίνισε ότι «το καταδρομικό μας εστάλη εκεί τη αιτήσει της Ελληνικής Πρεσβείας Δυρραχίου, με σκοπόν να προσφέρη καταφύγιον εν περιπτώσει κινδύνου ή ανάγκης, εις τους υπηκόους Έλληνας της πόλεως οίτινες θα επεθύμουν να επιβιβασθούν. Ουδείς άλλος λόγος δεν προκάλεσε την αποστολήν του» τόνιζε.¹⁵⁰

Πέρα, όμως, από τις επεξηγητικές δηλώσεις των κυβερνητικών εκπροσώπων, η πολεμική του ιταλικού Τύπου κατά της ελληνικής ενέργειας επέφερε και την κινητοποίηση των ελληνικών εφημερίδων -βενιζελικών και αντιβενιζελικών- οι οποίες έσπευσαν άμεσα να πάρουν θέση, τόσο για την αποστολή της «Έλλης» στο Δυρράχιο όσο και για τη εχθρική στάση των δημοσιογραφικών οργάνων της Ιταλίας. Η *Πατρίς*, ευθυγραμμιζόμενη στο θέμα αυτό πλήρως με την κυβερνητική ανακοίνωση, υποστήριζε ότι η παρουσία του ελληνικού καταδρομικού έξω από το Δυρράχιο υπαγορεύθηκε από φιλανθρωπικούς λόγους και απέβλεπε στην προστασία της πολυάριθμης ελληνικής κοινότητας του Δυρραχίου, η οποία, λόγω της εκτεταμένης αναρχίας στην ευρύτερη περιοχή, βρισκόταν σε μεγάλο κίνδυνο. Ανέφερε σχετικά σε κύριο άρθρο της: *Το υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως ληφθέν μέτρον αποστολής πολεμικού εις τα ύδατα του Δυρραχίου αποτελεί πράξιν στοιχειώδους ανθρωπισμού και φιλανθρωπίας (...). Εις το Δυρράχιον ταύτην την στιγμήν υπάρχουν*

¹⁴⁸ Πρόκειται για αναδημοσιευμένο άρθρο της ιταλικής «Τριμπούνα» (Tribuna) από ελληνικές εφημερίδες. Βλ. *Πατρίς, Εμπρός*, 29 Δεκεμβρίου 1914.

¹⁴⁹ *Αθήναι, Εμπρός*, 28 Δεκεμβρίου 1914.

¹⁵⁰ *Σκρίπ*, «Ο ιταλικός Τύπος και ο κατάπλους της «Έλλης» εις το Δυρράχιον...», 30 Δεκεμβρίου 1914.

350 οικογένειαι Ελληνορθοδόξων Αλβανών και 35 Ελλήνων υπηκόων. Εκτός αυτών υπάρχει Έλλην Μητροπολίτης και Ελληνικά σχολεία. Εχρειάζετο άραγε σοβαρότερος λόγος δια να δικαιολογήση το υπό της ελληνικής κυβερνήσεως ληφθέν μέτρον προνοίας, όταν ολόκληρος η Αλβανία σήμερον αναρχήται, ο εν Δυρράχιο δε πρεσβευτής της Ιταλίας έσπευσεν ήδη να επιβιβασθή ενός των ορμούντων εκεί ιταλικών πολεμικών; διερωτόταν ο συντάκτης της.

Σε ό,τι αφορά τις αντιδράσεις του ιταλικού Τύπου για την αποστολή της «Έλλης» στο Δυρράχιο, η *Πατρίς* τις αντιμετώπιζε με μειωτική διάθεση, υποστηρίζοντας ότι «εφόσον αι κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων ανεγνώρισαν την ενέργειαν ταύτην της ελληνικής κυβέρνησης ως επιβληθείσαν υπό των περιστάσεων, αι κρίσεις και τα σχόλια του ανεύθυνου Τύπου δεν αξίζει να αποτελούν θέμα συζητήσεως». Επιπλέον η εφημερίδα, σε μια προσπάθεια να υποβαθμίσει περαιτέρω τη σημασία των ιταλικών δημοσιευμάτων που στρέφονταν κατά της ελληνικής πρωτοβουλίας, τα απέδιδε σε μικρή μερίδα εθνικοφρόνων Ιταλών, «οίτινες εξ ιδιοσυστασίας είναι υποχρεωμένοι να διαβλέπουν πολιτικούς κινδύνους εις πάσαν ενέργειαν τρίτων», ενώ αναφερόμενη και στα «δυσμενή σχόλια» της «Τριμπούνα», του ημιεπίσημου οργάνου της Ρώμης, η ίδια ισχυριζόταν ότι αυτά δεν εξέφραζαν τόσο τη στάση της επίσημης ιταλικής κυβέρνησης όσο την άποψη ορισμένων συντακτών της, οι οποίοι διαπνέονταν από έντονα ανθελληνικά αισθήματα.¹⁵¹

Στο ίδιο μήκος κύματος με την *Πατρίδα* κινούνταν και το *Εμπρός*. Το τελευταίο, αναπαράγοντας σε πρωτοσέλιδο άρθρο τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης, τόνιζε ότι ο «σκοπός της αποστολής ελληνικού πλοίου είναι σαφής και άνευ υστεροβουλίας ή πολιτικού υπολογισμού». Θέλοντας μάλιστα να δικαιολογήσει την παρουσία της «Έλλης» στο Δυρράχιο –επικροτώντας έμμεσα την πρωτοβουλία της κυβέρνησης– ο συντάκτης του, πέραν της προστασίας των Ελλήνων της πόλης, πρόβαλλε ως επιχείρημα και τους ιστορικούς δεσμούς που είχε η Ελλάδα με το Δυρράχιο από την αρχαιότητα έως τότε: «Διότι, ως γνωστόν, το Δυρράχιον είναι η αρχαία Επίδαμνος αποικία των Κορινθίων και Κερκυραίων, ήτις υπήρξεν η κυριώτερα αφορμή της κηρύξεως του Πελοποννησιακού πολέμου. Και κατά την μακράν δε περίοδον της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το Δυρράχιον διετέλεσε θέμα αναπόσπαστον εξαρτώμενον και διοικούμενον εκ Κων/πόλεως ης ην προσέφερε και Αυτοκράτορα τον Αναστάσιον,

¹⁵¹ *Πατρίς*, «Η αποστολή της Έλλης», 28 Δεκεμβρίου 1914.

όστις πριν ανέλθῃ εἰς τὸν Αυτοκρατορικὸν θρόνον ἦτο αξιωματικὸς τῆς Αυλῆς τοῦ Βυζαντίου (...). Καὶ ὅτε κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα οἱ Νορμανδοὶ (...) διενεοήθησαν νὰ καταλάβωσι τὰς περὶ τὸ Δυρράχιον χώρας, ἰσχυρὸς αυτοκρατορικὸς στόλος ἦλθεν ἐκ Κων/πόλεως κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἐνίκησε τοὺς ἐχθροὺς, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ Δυρραχίου καὶ ἐτροφοδότησε τοὺς πολιορκούμενους κατοίκους(...) Καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ Δυρράχιον εἶναι ἔδρα Μητροπολῆτος Ορθοδόξου, ὅπερ τρανὴ ἀπόδειξις ὅτι ἡ πόλις καὶ ὅλη ἡ ἐπαρχία ἔχει πολυάριθμον στοιχεῖον ὁμοδόξων, ὡς καταφαίνεται ἄλλως τε ἐκ τῆς συντηρήσεως ἐλληνικοῦ σχολείου ἀριθμούντος ὑπὲρ τοὺς 250 μαθητάς». ¹⁵²

Παίρνοντας, λοιπόν, ὡς ἀναμφισβήτητο τὸ δικαίωμα τῆς παρουσίας τοῦ ἐλληνικοῦ καταδρομικοῦ στο Δυρράχιο -εἴτε λόγω τοῦ ἀξιοσημείωτου ἀριθμοῦ Ελλήνων ποὺ ζοῦσε ἐκεῖ εἴτε ἀπὸ ἱστορικῆς ἀποψης- ἡ ἐφημερίδα θεωροῦσε ἀδίκῃ τὴν ἐπίθεση τοῦ ἰταλικοῦ Τύπου πρὸς τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι, ἐνῶ σε μὴ προσπάθεια νὰ ἀπαντήσῃ στοὺς Ἰταλοὺς, ἡ ἴδια υποστήριζε ὅτι, ἀν κάποιοι ὀφείλαν νὰ ἐκφράσωσαν φόβους γιὰ τὶς ἐνέργειες τῶν ἐξωθεν παραγόντων στὴν Ἀλβανία τὴ συγκεκριμένη περίοδο, αὐτοὶ εἶναι πρωτίστως οἱ Ἕλληνες, ἀφενὸς γιὰ τὴν ἰταλικὴ κατάληψη τῆς Αὐλώνας καὶ αφετέρου γιὰ τὸν κατάπλου τοῦ ἰταλικοῦ στόλου στὰ ὕδατα τοῦ Δυρραχίου· καὶ αὐτὸ διότι ἡ παρουσία τῆς Ἰταλίας στὶς περιοχὲς αὐτὲς δὲν σχετιζόταν μὲ ἀνθρωπιστικούς λόγους, ἀλλὰ ἀπέρρεε ἀπὸ τὰ ἀνώτερα συμφέροντα τῆς Ρώμης «εἰς τὰ δεξιὰ παράλια τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους» καὶ «τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς ὅτι δίκαιον ἔχει πάντοτε ὁ ἰσχυρότερος». ¹⁵³

Τὸ Σκρίπ ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ἀναφερόμενο στὴν ἀνησυχία τῶν Ἰταλῶν γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς «Ἑλλης» στο Δυρράχιο, ἔκανε λόγο γιὰ «παρεξήγησιν, δικαιολογουμένην ἐνεκὲν τῶν πονηρῶν ἡμερῶν αὐτῶν σήμερον διερχόμεθα». Ἀπέναντι στὴν ἐνόχληση καὶ τὸν ἐκνευρισμὸ τῆς Ρώμης, ὁ συντάκτης τοῦ συνιστοῦσε ψυχραὶμῃ καὶ συνετῇ στάσει ἀπὸ τὴν Ελλάδα, καθὼς πίστευε ὅτι ἓνας ἀδέξιός χειρισμὸς θὰ μποροῦσε νὰ βάλῃ σὲ σοβαρὸ κίνδυνο τὴ θέσιν τῆς χώρας. Τέλος, ὅσον ἀφορὰ τὴν ἀναστάτωση ποὺ προκλήθηκε στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὴν εἶδηση τοῦ ἐλληνικοῦ καταδρομικοῦ στὴν ἀλβανικὴ πρωτεύουσα, ἡ ἐφημερίδα τὴν ἀπέδιδε στὶς φρενὲς ἀντιδράσεις ὀρισμένων ἐθνικιστικῶν δημοσιογραφικῶν ὀργάνων καὶ στὴν

¹⁵² Εμπρός, «Τὸ Δυρράχιο διὰ τῆς ἱστορίας», 4 Ἰανουαρίου 1915.

¹⁵³ Ο.π.

υπερβολική ανησυχία των κατεξοχήν εκπροσώπων του ιταλικού Τύπου, ενώ δεν παρέλειψε να αποδώσει μερίδιο ευθύνης –σαφώς μικρότερο- και στην ελληνική διπλωματία, επειδή δεν έδωσε έγκαιρα τις απαιτούμενες διευκρινίσεις για να αποτρέψει την εκδήλωση δυσαρέσκειας στη Ρώμη. Σχολίαζε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο της: «...όλος αυτός ο θόρυβος οφείλεται εις παθολογικόν υπερπατριωτισμόν δημοσιογραφικών τινών οργάνων τετάρτης τάξεως. Αλλά δυστυχώς και η γλώσσα των ημιεπισήμων οργάνων του Ιταλικού τύπου δεν υπήρξεν εντελώς ψυχραιμος και ίσως εις τούτο υπεύθυνος είναι η Ελληνική διπλωματία, ήτις δεν κατώρθωσε να δώση εγκαίρως τας απαιτούμενας εξηγήσεις και αποφύγη δυσάρεστον έκρηξιν δυσαρεσκείας εν Ρώμη».¹⁵⁴

Εντελώς διαφορετική, όμως, υπήρξε η στάση της Νέας Ελλάδος. Η τελευταία, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες εφημερίδες που προσπαθούσαν από θέση άμυνας να υπερασπιστούν έναντι των Ιταλών την αποστολή της «Έλλης» στο Δυρράχιο, βασιζόμενες ουσιαστικά στις επίσημες δηλώσεις της ελληνικής κυβέρνησης, ακολούθησε πιο επιθετική γραμμή, ενώ προσέδιδε στον κατάπλου του καταδρομικού πέραν του φιλανθρωπικού και έναν άλλο χαρακτήρα. Ο συντάκτης της, αφού πρώτα απάντησε με καυστική γλώσσα στις κατηγορίες των Ιταλών και της ημιεπίσημης «Τριμπούνα»,¹⁵⁵ στη συνέχεια καταφέρθηκε εναντίον της Ρώμης, κατηγορώντας την για προσπάθεια μονομερούς επέμβασής της στο Δυρράχιο. Σύμφωνα με την εφημερίδα, τα ιταλικά καταδρομικά δεν κατέπλευσαν εκεί για να συνδράμουν τον Εσάτ στον αγώνα του κατά των επαναστατών, αλλά για να καταλάβουν το Δυρράχιο που ήταν ο επόμενος στόχος μετά την κατάληψη της Αυλώνας. Επειδή, όμως, μια απροκάλυπτη επέμβαση θα εξέγειρε τους Αλβανούς, οι Ιταλοί επιδίωκαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις, ώστε η απόβαση των αγημάτων τους στην πόλη να

¹⁵⁴ Σκρίπ, «Μια Παρεξήγησις», 29 Δεκεμβρίου 1914.

¹⁵⁵ Έγραφε χαρακτηριστικά με ειρωνικό ύφος: «Οι καλοί μας γείτονες οι Ιταλοί εφρένιασαν όταν είδαν επάνω στο κοντάρι της «Έλλης» την ελληνικήν γαλανόλευκον να κυματίζει υπερήφανος εις τον λιμένα του Δυρραχίου, πλαί-πλαί με τα δικά τους πολεμικά καράβια, που μόνα αυτά, κατά την ιταλικήν αντίληψιν είχαν το δικαίωμα να σπεύσουν εις την αλβανικήν πρωτεύουσαν, δια να προστατεύσουν τον πρέσβυν της Ιταλίας κ. Αρλότι και ένα λυγδιάρην Ιταλόν μάγειρον ναυαγισμένον εκεί, που αποτελούν την ιταλικήν εκεί παροικίαν και τα απαραβίαστα ιταλικά δικαιώματα (...). Παραξενεύεται λοιπόν η καλή «Τριμπούνα» του κ. Μαστροβίτη εις την απροσδόκητον εμφάνισιν της «Έλλης» μας εις τα Αλβανικά νερά και ερωτά η καημένη με απορίαν και παιδικήν αφέλειαν: Τι ήλθε λοιπόν να προστατεύση τάχα το ελληνικόν πλοίον εις το Δυρράχιον, αφού δεν υπάρχουν εκεί ούτε δέκα Έλληνες; Τους καλούς μας τους «φρατέλους» με πόσην σπατάλην καλής πίστεως αγωνίζονται να εξαπλώσουν εις τα πέρατα τον ιταλικόν τους ιμπεριαλισμόν!» Βλ. Νέα Ελλάς, 4 Ιανουαρίου 1915.

γίνει με τη συναίνεση του Εσάτ. Στο πλαίσιο αυτό, ο Ιταλός πρέσβης στο Δυρράχιο και τα ιταλικά πολεμικά προσπάθησαν με μηχανογραφίες να διαφθείρουν τη άμυνα του Εσάτ, προκειμένου ο τελευταίος να αναγκαστεί, μπροστά στον κίνδυνο εισβολής των εξεγερμένων, να ζητήσει την ιταλική επέμβαση και να συντελεσθεί έτσι η κατάληψη του Δυρραχίου. Όμως, το σχέδιο των Ιταλών δεν τελεσφόρησε, διότι ο κατάπλους της «Έλλης» στην αλβανική πρωτεύουσα ματαίωσε το «ιταλικό πραξικόπημα». Η ακύρωση των ιταλικών σχεδίων -κατά τη *Νέα Ελλάδα*- ήταν ο λόγος που ενόχλησε τους πολιτικούς κύκλους στη Ρώμη και προκάλεσε την αθρόα επίθεση του ιταλικού Τύπου κατά της Ελλάδας.¹⁵⁶

Με εξαίρεση, όμως, τους Ιταλούς, οι οποίοι εναντιώθηκαν από την πρώτη στιγμή στην ελληνική ενέργεια, οι κάτοικοι του Δυρραχίου -Έλληνες και Αλβανοί- υποδέχθηκαν με χαρά και ενθουσιασμό το ελληνικό καταδρομικό. Η ελληνική κοινότητα από την πλευρά της είδε με ανακούφιση την παρουσία της «Έλλης» στο τρομοκρατούμενο Δυρράχιο, ενώ και ο Εσάτ χάρηκε ιδιαίτερα, διότι η άφιξη του ελληνικού πολεμικού αποσόβησε την κατάληψη της πόλης από τους Ιταλούς.¹⁵⁷ Ενδεικτικό της εγκάρδιας υποδοχής που έτυχε -σύμφωνα πάντα με τη *Νέα Ελλάδα*- το πλήρωμα της «Έλλης» από τους κατοίκους του Δυρραχίου, είναι το ακόλουθο απόσπασμα: «*Την παραμονήν των Χριστουγέννων ότε κατέπλευσεν η Έλλη εις την προκουμαίαν είχε συγκεντρωθή ολόκληρος η πολυάριθμος ελληνική κοινότης και πλείστοι Αλβανοί. Η Έλλη εχαιρέτησε πρώτον την ιταλικήν σημαίαν της Σαρδηνίας αντιχαιρετισθείσα και κατόπιν την αλβανικήν. Την επομένην ημέραν των Χριστουγέννων, οι αξιωματικοί και το πλήρωμα της σημαιοστολίστου Έλλης μετέβησαν επισήμως εις την Μητρόπολιν. Η Ελληνική κοινότης με πατριωτικήν συγκίνησιν παρηκολούθει τους δια πρώτην φοράν αποβιβαζομένους Έλληνας αξιωματικούς και ναύτας. Οι Αλβανοί και οι Μουσουλμάνοι ενθουσιασθέντες από την αρρενωπήν παρέλασιν και το παράστημα των αξιωματικών και ναυτών μας εξεδήλουν χαρακτηριστικώς την αντιπάθειάν των κατά των Ιταλών. Ζητωκραυγαί υπέρ των*

¹⁵⁶ *Νέα Ελλάς*, 7, 13 Ιανουαρίου 1915. Για τις ραδιουργίες των Ιταλών στο Δυρράχιο έμμεση αναφορά έκανε και η *Εστία*, 30 Δεκεμβρίου 1914.

¹⁵⁷ *Νέα Ελλάς*, 7, 13 Ιανουαρίου 1915.

Ελλήνων ναυτών ενθουσιώδεις επανελαμβάνοντο επί μακρόν. Οι Αλβανοί ενθουσιασμένοι εφώναζον «Ρόφτ Γκιουνάνν»! Ζήτω οι Έλληνες!». ¹⁵⁸

Καθώς, όμως, οι ελληνικές εφημερίδες προσπαθούσαν να υπερασπίσουν— η καθεμιά με το δικό της τρόπο— την παρουσία της «Έλλης» στο Δυρράχιο, αντικρούοντας τις όποιες κατηγορίες του ιταλικού Τύπου, η ελληνική κυβέρνηση διέταξε στα μέσα Ιανουαρίου 1915 τον απόπλου της. Η ξαφνική αποχώρηση του καταδρομικού από την αλβανική πρωτεύουσα εξέπληξε τον ελληνικό Τύπο, ο οποίος έσπευσε να σχολιάσει τους πιθανούς λόγους της απόσυρσής του. Από τις υπό εξέταση εφημερίδες το *Σκρίπ*, η *Εστία* και η *Νέα Ελλάς* ήταν αυτές που εξέφρασαν την άποψή τους για το συγκεκριμένο θέμα. Το πρώτο, αναφερόμενο στην ανάκληση της «Έλλης», έκανε λόγο για υποχώρηση της Ελλάδας στις απαιτήσεις της Ρώμης και νέα διπλωματική ήττα της ελληνικής κυβέρνησης. Αποδίδοντας ευρύτερα τον απόπλου του ελληνικού πλοίου από το Δυρράχιο στον ηγεμονικό ρόλο που έδωσαν οι Δυνάμεις της Συνεννόησης στην Ιταλία στο χώρο της Αδριατικής, ο συντάκτης του βρήκε αφορμή να ασκήσει κριτική στον Βενιζέλο για την επιμονή του να υποστηρίζει τις Δυνάμεις που δεν ευνοούσαν τα συμφέροντα της Ελλάδας, αλλά των αντιπάλων της. Ανέφερε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο: «*Η ανάκλησις της «Έλλης» εκ Δυρραχίου, ήτις διετάχθη χθες, και την οποίαν επιμόνως ηξίωσεν ευθύς από της πρώτης ημέρας η Ιταλία, μας παρέχει πλήρη την απόδειξιν νέας μεγαλοπρεπούς διπλωματικής ήττης της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Η αποφασισθείσα ήδη υπό των Δυνάμεων της Συνεννοήσεως και πραγματοποιουμένη βαθμηδόν ηγεμονία της Ιταλίας εις το Αδριατικόν ευρίσκει την Ελλάδα αναποφάσιστον και μη γνωρίζουσαν που πρέπει να στρέψη τους οφθαλμούς, ιδίως δε τίνα και παρά τίνων να ζητήση ανταλλάγματα της*

¹⁵⁸ Ο.π., 3 Ιανουαρίου 1915. Την ύπαρξη εορταστικής ατμόσφαιρας από τους κατοίκους του Δυρραχίου παρουσίαζε η εφημερίδα και κατά τη διάρκεια της παραμονής της «Έλλης» στα αλβανικά νερά. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του εορτασμού των Θεοφανείων: «*Εκ Δυρραχίου αγγέλλεται ότι ο εκεί ελληνικός πληθυσμός επανηγύρισε την εορτήν των Θεοφανείων μετ' επισημότητος αποδώσας εις τον εορτασμόν αυτών εθνικόν χαρακτήρα. Εις την δοξολογίαν, ψαλείσαν εις την Μητρόπολιν παρέστησαν όλοι οι αξιωματικοί του καταδρομικού «Έλλη», καθώς και το πλήρωμα αυτού και όλη η ελληνική κοινότης. Μετά την δοξολογίαν οι ναύται μετά των αξιωματικών της «Έλλης» και το πλήθος του εκκλησιασθέντος κόσμου διηυθύνθη εις μίαν μεγαλοπρεπή πομπήν προς την προκουαίαν όπου εγένετο η κατάδυσις του σταυρού. Η στιγμή της καταδύσεως ήτο συγκινητικωτάτη (...). Την εσπέραν ο Εσάτ παρέθεσε γεύμα εις τον Κυβερνήτην του σημαιοστολίστου και εορτάζοντος καταδρομικού μας (...). Το γεύμα διεξήχθη εν άκρα ευθυμία. Πανηγυρικοί δε λόγοι εξεφωνήθησαν παρ' όλων των παρισταμένων. Επίσης δε ήγειρε πρόποσιν Αλβανιστί και ο Εσάτ πασσάς, το τέλος της οποίας εκάλυψαν ζητωκραυγαί υπέρ της Ελλάδος, του Βασιλέως και των αξιωματικών και του πληρώματος του Ελληνικού καταδρομικού». Βλ. *Νέα Ελλάς*, 10 Ιανουαρίου 1915.*

ενεστώσης και μελλούσης απραξίας της. Εκτεθείσα δια πολλαπλών και πανηγυρικών εκδηλώσεων αυτής υπέρ ωρισμένων Δυνάμεων βλέπει καθημερινώς παραγκωνιζόμενα τα δίκαια αυτής υπέρ τρίτων χωρίς να δύναται ούτε διαμαρτυρίαν καν να εγείρη δια τούτο».¹⁵⁹

Η *Εστία* από την άλλη, προσπαθώντας να προλάβει ανάλογες ερμηνείες που θα έπλητταν την εικόνα της κυβέρνησης, έσπευσε να τονίσει ότι η ανάκληση αυτή «δεν έχει καμμίαν σχέσιν προς τας ανοησίας, αίτινες εξακολουθητικώς γράφονται παρά του Ιταλικού Τύπου και αι οποίαι ουδαμώς ανταποκρίνονται προς τας γνώμας του υπουργείου των Εξωτερικών της Ιταλίας».¹⁶⁰ Η *Νέα Ελλάς* με τη σειρά της, απέδιδε την αποχώρησή της «Ἑλλης» «εις αποπεράτωσιν της αποστολής της, ήτις εξεπλήρωσε δια του εκεί πλου της εθνικόν σκοπόν και έδωκε θάρρος εις λαόν δοκιμαζόμενον από εσωτερικάς ταραχάς και τρέχοντα τον κίνδυνον να υποδουλωθή από Κράτος μη έχον ουδέν επι της Αλβανίας δικαίωμα». Μάλιστα η ίδια, επειδή φοβόταν ότι η ανάκλησή της θα μπορούσε να συνδεθεί με τις ιταλικές αντιδράσεις, πρότεινε η «Ἑλλη» να παραμείνει στο Δυρράχιο, έστω και αν η αποστολή της ολοκληρώθηκε.¹⁶¹ Κάνοντας τέλος μια αποτίμηση της παρουσίας του ελληνικού πολεμικού στην αλβανική πρωτεύουσα, η εφημερίδα τη χαρακτήριζε ως πετυχημένη, διότι αυτή δεν αναπτέρωσε μόνο το φρόνημα των πολυάριθμων Ελλήνων που ζούσαν εκεί, αλλά συνέβαλε και στη σύσφιξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων, μέσω της αφύπνισης της φυλετικής και ιστορικής συγγένειας των δύο λαών, ενώ ταυτόχρονα ματαίωσε και τα σχέδια των Ιταλών για την κατάληψη του Δυρραχίου.¹⁶² Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι, με εξαίρεση τη *Νέα Ελλάδα*, οι περισσότερες φιλοκυβερνητικές εφημερίδες απέφυγαν να δώσουν μεγάλη έκταση στο γεγονός αυτό, πράγμα που ίσως οφείλεται και στη δυσκολία τους να πείσουν την κοινή γνώμη περί του μη συσχετισμού της ανάκλησης της «Ἑλλης» με τις αντιδράσεις των Ιταλών.

Μετά την αποχώρηση του ελληνικού πλοίου από το λιμάνι του Δυρραχίου, ο αριθμός των δημοσιευμάτων που αναφέρονταν στην Αλβανία μειώθηκε σημαντικά.

¹⁵⁹ *Σκρίπ*, 18 Ιανουαρίου 1915. Η κριτική του *Σκρίπ* προς τον Βενιζέλο δεν ήταν άσχετη με τις προσπάθειες του τελευταίου την περίοδο αυτή να πετύχει την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», *ό.π.*, σσ. 20-21.

¹⁶⁰ *Εστία*, 17 Ιανουαρίου 1915.

¹⁶¹ *Νέα Ελλάς*, 18 Ιανουαρίου 1915.

¹⁶² *Ο.π.*, 22 Ιανουαρίου 1915.

Ωστόσο, επειδή η δράση των επαναστατών κατά του Εσάτ μαινόταν ακόμη, ορισμένες εφημερίδες συνέχιζαν να παρακολουθούν τις εξελίξεις στη γειτονική χώρα, ενώ κάποιες που έδειχναν μεγαλύτερο ενδιαφέρον συνόδευαν τις ειδήσεις τους με εκτενή σχόλια. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί και το *Εμπρός*, το οποίο, βλέποντας τις εχθροπραξίες στην κεντρική και βόρεια Αλβανία να είναι αμείωτες, επιχείρησε σε κεντρικό άρθρο του να εκφράσει μερικές σκέψεις και εκτιμήσεις για την πιθανότητα συνεννόησης των δυο πλευρών, τη γενικότερη κατάσταση της χώρας, καθώς επίσης και τη στάση της Ελλάδας απέναντι στις διαμορφωθείσες συνθήκες.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο ζήτημα, η εφημερίδα θεωρούσε αδύνατη την ύπαρξη συμβιβασμού ανάμεσα στους εξεγερμένους και τον Εσάτ, διότι κατά την ίδια η επανάσταση υποκινούνταν από τους Τούρκους και τους Αυστριακούς, οι οποίοι επιδίωκαν την ανατροπή του Εσάτ από την ηγεσία της Αλβανίας. Ακόμη, όμως, και αν επιτυγχάνονταν στην παρούσα φάση μια εσωτερική συνεννόηση με πρωτοβουλία του Εσάτ, ο συντάκτης της εκτιμούσε ότι αυτή δεν θα διαρκούσε πολύ, εξαιτίας του μόνιμου επεμβατικού ρόλου των ξένων Δυνάμεων στην Αλβανία. Υποστήριζε σχετικά ο αρθρογράφος της: «Εφόσον υπάρχουν έξωθεν χείρες υποκινούσαι εις εξέγερσιν, πας συμβιβασμός είναι αδύνατος. Αι ιταλικάί ραδιουργίαι ηνωμένοι μετά των Τουρκικών εξεδίωξαν προ εξ μηνών τον πρίγκηπα του Βήδ. Αι Αυστριακαί τώρα ηνωμένοι πάλιν μετά των Τούρκων ζητούν ν' ανατρέψουν τον Εσάτ. Και αν λοιπόν ο τελευταίος ούτος συμβιβασθή με τους επαναστάτας, άλλαι ενέργειαι θα προκαλέσουν μετ' ολίγον νέαν επανάστασιν».¹⁶³

Πέρα, όμως, από τον εξωτερικό παράγοντα, ο οποίος ευνοούσε για δικούς του λόγους τη συντήρηση της αναρχίας στο εσωτερικό της χώρας, το *Εμπρός* υποστήριζε ότι και οι ίδιοι οι Αλβανοί ήταν ανένδοτοι απέναντι στον Εσάτ, διότι δεν επιθυμούσαν τη συγκρότηση ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους απαλλαγμένου από την τουρκική επιρροή, αλλά προτιμούσαν να παραμείνουν προσκολλημένοι στους Τούρκους. Όπως τόνιζε χαρακτηριστικά ο συντάκτης του με μειωτική διάθεση, «οι Αλβανοί δεν θέλουν να είναι Αλβανοί, ούτε ελεύθεροι. Θέλουν ν' ανήκουν εις τον

¹⁶³ *Εμπρός*, «Η εν Αλβανία κατάσταση και τα πιθανά ενδεχόμενα», 6 Φεβρουαρίου 1915.

Σουλτάνον και να είναι Τούρκοι. Και ομολογουμένως αυτό συμβιβάζεται πλειότερον με το συμφέρον των».¹⁶⁴

Θεωρώντας, λοιπόν, βέβαιη τη συνέχιση της αστάθειας και της ρευστότητας στην Αλβανία, λόγω του μη συμβιβασμού των δυο αντιμαχόμενων πλευρών, η εφημερίδα καλούσε την Ελλάδα, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο να επιδείξουν ιδιαίτερη προσοχή στην περιοχή, όχι τόσο για τη δράση των επαναστατών όσο κυρίως για τις ενέργειες των Ιταλών, οι οποίοι, με πρόσχημα την ανώμαλη κατάσταση στην Αλβανία, ήταν έτοιμοι να επεκτείνουν την κατοχή τους και σε άλλα μέρη πέραν της Αυλώνας. Επισημαίνοντας για ακόμη μια φορά τα αναμφισβήτητα δικαιώματα των χωρών αυτών στα αλβανικά εδάφη, η ίδια έκρινε ότι «εις ουδεμίαν περίπτωση επιτρέπεται εις την Ελλάδα και τα μετ' αυτής συμπράττοντα δύο άλλα κράτη της Βαλκανικής, ν' αφήσουν την Αλβανίαν εις τους όνυχας της Ιταλικής πλεονεξίας».¹⁶⁵

Η έξοδος της Ιταλίας στον πόλεμο

Την περίοδο που ο Εσάτ Πασάς αγωνιζόταν στην Αλβανία να καταστείλει το επαναστατικό κίνημα που είχε στραφεί εναντίον του, ο Βενιζέλος στην Ελλάδα έμπαινε σε νέο κύκλο διαβουλεύσεων με την Αντάντ, με στόχο να πετύχει την έξοδο της χώρας από την ουδετερότητα. Τον Ιανουάριο του 1915, η Βρετανία πρότεινε στον Έλληνα πρωθυπουργό να στηρίζει τη Σερβία με αντάλλαγμα σημαντικές εδαφικές παραχωρήσεις στις ακτές της Μικράς Ασίας. Η προσφορά αυτή δέλεασε αρχικά τον Βενιζέλο, ο οποίος ήταν διατεθειμένος να συναινέσει ακόμη και στη θυσία της Καβάλας προκειμένου να ταχθεί η Βουλγαρία στο πλευρό της Συνεννόησης. Όμως, η άρνηση συμμετοχής της Ρουμανίας στον πόλεμο, την οποία ο ίδιος θεωρούσε απαραίτητη, και η ανεπαρκής στρατιωτική στήριξη των Συμμάχων τον έκαναν διστακτικό, με αποτέλεσμα τη ματαίωση της συμφωνίας.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Ο.π.

¹⁶⁵ Ο.π.. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο η Σερβία όσο και το Μαυροβούνιο θα προσπαθήσουν να προστατέψουν τα συμφέροντά τους στην Αλβανία από την ιταλική απειλή τον Ιούνιο του 1915, όταν και θα εισβάλουν στην κεντρική και βόρεια Αλβανία, καταλαμβάνοντας αντίστοιχα οι Σέρβοι το Πόγραδετς, το Ελμπασάν και τα Τίρανα και οι Μαυροβούνιοι τη Σκόδρα. Βλ. Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, ό.π., σσ. 227-228· Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σ. 56.

¹⁶⁶ Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, ό.π., σσ. 27-29.

Η διστακτικότητα του Έλληνα πρωθυπουργού δεν κράτησε βέβαια πολύ καιρό, καθώς η επιχείρηση της Αντάντ για την κατάληψη των Δαρδανελλίων στις αρχές Φεβρουαρίου και η πρόταση συμμετοχής στην Ελλάδα αντιμετωπίστηκε ως ιδανική ευκαιρία για την είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων. Ο Βενιζέλος, σε υπόμνημά του προς τον βασιλιά, υποστήριξε ότι η Ελλάδα έπρεπε να λάβει μέρος στην εκστρατεία για να εξασφαλίσει σημαντικά οφέλη στη Μικρά Ασία και να είναι μέτοχος στον τελικό διακανονισμό του ζητήματος της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Στις δυο συνεδριάσεις του Συμβουλίου του Στέμματος που ακολούθησαν (18 και 20 Φεβρουαρίου) και που απαρτίζονταν από τους πολιτικούς αρχηγούς των κομμάτων και πρώην πρωθυπουργούς, όλα τα μέλη συμφώνησαν στην αποστολή ελληνικών δυνάμεων στην Καλλίπολη. Ωστόσο, εκείνος που αντιτάχθηκε επίμονα στο προτεινόμενο σχέδιο ήταν ο Μεταξάς, αρχηγός τότε του Γενικού Επιτελείου, ο οποίος θεωρούσε το εγχείρημα της παραβίασης των Στενών στρατιωτικά ανέφικτο και εκ των προτέρων καταδικασμένο. Ο Κωνσταντίνος από την πλευρά του, αν και αμφιταλαντεύθηκε προς στιγμή για τη στάση που θα κρατούσε, την επομένη του Συμβουλίου συντάχθηκε με την άποψη του Επιτελείου και αρνήθηκε στον Βενιζέλο τη συμμετοχή της Ελλάδας στη συμμαχική εκστρατεία, αναγκάζοντάς τον έτσι να παραιτηθεί.¹⁶⁷

Μετά την παραίτηση του Βενιζέλου –παραίτηση η οποία συνιστούσε και την πρώτη ανοιχτή ρήξη μεταξύ των δυο πολιτικών ανδρών- ο Κωνσταντίνος έδωσε εντολή για σχηματισμό κυβέρνησης στον Δημήτριο Γούναρη (25 Φεβρουαρίου 1915). Η νέα κυβέρνηση που είχε ορίσει ως υπουργό Εξωτερικών τον Γεώργιο Ζωγράφο,¹⁶⁸ διαβεβαίωσε τις Δυνάμεις της Αντάντ ότι η Ελλάδα δεν επρόκειτο να μεταβάλει την εξωτερική της πολιτική και υποσχέθηκε την τήρηση ευμενούς ουδετερότητας, αφήνοντας έτσι ανοιχτό το ενδεχόμενο συνεργασίας μαζί τους. Οι Σύμμαχοι, θεωρώντας ειλικρινείς τις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης, πρότειναν εκ νέου παραχωρήσεις στο βιλαέτι του Αϊδινίου ως αντάλλαγμα για την επέμβαση

¹⁶⁷ Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σσ. 21-22. Για μια αναλυτικότερη αναφορά, βλ. επίσης Βεντήρη Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. Α', Αθήνα 1970, σσ. 285-306 και Μαркеζίνη Σπ., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος (1828-1964)*, ό.π., σσ. 319-327.

¹⁶⁸ Ο Γεώργιος Χ. Ζωγράφος, ηγέτης της προσωρινής κυβέρνησης της Βορείου Ηπείρου κατά το έτος 1914, ήταν αντιβενιζελικός, ωστόσο έβλεπε ευνοϊκά τη συνεργασία της Ελλάδας με τις Δυνάμεις της Αντάντ και ιδιαίτερα με τη Γαλλία. Βλ. Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, ό.π., σ. 311.

της Ελλάδας στον πόλεμο. Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις που διήρκεσαν όλο το Μάρτιο δεν απέδωσαν καρπούς, διότι ο Ζωγράφος ζήτησε από την Αντάντ να εγγυηθεί την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, συμπεριλαμβανομένης και της Βορείου Ηπείρου. Οι τρεις Δυνάμεις δεν μπορούσαν να δώσουν τέτοιου είδους εγγυήσεις, καθώς υπήρχε ο κίνδυνος αποξένωσης της Βουλγαρίας, την οποία οι ίδιες προσπαθούσαν να προσεταιριστούν με την εκχώρηση εδαφών της ελληνικής Μακεδονίας.¹⁶⁹

Επιπλέον, ένας από τους βασικότερους λόγους ήταν το γεγονός ότι την περίοδο αυτή οι Δυνάμεις της Συνεννόησης βρίσκονταν σε τελικές διαπραγματεύσεις με την Ιταλία, γι' αυτό και δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν την υποψήφια σύμμαχό τους με μια πιθανή συμμετοχή της Ελλάδας, αφού ήταν γνωστά τα αντικρουόμενα συμφέροντα των δυο χωρών στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι διαπραγματεύσεις μάλιστα των δυο πλευρών, έπειτα από την ικανοποίηση όλων των ιταλικών αξιώσεων από την Αντάντ, θα έχουν θετική κατάληξη και θα οδηγήσουν στις 26 Απριλίου 1915 στην υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου, βάσει της οποίας η Ιταλία όφειλε, έναντι των συμμαχικών υποσχέσεων,¹⁷⁰ να κηρύξει τον πόλεμο κατά των Κεντρικών Δυνάμεων. Η είσοδος της Ιταλίας στον πόλεμο -αν και αναμενόμενη- ερμηνεύθηκε ως μια μεγάλη διπλωματική επιτυχία της Τριπλής Συνεννόησης, καθώς θεωρήθηκε από πολλούς ότι η επέμβασή της θα συνέβαλλε καθοριστικά στην επικράτηση των Συμμάχων.¹⁷¹

Στην Ελλάδα, η επικύρωση της ιταλοσυμμαχικής συνεργασίας έγινε δεκτή με ποικίλα σχόλια και αντιδράσεις. Μολονότι η κυβέρνηση Γούναρη προσπάθησε με δηλώσεις της να καθησυχάσει την κοινή γνώμη, υποστηρίζοντας ότι η συμμετοχή της Ιταλίας στον πόλεμο δεν θα επηρεάσει τη θέση και τα συμφέροντα της χώρας, το

¹⁶⁹ Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, ό.π., σσ. 39-40· Χριστοδουλίδη Θ. Α., *Διπλωματική Ιστορία 1815-1919*, ό.π., σσ. 555-556.

¹⁷⁰ Σύμφωνα με τη συνθήκη του Λονδίνου, η Ιταλία θα λάμβανε από τους Συμμάχους μεταξύ άλλων τα Δωδεκάνησα, την Αυλώνα και την ενδοχώρα της, τις ακτές της Αλβανίας από τη Βοϊούσα, ενώ θα της αναγνώριζαν δικαιώματα στην Αττάλεια της Μικράς Ασίας σε περίπτωση διαμελισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σ. 25. Για τις ταυτόχρονες διαπραγματεύσεις της Ιταλίας με τους δυο αντίπαλους Συνασπισμούς από τις αρχές του 1915 έως και την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου, βλ. αναλυτικότερα Leon G., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, ό.π., σσ.159-172 και Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σσ. 42-51.

¹⁷¹ Χριστοδουλίδη Θ. Α., *Διπλωματική Ιστορία 1815-1919*, ό.π., σ. 547.

θέμα έλαβε μεγάλη έκταση στον Τύπο της εποχής. Οι βενιζελικές εφημερίδες από την πρώτη στιγμή εξέφρασαν την ανησυχία τους για την ιταλική επέμβαση, καθώς θεωρούσαν ότι αυτή, δεδομένης της ουδετερότητας της Ελλάδας, θα έθιγε τα ελληνικά δίκαια, ενώ άσκησαν σκληρή κριτική στην κυβέρνηση, αποδίδοντάς της μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την εξέλιξη αυτή.

Συγκεκριμένα η *Νέα Ελλάς*, αναφερόμενη στην έξοδο της Ιταλίας, τη χαρακτήριζε καταστρεπτική για την Ελλάδα, καθώς οι όροι με τους οποίους έγινε η συμφωνία με την Αντάντ συνεπάγονταν την ιταλοποίηση της Βορείου Ηπείρου, των Δωδεκανήσων και της Μικράς Ασίας. Ανέφερε χαρακτηριστικά: «*αι Ιταλικάί αξιώσεις γίνονται ΚΑΤΑ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΜΕΡΟΣ αποδεκταί, συνιστάμεναι, καθ' όσον μεν αφορά τον Αυλώνα εις καθορισμόν της περιοχής αυτού ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΣΤΥΛΟΣ, ΟΥΤΩΣ ΩΣΤΕ ΝΑ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ ΕΝ ΑΥΤΗ ΤΟ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ, καθ' όσον αφορά δε την Απτάλειαν εις καθορισμόν της περιοχής αυτής μέχρι σημείου πολύ ανωτέρω της ακτίνος των Δωδεκανήσων, ούτως ώστε να ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ ΕΝ ΑΥΤΗ ΤΟ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΒΛΑΕΤΙΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ!* Ως προς τα Δωδεκάνησα δε τέλος έχει συμφωνηθεί ήδη η ιταλοποίησις αυτών(...). Υπό τέτοιους όρους πραγματοποιούμενη η έξοδος της Ιταλίας εκ της ουδετερότητος είναι προφανές (...) ότι αποβαίνει ΚΑΤΑΣΤΡΕΠΤΙΚΗ δια την Ελλάδα».¹⁷²

Επισημαίνοντας τις ολέθριες συνέπειες που είχε για τα ελληνικά συμφέροντα η επέμβαση των Ιταλών στον πόλεμο, η εφημερίδα δικαίωνε τους φόβους του Βενιζέλου για την ανάγκη άμεσης εξόδου της Ελλάδας και κατηγορούσε από την άλλη τον Γούναρη για την πολιτική της ουδετερότητας. Σχολιάζοντας μάλιστα την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησής του, η ίδια υποστήριζε ότι, αν αυτή καθοριζόταν από μια υπεύθυνη ηγεσία και όχι από τους «πολιτικολόγους του Επτελείου» και τον «κυβερνητικό θίασο των Αθηνών», «η υπογραφή της βαρύτατης συναλλαγματικής μεταξύ Ιταλίας και Συνεννοήσεως δεν θα επραγματοποιείτο, ή και αν επραγματοποιείτο βεβαίως δεν θα έθιγε τα Ελληνικά συμφέροντα». Κατά το συντάκτη της, η ενεργός ανάμειξη των Ιταλών στον πόλεμο άφηνε αδιάφορη την κυβέρνηση, καθώς το κύριο μέλημά της την περίοδο αυτή δεν ήταν η εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων αλλά των κομματικών: «*Αλλ' η κυβέρνησις Γούναρη*

¹⁷² *Νέα Ελλάς*, 9 Μαΐου 1915.

κυρίαν αποστολήν δεν έχει την εξυπηρέτησιν των εθνικών συμφερόντων (...) αλλά την δια της μεθόδου των εκλογών εξυπηρέτησιν των κομματικών αυτής συμφεροντακίων. Θα ήμεθα λοιπόν πολύ αφελείς, νομίζοντες ότι ήτο δυνατόν μια τοιαύτη κυβέρνησις, από αρχικομματάρχας αποτελουμένη, να θυσιάση τας προσωπικάς αυτής φιλοδοξίας και τα συμφέροντα των κομματαρχίσκων αυτής εις τον βωμόν των εθνικών συμφερόντων».¹⁷³ Κρίνοντας, λοιπόν, ως επιζήμια για το εθνικό συμφέρον την κυβέρνηση Γούναρη, η Νέα Ελλάς εξέφραζε τη βεβαιότητά της ότι ο ελληνικός λαός θα καταδίκασε στις επικείμενες εκλογές την ίδια και την πολιτική της και θα επιβράβευε αντίστοιχα την πολιτική του Βενιζέλου: «Ο Ελληνικός λαός είναι νοήμων. Προ παντός όμως είναι πατριώτης. Εν τη νοημοσύνη δε και τω πατριωτισμώ του είναι εις θέσιν μόνος να κανονίση την στάσιν αυτού απέναντι των σημερινών κυβερνητών. Η ημέρα δε καθ' ην θα κληθή δια να φέρη αυτός πλέον, ο μόνος αρμόδιος, την γνώμην του και να βραβεύση την πολιτικήν των μεν και να καταδικάσῃ την πολιτικήν των δε, δεν είναι μακράν».¹⁷⁴

Το Έθνος από μέρους του, αν και εκτιμούσε ότι η συμμετοχή των Ιταλών «θα ενίσχυε επι τοσούτον τον αγώνα της Αντάντ, ώστε να προβλέπεται ταχύς και αίσσιος τερματισμός αυτού», θεωρούσε από την άλλη ότι η ανάμειξή της θα έπληττε ακέραια τα συμφέροντα της Ελλάδας.¹⁷⁵ Αναφερόμενο στα πλούσια ανταλλάγματα που έταξαν σ' αυτήν οι Σύμμαχοι για να πετύχουν τη σύμπραξή της, ισχυριζόταν ότι αυτά δεν θα δίδονταν στην ιταλική κυβέρνηση, αν η Ελλάδα εγκατέλειπε πρώτη την ουδετερότητα.¹⁷⁶ Κατά την εφημερίδα, η «αβουλία» της κυβέρνησης Γούναρη και η «αδεξιότητα» με την οποία χειρίστηκε το ζήτημα της εξόδου της χώρας στον πόλεμο, είχαν ως συνέπεια να απομακρύνουν την Ελλάδα από τις Δυνάμεις της Συνεννόησης και να δώσουν την προνομιούχο θέση της στην Ιταλία, η οποία ήταν έτοιμη να καρπωθεί τα ελληνικά δίκαια. Διότι όπως τόνιζε ο συντάκτης της, αφήνοντας ευθείες αιχμές στην τότε κυβέρνηση, «δεν υπήρχεν επι της Κυβερνήσεως του Ελευθερίου Βενιζέλου ζήτημα Βορείου Ηπείρου δια την Ιταλίαν και όμως σήμερον το τμήμα τούτο του ελληνικού σώματος, δια το οποίον επάλαισεν ο κ. Ζωγράφος ιδιαιτέρως, ελκύει τα βλέμματα της Ιταλίας και περιλαμβάνεται εις τας αξιώσεις αυτής, ως

¹⁷³ Ο.π., «Εις έχει την δύναμιν ο λαός», 10 Μαΐου 1915.

¹⁷⁴ Ο.π.

¹⁷⁵ Έθνος, «Η επέμβασις της Ιταλίας», 18 Απριλίου 1915.

¹⁷⁶ Ο.π., «Ιταλία και Ελλάς», 7 Μαΐου 1915.

αναπόσπαστον ίσως μέρος της περιοχής του Αυλώνος. Και εις την Μ. Ασίαν και εις το Αιγαίον από της Ατταλείας μέχρι της Σμύρνης εισχωρεί σήμερον η Ιταλία και κατέχει δια παντός πλέον τα Δωδεκάνησα».¹⁷⁷

Η Εστία με τη σειρά της, υποστήριζε και αυτή ότι η «επέμβασις της Ιταλίας εις τον αγώνα, παρά το πλευρόν των Συμμάχων, επετεύχθη αναλώμασι των Ελληνικών αξιώσεων και των Ελληνικών δικαίων».¹⁷⁸ Ωστόσο, μεγαλύτερη ζημία για τη χώρα - ίσως και από τα συμφέροντα ακόμη- θεωρούσε την απώλεια της ηθικής της θέσης έναντι των Δυνάμεων της Αντάντ. Ο συντάκτης της επέκρινε την κυβέρνηση Γούναρη, διότι με την εμμονή της στην ουδετερότητα και κυρίως με την επινόηση διαφόρων προσχημάτων, όπως αυτό της εγγύησης της εδαφικής ακεραιότητας, η Ελλάδα απώλεσε την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση των Συμμάχων, που ήταν το μεγάλο κεφάλαιό της, και έδωσε τη δυνατότητα στην Ιταλία να διαπραγματεύεται με τους δυο Συνασπισμούς για την αποκόμιση των μεγαλύτερων δυνατών ανταλλαγμάτων. Υποστήριζε σχετικά σε κύριο άρθρο: «Να το μέγα, μέγιστον κακόν. Ότι η Ελλάς κατώρθωσε να ευρεθή εις την παρούσαν θέσιν. Ότι η Κυβέρνησις η νυν κατώρθωσε να κλονίση βαθύτατα, εκ θεμελίων, την προς την Ελλάδα εμπιστοσύνην των Δυνάμεων! Η περιωπή της Ελλάδος και η εμπιστοσύνη, ην ενέπνεεν εις τους φίλους αυτής, και η εκτίμησις, ην προς πάντας επέβαλλεν, απετέλει το μέγιστον των κεφαλαίων της(...). Που είναι σήμερον το κεφάλαιον αυτό; Που είναι η εμπιστοσύνη και η εκτίμησις εκείνη; Η Ιταλία ευρίσκεται μεταξύ των δυο Συμμαχιών αίτινες της προσφέρουν [ανταλλάγματα], η δε Ελλάς που ευρίσκεται; Η Κυβέρνησίς της έφθασε να συζητή περί της ακεραιότητος της υφισταμένης εδαφικής καταστάσεως!! –ακεραιότητα άλλως τε την οποίαν είχαν δηλώσει και επι Βενιζέλου ότι εν ουδεμία περιπτώσει διενοούντο να θίξουν. Εκεί μας κατήντησεν!».¹⁷⁹

Ο αντιβενιζελικός Τύπος από την άλλη πλευρά, αναγνώριζε ότι τα ανταλλάγματα που έλαβε η Ιταλία, προκειμένου να μετάσχει στον πόλεμο, έβλαπταν τα ελληνικά συμφέροντα, ωστόσο αντέκρουε επίμονα τις επιθέσεις και τους ισχυρισμούς των βενιζελικών ότι, αν η κυβέρνηση Γούναρη εγκατέλειπε νωρίτερα την ουδετερότητα, θα είχε αποτραπεί η εξέλιξη αυτή, υπερασπίζοντας έτσι την πολιτική της κυβέρνησης για την τήρηση της ουδετερότητας. Ειδικότερα το Εμπρός, σε μια προσπάθεια να

¹⁷⁷ Ο.π., «Ο εθνικός κίνδυνος», 11 Μαΐου 1915.

¹⁷⁸ Εστία, «Δεν φοβούνται τάχα;», 9 Μαΐου 1915.

¹⁷⁹ Ο.π., «Που μας κατήντησεν!», 2 Μαΐου 1915.

αποδεικνύει ότι τα πράγματα δεν θα είχαν διαφορετική εξέλιξη, ακόμη κι αν η Ελλάδα είχε προηγηθεί της Ιταλίας στον πόλεμο, έφερνε ως παράδειγμα τη Σερβία, η οποία αν και ήδη σύμμαχος της Αντάντ, υποχρεώθηκε να θυσιάσει προς ικανοποίηση των Ιταλών σημαντικές αξιώσεις της στην Αδριατική: «Κατά πόσον η Τριπλή Συνεννόηση θα εσέβετο τα δικαιώματα της Ελλάδος εάν είχομεν προηγηθή της Ιταλίας εις την έξοδον εκ της ουδετερότητος, το αποδεικνύει η διαγωγή της προς την Σερβίαν. Ολόκληρος η Αδριατική, δια της εκατέρωθεν υπογραφείσης συνθήκης, είναι ήδη θάλασσα Ιταλική και δεν απομένει εις την Σερβίαν ειμή μόνον η πενιχρά ελπίς του Δυρραχίου και του Καπτάρου».¹⁸⁰ Σύμφωνα με την εφημερίδα, η Ελλάδα δεν μπορούσε να αποτρέψει την σε βάρος της παραχώρηση εδαφικών ανταλλαγμάτων στην Ιταλία από την Τριπλή Συνεννόηση, διότι αυτή εντασσόταν στο διπλωματικό παιχνίδι της πλειοδοσίας και εξυπηρετούσε τα ευρύτερα συμφέροντα και τις ισορροπίες των Μεγάλων Δυνάμεων. Αναφορικά με τη στάση της χώρας απέναντι στην ιταλική επέμβαση, ο συντάκτης της εξέφραζε την άποψη ότι η Ελλάδα έπρεπε να παραμείνει ακόμη ουδέτερη, καθώς «ο Ευρωπαϊκός πόλεμος θα διαρκέσει πολύν χρόνον, ο δε νέος σύμμαχος δεν πρόκειται να δώσει αποφασιστικήν τροπήν εις την έκβασιν αυτού».¹⁸¹

Η Αθήναι με τη σειρά της, προσπαθώντας ν' αντικρούσει τα επιχειρήματα των βενιζελικών εφημερίδων ότι, αν η Ελλάδα είχε μετάσχει πριν την Ιταλία στον πόλεμο υπέρ της Αντάντ, η Ρώμη δεν θα λάμβανε από τους Συμμάχους τη θέση και τα κέρδη που έλαβε, αλλά και να αποσείσει τις όποιες κατηγορίες προς την κυβέρνηση, επικαλούνταν και αυτή το παράδειγμα της Σερβίας, ενώ ταυτόχρονα υποστήριζε ότι η ιταλοσυμμαχική συμφωνία είχε οριστικοποιηθεί αρκετούς μήνες νωρίτερα και ότι τα ελληνικά συμφέροντα είχαν ήδη αρχίσει να πλήττονται από την Ιταλία, όταν οι Δυνάμεις της Συνεννόησης επέτρεψαν σ' αυτήν να καταλάβει την Αιώνια και να εγκαταστήσει το στρατό της στην περιοχή της Βορείου Ηπείρου. Υποστήριζε χαρακτηριστικά ο συντάκτης της με τη χρήση ρητορικών ερωτημάτων: «Φαντάζεται κανείς, όσον ηλίθιος και αν είναι, ότι, αν η Ελλάς εξήρχετο της ουδετερότητος προ της Ιταλίας, η Ιταλία δεν θα εύρισκε τάχα θέσιν εν τη τριπλή Συνεννοήσει, και δεν θα ελάμβανεν όσα ανταλλάγματα έλαβε, αφού προ μηνών ήδη είχαν κλεισθή εν Λονδίνω

¹⁸⁰ Εμπρός, «Η έξοδος της Ιταλίας και τα εκ ταύτης ενδεχόμενα», 10 Μαΐου 1915.

¹⁸¹ Ο.π.

οριστικά; Φαντάζεται κανείς ότι η Τριπλή Συνεννόησης θα εδυσκολεύετο να θυσιάση χάριν της Ιταλίας Ελληνικά συμφέροντα, διότι θα εξηρχόμεθα της ουδετερότητος προ της Ιταλίας; (...) Αλλά δεν έχομεν το δεδομένον ότι εθυσίασεν η Συνεννόησης χάριν της Ιταλίας Σερβικάς εθνικάς βλέψεις, παραχωρούσα εις αυτήν του πολέμου συμπολεμούντων μετά της Τριπλής; Αλλά τι τάχα εσήμαινεν η προ μηνών δοθείσα εις την Ιταλίαν υπό των τριών συμμάχων άδεια να καταλάβη τον Αυλώνα και να θέση τον πόδα εις την Βόρειον Ήπειρον; Μήπως εσήμαινε τούτο στοργήν και μέριμναν υπέρ της Ελλάδος;». ¹⁸²

Το Σκρίπ από την πλευρά του, απαντώντας στην κριτική του βενιζελικού Τύπου προς την κυβέρνηση Γούναρη κυρίως για το θέμα της Βορείου Ηπείρου, ότι δηλαδή αν βρισκόταν στην εξουσία ο Βενιζέλος, η Ιταλία δεν θα περιλάμβανε στις αξιώσεις της την περιοχή αυτή, επιτίθετο με σκληρούς χαρακτηρισμούς κατά των εκπροσώπων του, υποστηρίζοντας ότι η πολιτική των Ιταλών στο ζήτημα της Β. Ηπείρου ήταν ενιαία και σταθερή και ως εκ τούτου σε τίποτα δεν θα μείωναν τις απαιτήσεις τους, αν στη θέση του Γούναρη βρισκόταν ο Βενιζέλος: «Ψεύταις και κάλπηδες της πέννας! Σας ερωτά δι' εμού όλη η δυναμένη να κρίνη Δημοσία Γνώμη: κατά τι η προτεραιότης της Ιταλίας μετέβαλε τα πράγματα ως προς την Ήπειρον; Επί Βενιζέλου ανδρός Η ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΗ ΔΕΝ ΕΙΧΕ ΦΘΑΣΗ ΜΕΧΡΙ ΚΟΡΥΤΣΑΣ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΣΤΥΛΟΥ; Επί Βενιζέλου τι θα ημπόδιζε την Ιταλίαν να ζητήση –ως προς την Β. Ήπειρον- ό,τι ήδη ζητεί επί μη Βενιζέλου; Ή θα εθυσίαζε τάχα χάριν του Βενιζέλου μας, τα συμφέροντά της; Είναι γνωστόν ότι η πολιτική της Ιταλίας –αν και άτιμος- είναι ΕΝΙΑΙΑ και ΣΥΝΕΧΗΣ ως προς την Β. Ήπειρον. Συνεπώς, δια να εξέλθη εκ της ουδετερότητος ήδη, ζητεί από τους Άγγλους ό,τι εζήτει και επί Ελευθερίου...». ¹⁸³

Απέναντι στις φωνές τέλος των βενιζελικών για άμεση έξοδο της χώρας από την ουδετερότητα, εξαιτίας της ιταλικής επέμβασης, η εφημερίδα ισχυριζόταν ότι «η Ελλάς ποτέ δεν ηδύνατο να αποδυθή εις πόλεμον επι βεβαία θυσία της ακεραιότητος αυτής και άνευ ανταλλάγματος τινός», ενώ θεωρούσε βιαστικές τις εκτιμήσεις ορισμένων ότι η Ιταλία θα έβγαине ωφελημένη από την απόφασή της αυτή. ¹⁸⁴ Κατά το συντάκτη της, η καλύτερη επιλογή για την Ελλάδα ήταν η παραμονή στην ουδετερότητα, διότι αυτή θα διατηρούσε άθικτες και ακέραιες τις δυνάμεις της και θα

¹⁸² Αθήναι, «Η ιταλική εμπορική πλειοδοσία», 12 Μαΐου 1915.

¹⁸³ Σκρίπ, «Υπέρ του θρόνου και του βασιλέως», 9 Μαΐου 1915.

¹⁸⁴ Ο.π., 7 Μαΐου 1915.

επέτρεπε στην ελληνική κυβέρνηση να εργαστεί για τη συμπλήρωσή τους, ώστε όταν παρουσιαζόταν η κατάλληλη ευκαιρία, η χώρα να μπορούσε να υπερασπίσει τα δίκαιά της.¹⁸⁵

Πέρα, όμως, από την προσπάθεια απόκρουσης των βενιζελικών επικρίσεων για την πολιτική της κυβέρνησης απέναντι στην ιταλική επέμβαση, αλλά και τη γενικότερη στάση της χώρας έναντι του εξελισσόμενου πολέμου, ο αντιβενιζελικός Τύπος έσπευσε να σχολιάσει και την ίδια την απόφαση της Ιταλίας να εγκαταλείψει την ουδετερότητα και να προσχωρήσει στο στρατόπεδο της Αντάντ. Αν και μέχρι τη συμφωνία του Λονδίνου οι εκπρόσωποί του επιδοκίμαζαν τους Ιταλούς, εκφράζοντας την πίστη ότι θα παρέμεναν ευμενώς ουδέτεροι προς τις Κεντρικές Δυνάμεις,¹⁸⁶ η οριστική απόφαση της ιταλικής βουλής στις αρχές Μαΐου για έξοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της Συνεννόησης και η καταγγελία της συνθήκης Συμμαχίας με την Αυστρία μετέβαλαν άρδην τη στάση τους προς τη Ρώμη και από υποστηρικτική έγινε έντονα επικριτική.

Συγκεκριμένα το *Εμπρός*, σχολιάζοντας την επιλογή της Ιταλίας να συμπράξει με την Αντάντ και να στραφεί κατά των πρώην συμμάχων της, έκανε λόγο για «απιστία» και «πράξη επαίσχυντη» εκ μέρους της.¹⁸⁷ Ιδιαίτερα αρνητική ήταν η εντύπωση του για τον ιταλικό λαό, τον οποίο μεμφόταν, καθώς χαιρέτισε με ενθουσιασμό μια πολιτική απόφαση, η οποία κατά το ίδιο παρέβαινε τους βασικούς κανόνες ηθικής που διέπουν το δημόσιο και ιδιωτικό βίο των ανθρώπων: «Είναι αληθώς παράδοξον το θέαμα του ενθουσιασμού με το οποίον εις λαός ολόκληρος δια των επιβλητικών διαδηλώσεών του, των επισήμων και ανεπισήμων συγκεντρώσεών του (...), εχαιρέτισεν ως απόφασιν υψηλής εμπνεύσεως μίαν πράξιν δια την οποίαν ήθελεν αισχυνθή και ο ταπεινότερος των ανθρώπων. Αλλ' εάν το να παραβή τις μίαν υποχρέωσιν τιμής και να καταστή εχθρός ενός του οποίου επι τόσα έτη υπήρξε παραστάτης και φίλος, αποτελεί

¹⁸⁵ Ο.π., 8 Μαΐου 1915.

¹⁸⁶ Μάλιστα, για ορισμένες αντιβενιζελικές εφημερίδες η μέχρι τότε ουδετερότητα της Ιταλίας είχε χρησιμεύσει ως πρότυπο «επωφελούς καιροσκοπίας», προκειμένου να ενισχύσουν την ουδετερόφιλη θέση τους για την Ελλάδα. Βλ. *Εμπρός*, «Η πιθανή έξοδος της Ιταλίας εκ της ουδετερότητος», 9 Απριλίου 1915 και *Σκρίπ*, «Η επιτυχία της ιταλικής πολιτικής», 10 Απριλίου 1915.

¹⁸⁷ *Εμπρός*, «Από της Τριτλής Συμμαχίας εις την Τριτλήν Συνεννόησιν», 8 Μαΐου 1915.

πράξιν αξίαν ενθουσιασμού, τι είναι άραγε η ηθική και τίνα λόγον έχει να προβάλλεται καθ' εκάστην το ίνδαλμά της ως ρυθμιστής του επισήμου και ιδιωτικού βίου;».¹⁸⁸

Ταυτόχρονα, όμως, με την αποδοκιμασία της ιταλικής κοινής γνώμης, η εφημερίδα επέκρινε και τον Τύπο της Αγγλίας και της Γαλλίας, διότι «έσπευσε με λόγους αβροφροσύνης να συγχαρή την Ιταλίαν ως να απετέλεσε μέγα τι κατόρθωμα». Βέβαια, από την άλλη πλευρά ο συντάκτης της επέρριπτε ευθύνες και στη Γερμανία, υπό την έννοια ότι επί τριάντα χρόνια στήριζε και ενίσχυε μια χώρα, η οποία, τόσο από γεωγραφικής όσο και από πολιτικής άποψης, ήταν αδύνατο να καταστεί πραγματικός εταίρος της. Κάνοντας δε αναφορά στις διαπραγματεύσεις των τελευταίων μηνών με τη Ρώμη και στην τελική απόφαση της ιταλικής βουλής, ο ίδιος διαπίστωνε «την παντελή χρεωκοπίαν της Γερμανικής διπλωματίας, ήτις δεν ηδυνήθη ν' αναγνωρίση την ανάγκην ότι προς τους απογόνους του Μακκιαβέλη πρέπει να συμπεριφερθή ως Μακκιαβέλης».¹⁸⁹

Η Αθήναι με τη σειρά της, αναφερόμενη στην απόφαση της ιταλικής κυβέρνησης να ταχθεί στο πλευρό των Δυνάμεων της Συνεννόησης, καταφέρθηκε με σκληρή γλώσσα κατά των Ιταλών, ψέγοντάς τους για υποκρισία και δολιότητα έναντι των πρώην συντρόφων τους. Τόνιζε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο της: «Ο Ιταλός κρίνεται πράγματι ως έχων την δύναμιν και την ικανότητα να υποκρίνεται και να προσποιήται επί χρόνον πολύν τον φίλον και σύντροφον εκείνου, ου έχει λόγους ή συμφέρον να επιθυμή και να επιδιώκη την καταστροφήν και την εξόντωσιν».¹⁹⁰ Εστιάζοντας ιδιαίτερα στον τρόπο που χειρίστηκε το ζήτημα της εξόδου της στον πόλεμο, η ίδια κατηγορούσε την Ιταλία ότι χρησιμοποίησε αθέμιτες διπλωματικές πρακτικές για να πλήξει κυρίως την πρώτην σύμμαχό της Αυστρία· πρακτικές

¹⁸⁸ Ο.π., «Η κήρυξις του πολέμου εναντίον της Αυστρίας», 12 Μαΐου 1915. Είναι δόκιμο να επισημανθεί ότι η πλειονηφία των Ιταλών και των εκλεγμένων αντιπροσώπων του ήταν σταθερά ουδετερόφιλοι, ωστόσο από τα μέσα Μαΐου του 1915, οι εκδηλώσεις υπέρ της παρέμβασης πλήθαιναν στις μεγάλες ιταλικές πόλεις, ενώ και ο Τύπος είχε αναφανδόν ταχθεί υπέρ του πολέμου. Βλ. Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σ. 55· Lowe C.J.-Marzari F., *Italian Foreign Policy 1870-1940*, ό.π., σσ. 157-158· Bosworth R., *Italy the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War*, Λονδίνο 1979, σ. 127.

¹⁸⁹ Εμπρός, ό.π.

¹⁹⁰ Αθήναι, «Η έξοδος της Ιταλίας», 10 Μαΐου 1915.

ιδιοτελείς, που ωστόσο ήταν προσφιλείς στην ηγεσία της και αποτελούσαν χαρακτηριστικό γνώρισμα της ιταλικής διπλωματίας.¹⁹¹

Εκτός, όμως, από την ιταλικές μεθόδους, η εφημερίδα επέκρινε και την πολιτική που εφάρμοσε η Αντάντ, προκειμένου να εξαγοράσει τη συνδρομή των Ιταλών. Σε μια προσπάθεια να καταστήσει τον αγώνα της αντιδημοφιλή, ο συντάκτης της υποστήριζε ότι σε αντίθεση με τη Διπλή Συμμαχία, η οποία πρότεινε στην Ιταλία εδάφη που ανήκαν στα ίδια τα μέλη της, η Τριπλή Συνεννόηση πρόσφερε σ' αυτήν χωρίς ενδοιασμούς εδαφικά ανταλλάγματα άλλων χωρών, μεταξύ των οποίων της Ελλάδας και της Σερβίας. Τέλος η Αθήναι, με αφορμή την ιταλική επέμβαση και κυρίως τον τρόπο με τον οποίο αυτή επετεύχθη για λογαριασμό των Συμμάχων, έσπευσε να αμφισβητήσει τις διακηρύξεις του Βρετανού πρωθυπουργού περί του αγώνα «υπέρ της ελευθερίας και της εθνικής αποκαταστάσεως των λαών»,¹⁹² διατείνοντας ότι ο πόλεμος κατά των Γερμανών «είναι αγών ιδιοτελούς επικρατήσεως, αγών αρπαγής και βίας εις βάρος της ελευθερίας των άλλων δια συμφωνιών και συνδυασμών επονειδίστων».¹⁹³

Εξετάζοντας τη στάση του βενιζελικού και αντιβενιζελικού Τύπου απέναντι στην έξοδο της Ιταλίας στον πόλεμο, διαπιστώνει κανείς την εκδήλωση διαφορετικού είδους και βαθμού αντίδρασης από τους εκπροσώπους του. Οι βενιζελικές εφημερίδες από την πλευρά τους, αντιμετώπισαν εξ αρχής την ιταλική επέμβαση ως άμεση απειλή για τα ελληνικά δίκαια, κυρίως λόγω της ουδετερότητας της Ελλάδας. Προβάλλοντας

¹⁹¹ Για την ενίσχυση της άποψής της ότι η πρακτική αυτή ήταν οικεία στους Ιταλούς, η εφημερίδα έφερνε ως παράδειγμα και την περίπτωση της Γαλλίας: «Πικράν πείραν της Ιταλικής ταύτης μεθόδου λαμβάνουσιν ήδη οι Αυστριακοί και οι Γερμανοί καθ' όν ακριβώς όμοιον τρόπον έλαβον άλλοτε προ αυτών και οι Γάλλοι. Η Γαλλία εθυσίασε ως γνωστόν πολλά πλείστα υπέρ της Ιταλίας (...). Αλλ' ευθύς ως έλαβον οι Ιταλοί παρά της Γαλλίας ότι αυτή χάριν αυτών ηδυνήθη να προσφέρει, δεν εσκέφθησαν άλλο ή να απομακρυνθώσι το ταχύτερον των ενεργετών, και να ταχθώσι ανενδοιάστως μεταξύ των εχθρών της Γαλλίας, συνάπτοντες μετά των Γερμανών συμμαχίαν, στρεφόμενην ιδίως κατά της Γαλλίας». Βλ. Αθήναι, ό.π.

¹⁹² Από την έναρξη κιόλας του πολέμου, στη Βρετανία και τη Γαλλία η σύγκρουση των Μεγάλων Δυνάμεων παρουσιάστηκε ως αγώνας για την υπεράσπιση των δικαίων και τη διατήρηση της υπεροχής του διεθνούς δικαίου και της ηθικής. Χαρακτηριστικά, ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Άσκουϊθ δήλωσε στις 6 Αυγούστου 1914 ότι η Αγγλία μπήκε στη σύγκρουση για να υπερασπιστεί «την αρχή ότι οι μικρότερες εθνότητες δεν είναι δυνατό να συντρίβονται από την αυθαίρετη θέληση μιας ισχυρής και κυριαρχικής δύναμης». Από την άλλη, ο πρόεδρος της Γαλλίας Πουανκαρέ διαβεβαίωνε τους συμπολίτες του ότι η Γαλλία δεν είχε άλλο σκοπό, εκτός από την υπεράσπιση «της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της λογικής». Βλ. Βυφης Ε.Μ., *Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1984, σ. 264.

¹⁹³ Αθήναι, «Διαφορά ανταλλαγμάτων», 11 Μαΐου 1915.

έντονα τα πλούσια ανταλλάγματα που αυτή έλαβε σε βάρος της Ελλάδας για να προσχωρήσει στο στρατόπεδο της Συνεννόησης, ο βενιζελικός Τύπος βρήκε αφορμή να επιτεθεί κατά της κυβέρνησης Γούναρη, αποδίδοντας την αναγνώριση των ιταλικών αξιώσεων στη Βόρειο Ήπειρο, τα Δωδεκάνησα και τη Μικρά Ασία, όπως επίσης και την απώλεια της ηθικής θέσης της έναντι των Συμμάχων, στην αδράνειά της. Οι αντιβενιζελικές εφημερίδες από την άλλη, αναγνώριζαν ότι η επέμβαση των Ιταλών έθιγε τα ελληνικά συμφέροντα, ωστόσο προσπαθούσαν να αντικρούσουν τους ισχυρισμούς των βενιζελικών ότι η ουδετερότητα της χώρας ήταν αυτή που επέτρεψε στην Ιταλία να αξιώσει από την Αντάντ μέρος των ελληνικών δικαίων, υπερασπίζοντας έτσι την πολιτική της κυβέρνησης. Αναφερόμενες τέλος στην ιταλοσυμμαχική συμφωνία, κατέκριναν έντονα τους Ιταλούς για την απόφασή τους να προσχωρήσουν στην Τριπλή Συνεννόηση, χαρακτηρίζοντας τη στάση τους «προδοτική» απέναντι στις Κεντρικές Δυνάμεις, ενώ άφησαν ευθείες αιχμές και κατά της Αντάντ για τα μέσα που χρησιμοποίησε προκειμένου να πετύχει την πολεμική σύμπραξη της Ιταλίας, αλλά και για τα πραγματικά κίνητρα του αγώνα της.

Γενικά μπορεί να υποστηριχθεί ότι η έξοδος της Ιταλίας από την ουδετερότητα στη φάση αυτή για την Ελλάδα –μετά την παραίτηση του Βενιζέλου και ύστερα από τις αποτυχημένες διαπραγματεύσεις της κυβέρνησης Γούναρη με τους Συμμάχους– επέτεινε τις εσωτερικές διαμάχες και λειτούργησε πολωτικά εν όψει των εκλογών του Μαΐου.

Οι εκλογές της 31^{ης} Μαΐου 1915 και το ζήτημα της εισόδου των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου στο ελληνικό κοινοβούλιο

Μετά την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου και την οριστική έξοδο της Ιταλίας στον πόλεμο, οι Σύμμαχοι διέκοψαν προσωρινά τις διαβουλεύσεις με την Αθήνα, καθώς επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους στον προσεταιρισμό της Βουλγαρίας που ήταν ο επόμενος σημαντικός στόχος. Στην Ελλάδα, ο πολιτικός κόσμος προετοιμαζόταν πυρετωδώς για τις εκλογές του Μαΐου 1915, οι οποίες έτειναν να λάβουν χαρακτήρα δημοψηφίσματος για την εξωτερική πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα.¹⁹⁴ Αντίστοιχες προεκλογικές προετοιμασίες

¹⁹⁴ Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σσ. 25-26.

γίνονταν, ωστόσο, και στη Βόρειο Ήπειρο. Με την εδραίωση της τάξης από τον ελληνικό στρατό και την εφαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στους νομούς Αργυροκάστρου και Κορυτσάς, οι Βορειοηπειρώτες πίστευαν ότι μπορούσαν πλέον να εκπροσωπηθούν επάξια και στην ελληνική βουλή.¹⁹⁵ Γι' αυτό, στις εκλογές της 31^{ης} Μαΐου, οι οποίες ανέδειξαν νικητή το κόμμα του Βενιζέλου με περίπου 54%, εξέλεξαν τους δικούς τους βουλευτές, τους οποίους έστειλαν στην Αθήνα για να λάβουν μέρος στο ελληνικό κοινοβούλιο.¹⁹⁶

Η εκλογή των αντιπροσώπων της Βορείου Ηπείρου και η έλευσή τους στην ελληνική πρωτεύουσα αντιμετωπίστηκε με μεγάλη χαρά και ικανοποίηση από την ελλαδική κοινή γνώμη, ωστόσο στους πολιτικούς κύκλους υπήρχε έντονη συζήτηση γύρω από το θέμα της εισόδου τους στη βουλή, λόγω του ιδιότυπου καθεστώτος της περιοχής. Ο ελληνικός Τύπος από την πλευρά του –αντιβενιζελικός και βενιζελικός– χαιρέτισε την εκλογή των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου και εξέφρασε τη βεβαιότητα ότι αυτοί θα γίνονταν δεκτοί στο ελληνικό κοινοβούλιο. Συγκεκριμένα, η *Αθήναι* υποστήριζε ότι «δεν θα υπάρξει καμμία αντίρρησης εις το να παρακαθήσουν οι βουλευταί ούτοι εις την Βουλήν, εφ' όσον τούτο εις ουδέν διπλωματικόν κώλυμα προσκόπτει, αφού είναι γνωστοί οι όροι εφ' ους κατέχονται τα μέρη εκείνα υπό της Ελλάδος».¹⁹⁷ Το *Σκρίπ* με τη σειρά του, θεωρούσε σίγουρη την είσοδο των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου στη βουλή, προβάλλοντας το επιχείρημα της ύπαρξης προηγουμένου στην Α' Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων, αλλά και του στρατιωτικού και διοικητικού –κατ' ουσίαν– ελέγχου της περιοχής από το ελληνικό κράτος: «Φρονούμεν ότι ουδεμία χωρεί αμφιβολία ότι θα επιτραπή να μετάσχουν των εργασιών της Βουλής οι βουλευταί ούτοι καθόσον υπάρχει και το προηγούμενον, ότι εις την Α' Εθνοσυνέλευσιν παρέστησαν αντιπρόσωποι των υποδούλων ακόμη επαρχιών. Άλλως η Βόρειος Ήπειρος διατελεί υπό στρατιωτικήν κατοχήν, και οι αντιπρόσωποι αυτής υπό την ιδιότητα ταύτην δύνανται να αντιπροσωπεύσουν τους εκλογείς των, οίτινες δεν είναι δίκαιον να υποβάλλωνται εις όλα τα βάρη της διοικήσεως, χωρίς να

¹⁹⁵ Μάρη Κ., «6 Δεκεμβρίου 1915: οι πρώτες και τελευταίες εκλογές στην Βόρειο Ήπειρο», *Ηπειρωτική Εταιρεία*, τ.χ 314 (2009), σ. 29.

¹⁹⁶ Οικονόμου Ν., «Οι δυο γενικές εκλογές του 1915: Μια ιχνηλάτηση της πρώιμης εκλογικής γεωγραφίας του Βενιζελισμού», *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, (επιμ. Θ. Βερέμης- Γ. Γουλιάμη), Αθήνα 1989, σσ. 372-374.

¹⁹⁷ *Αθήναι*, 8 Ιουνίου 1915.

έχωσι γνώμην και ψήφον επί των αφορώντων αυτούς ζητημάτων εν τω Εθνικώ Συνεδρίω». ¹⁹⁸

Η Νέα Ελλάς από μέρους της, αν και δεν απέκλειε το ενδεχόμενο ύπαρξης διαμαρτυριών από ορισμένες Δυνάμεις που και στο παρελθόν είχαν φέρει αντιρρήσεις στην προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα, υποστήριζε ότι η ελληνική πολιτεία δεν μπορούσε να αρνηθεί τη συμμετοχή των εκπροσώπων της περιοχής αυτής στο κοινοβούλιο, καθώς οι κάτοικοί της, πέραν της ελληνικής καταγωγής τους, φορολογούνταν και στρατεύονταν πλέον σύμφωνα με τους ελλαδικούς νόμους. Τόνιζε διερωτώμενος ο συντάκτης της: «Εφ' όσον λοιπόν ένας λαός, εκτός των λοιπών φόρων, τους οποίους προσφέρει, υποβάλλεται και εις τον του αίματος, (στρατολογία), φόρον καθαρώς μόνον εις τους υπηκόους ενός Κράτους επιβαλλόμενον, πως οι αντιπρόσωποι τοιούτων επαρχιών, Ελληνικοτάτων και λόγω καταγωγής, αλλά προ πάντων δράσεως, να μη γίνουν δεκτοί εις το Ελληνικόν Κοινοβούλιον;». ¹⁹⁹

Παρά την αισιοδοξία και την πίστη των εφημερίδων για την είσοδο των Βορειοηπειρωτών αντιπροσώπων στην ελληνική βουλή, το ζήτημα δεν είχε αίσιο τέλος. Στην πρώτη συνεδρίαση του κοινοβουλίου, στις 3 Αυγούστου ²⁰⁰ του 1915, διαπιστώθηκε ότι τα ονόματα των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου δεν είχαν συμπεριληφθεί στο σχετικό κατάλογο. Η απουσία τους προκάλεσε την άμεση αντίδραση του βουλευτή Ψαρών Γ. Πώπ, ο οποίος ζήτησε εξηγήσεις από τον πρόεδρο της βουλής. Ο τελευταίος, απαντώντας δήλωσε ότι δεν ανέγραψε τα ονόματα των αντιπροσώπων της Β. Ηπείρου στο βουλευτικό κατάλογο, διότι «τα προσαχθέντα πληρεξουσία τους δεν ήταν συντεταγμένα κατά τους ελληνικούς νόμους», επισημαίνοντας ότι οι λόγοι ήταν συνταγματικοί. Ο βουλευτής Ψαρών, αφού εξέφρασε την κατάπληξή του για τον τρόπο που ο πρόεδρος δικαιολόγησε την πράξη

¹⁹⁸ Σκρίπ, 1 Αυγούστου 1915.

¹⁹⁹ Νέα Ελλάς, 5 Ιουλίου 1915.

²⁰⁰ Η σύγκληση της νέας βουλής ήταν προγραμματισμένη για τις 7 Ιουλίου, ωστόσο μετά την αδυναμία του βασιλιά Κωνσταντίνου να επιληφθεί των καθηκόντων του, αναβλήθηκε για τις 3 Αυγούστου. Στην πραγματικότητα, ο Κωνσταντίνος επικαλέσθηκε λόγους υγείας, διότι δεν ήθελε να συνεργαστεί με τον Βενιζέλο, γι' αυτό και παρήγγειλε στον Γούναρη να παραμείνει στην εξουσία μέχρι τις αρχές Αυγούστου, όταν και ορκίστηκε η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου. Βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σ. 26· Gunnar-Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, ό.π., σσ. 865-866· Ζαβιτζιάνου Κ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τ. Α', Αθήναι 1946, σσ. 76-78.

του, ανταπάντησε ότι «διάταξις τοιαύτη του Συντάγματος ουδεμία υπάρχει, τουναντίον επιτακτική του Συντάγματος εντολή είναι όπως πάντες οι πολίται Έλληνες ασκούσι το δικαίωμα της ψήφου αυτών. Εάν δε ο κ. Πρόεδρος ήθελε ενώπιον ημών νόμους, δι' ων θα καταδείκνυν ότι παρατύπως εγένοντο αι εκλογαί, τούτο θα το συζητήσωμεν, εάν φθάσωμεν εις απόφασιν εξελέγξεως του κύρους της εκλογής ταύτης».

Η αντίδραση του Γ. Πάπ για τη μη αναγραφή των Βορειοηπειρωτών βουλευτών στον κατάλογο της βουλής, αποτέλεσε αφορμή για τη διεξαγωγή μιας ζωνητής συζήτησης γύρω από το θέμα αυτό. Ορισμένοι βουλευτές πρότειναν να γίνει η αποδοχή των αντιπροσώπων της Βορείου Ηπείρου «δια βοής και άνευ συζητήσεως», ενώ κάποιοι άλλοι διατύπωσαν την άποψη ότι, «εφ' όσον η κυβέρνηση δεν είχε επεκτείνει την εφαρμογή του εκλογικού νόμου στις επαρχίες της Β. Ηπείρου και των τριών Νήσων,²⁰¹ «αυταί εδικαιούνται και άνευ νόμου να εκλέξωσι τους αντιπροσώπους των και να τους αποστείλωσιν εις την Βουλήν».

Λαμβάνοντας το λόγο ο πρωθυπουργός Δ. Γούναρης, δήλωσε ότι δεν διενεργήθηκαν εκλογές σύμφωνα με τους ελληνικούς νόμους και την ευθύνη γι' αυτό τη φέρνει η κυβέρνηση, παρά το γεγονός ότι δεν υπήρχε νόμος που θα οδηγούσε σε εκλογές στη Βόρειο Ήπειρο και ως εκ τούτου τόνισε ότι «καθήκον ημών ήτο να μη προβώμεν εις την επιχείρησιν εκλογών». Στη συνέχεια μετέθεσε την ευθύνη στο σώμα της βουλής προκειμένου να αποφανθεί, τόσο για την εγκυρότητα των εκλογών όσο και να δώσει στους βουλευτές το δικαίωμα «να παρακαθήσωσι εν τη αιθούση ταύτη», χωρίς βέβαια να προτείνει κάτι συγκεκριμένο.

Ο Γ. Θεοτόκης από την πλευρά του, αν και αναγνώρισε ότι η εκλογή των Βορειοηπειρωτών βουλευτών ήταν παράτυπος, υποστήριξε ότι το ζήτημα πρέπει να εξεταστεί ανεξάρτητα από τους τύπους, λαμβάνοντας υπόψη κυρίως τα εθνικά συμφέροντα· γι' αυτό πρότεινε να επικυρώσει η βουλή την εκλογή των αντιπροσώπων της Β. Ηπείρου, χωρίς την ψήφιση ειδικού νόμου. Μια άλλη πρόταση που κατατέθηκε αφορούσε την αύξηση του αριθμού των βουλευτών σε 332 και μέσα σ' αυτούς να συμπεριληφθούν «σιωπηρώς» και οι βουλευτές της Βορείου Ηπείρου. Η λύση αυτή θα ήταν σύμφωνη με το Σύνταγμα και θα καταδείκνυε εμμέσως «τους

²⁰¹ Πρόκειται για τα νησιά Καστελόριζο, Ίμβρο και Τένεδο, τα οποία είχαν στείλει τους δικούς τους εκπροσώπους στο ελληνικό κοινοβούλιο.

εθνικούς πόθους της Εθνικής Αντιπροσωπείας, οι οποίοι είναι όντως οι πόθοι ολοκλήρου της εθνικής ψυχής».

Ενώ η συζήτηση συνεχιζόταν χωρίς να βρεθεί κάποια λύση, το λόγο έλαβε ο Βενιζέλος. Ο Έλληνας ηγέτης, αναφερόμενος στο θέμα της αποδοχής των βουλευτών της Β. Ηπείρου, δήλωσε ότι συμφωνεί με τους χειρισμούς της κυβέρνησης Γούναρη, τονίζοντας ότι «εκλογάς εν Βορείω Ηπείρῳ ἡ κυβέρνησις δεν διέταξεν, εκλογαί εν Βορείῳ Ηπείρῳ δεν διεξήχθησαν». Ο ίδιος εξήγησε ότι οι λόγοι που δεν δόθηκε εντολή για τη διενέργεια εκλογών στην περιοχή ήταν κυρίως πολιτικοί και μάλιστα ιδιαίτερος σοβαροί, ωστόσο επισήμανε με έμφαση ότι «μόνον κολοσσιαία λάθη θα ηδύναντο να μας απομακρύνωσιν από την Βόρειον Ἠπειρον, εις την οποίαν δεν μετέβημεν κουτουρού». Ολοκληρώνοντας το συλλογισμό του υπέδειξε ότι η βουλή έπρεπε να προχωρήσει πλέον στην εκλογή του προέδρου της, επιχειρώντας να κλείσει με ταχείς διαδικασίες το πρόβλημα που είχε ανακύψει.²⁰² Ο Βενιζέλος φοβόταν ίσως ότι η συμμετοχή των Βορειοηπειρωτών στην ελληνική βουλή θα προκαλούσε την έντονη αντίδραση της Ιταλίας.²⁰³ Έτσι, παρά τις διαμαρτυρίες αρκετών βουλευτών,²⁰⁴ ο πρόεδρος της βουλής κήρυξε τη συζήτηση περαιωμένη, εμμένοντας ουσιαστικά στην αρχική του απόφαση.

Η εξέλιξη αυτή, που είχε ως συνέπεια να μη συμπεριληφθούν στο ελληνικό κοινοβούλιο οι Βορειοηπειρώτες βουλευτές, προκάλεσε όπως ήταν επόμενο μεγάλη απογοήτευση στις τοπικές τους κοινωνίες. Στην Ελλάδα οι εφημερίδες, μολονότι πρόβαλαν εκτενώς μέσα από τις στήλες τους τα όσα διαμείφθηκαν στη βουλή για τους αντιπροσώπους της Βορείου Ηπείρου, απέφυγαν στην πλειοψηφία τους να δώσουν συνέχεια στο θέμα. Όσες, ωστόσο, έσπευσαν να σχολιάσουν την απόφαση της βουλής, το έκαναν ακροθιγώς, ενώ προσπαθούσαν να κρατήσουν και ορισμένες ισορροπίες. Δηλαδή, κατανοούσαν από τη μία τη στάση της κυβέρνησης, την οποία απέδιδαν σε διπλωματική και πολιτική αναγκαιότητα, και από την άλλη

²⁰² Βλ. *Αθήναι, Σκρίπ, Πατρίς, Νέα Ελλάς*, 4 Αυγούστου 1915.

²⁰³ Για τη στάση των Ιταλών απέναντι στη διεξαγωγή των εκλογών στη Βόρειο Ἠπειρο, βλ. Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σσ. 303-304.

²⁰⁴ Χαρακτηριστική ήταν η διαμαρτυρία του βουλευτή Κέρκυρας Κ. Σόκολη, ο οποίος δήλωσε: «πρώτη φορά κύριοι εις την ιστορίαν των εθνών και των κρατών εμφανίζεται ζήτημα, κατά το οποίον ολόκληροι επαρχίαι αι οποίαι θέλουσι να αποτελέσωσι μέρος ενός κράτους, δεν δύνανται να αποτελέσωσι μέρος του κράτους αυτού, δεν δύνανται ν' αποστείλωσι αντιπροσώπους να συμπαρεδρεύωσι με τους αντιπροσώπους ενταύθα δι' εφαρμογήν Τύπων». Βλ. *Αθήναι, Πατρίς*, 4 Αυγούστου 1915.

συμπαραστέκονταν στην προσπάθεια των Βορειοηπειρωτών βουλευτών να παρακαθήσουν στην ελληνική βουλή, εκφράζοντας την αισιοδοξία τους για άμεση διευθέτηση του ζητήματος.²⁰⁵

Γ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΚΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ (Οκτώβριος 1915-Ιούνιος 1917)

**Οι εκλογές του Δεκεμβρίου 1915 και ο χειρισμός του Βορειοηπειρωτικού
ζητήματος από την κυβέρνηση Σκουλούδη**

Παρά τη θριαμβευτική του επιστροφή στην εξουσία, ο Βενιζέλος αναγνώριζε ότι οι συνθήκες τη δεδομένη στιγμή δεν ευνοούσαν για την έξοδο της χώρας από την ουδετερότητα. Ωστόσο, η άποψή του άλλαξε, όταν η Βουλγαρία υπέγραψε συνθήκη συμμαχίας με τις Κεντρικές Δυνάμεις και στις 8 Σεπτεμβρίου 1915 κήρυξε γενική επιστράτευση. Την ίδια ημέρα ο ηγέτης των Φιλελευθέρων ζήτησε από τον βασιλιά να συγκατατεθεί στην άμεση επιστράτευση των ελληνικών δυνάμεων. Ο Κωνσταντίνος ενέκρινε το αίτημα του Βενιζέλου, διαφώνησε, όμως, με την αποστολή βοήθειας στη Σερβία, με το επιχείρημα ότι οι Σέρβοι αδυνατούσαν να παρατάξουν στο πεδίο της μάχης 150.000 άνδρες που προέβλεπε η συνθήκη αμοιβαίας συνεργασίας του 1913. Ο πρωθυπουργός πρότεινε τότε να συμπληρωθεί το κενό της δύναμης αυτής με τα στρατεύματα των Συμμάχων και ο βασιλιάς πιθανόν αιφνιδιασμένος συμφώνησε. Όταν λίγο αργότερα ανακάλεσε την έγκρισή του, ο Βενιζέλος είχε ήδη καλέσει τις δυνάμεις της Αντάντ να αποβιβαστούν στη Θεσσαλονίκη. Στις 21 Σεπτεμβρίου η Βουλγαρία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Σερβίας και το ίδιο βράδυ ο Έλληνας πρωθυπουργός ζήτησε από τη βουλή να εγκρίνει την αποστολή ελληνικών στρατευμάτων για τη συνδρομή των Σέρβων. Το κοινοβούλιο επιδοκίμασε την πρόταση του Βενιζέλου με 142 ψήφους σε σύνολο 257,

²⁰⁵ *Αθήναι*, 4 Αυγούστου 1915, *Πατρίς*, 5 Αυγούστου 1915, *Νέα Ελλάς*, 5, 12 Αυγούστου 1915. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένες αντιβενιζελικές εφημερίδες προσπάθησαν έντεχνα να χρεώσουν τον αποκλεισμό των Βορειοηπειρωτών βουλευτών στον Βενιζέλο, υπό την έννοια ότι ως νεοεκλεγείς πρωθυπουργός δεν επιδίωξε την άμεση επίλυση του όποιου συνταγματικού «κωλύματος», αλλά το επικαλέσθηκε, αρνούμενος την είσοδό τους στο ελληνικό κοινοβούλιο. Βλ. *Εμπρός*, 12 Αυγούστου 1915.

ωστόσο την επόμενη ημέρα ο Κωνσταντίνος του ζήτησε να υποβάλει την παραίτησή του.²⁰⁶

Ο αντισυνταγματικός αυτός τρόπος αποπομπής του Βενιζέλου από τον βασιλιά προκάλεσε την οριστική ρήξη ανάμεσα στους δυο πολιτικούς άνδρες και οδήγησε από το φθινόπωρο του 1915 στην οξύτερη φάση του διχασμού.²⁰⁷ Η κυβέρνηση Ζαΐμη, που διαδέχθηκε αυτή των Φιλελευθέρων, άντεξε μόλις ένα μήνα και στις 25 Οκτωβρίου ο Κωνσταντίνος ανέθεσε εντολή διακυβέρνησης στον Στέφανο Σκουλούδη. Μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ο νέος πρωθυπουργός διέλυσε τη βουλή και προκήρυξε εκλογές για τις 6 Δεκεμβρίου, ενώ λίγο αργότερα ανακοίνωσε ότι θα συμμετείχε σ' αυτές νομότυπα και η Βόρειος Ήπειρος.²⁰⁸ Έτσι, στη δεύτερη εκλογική αναμέτρηση του 1915, στην οποία απείχε το κόμμα των Φιλελευθέρων, οι Βορειοηπειρώτες μπόρεσαν να εκλέξουν 19 βουλευτές από τους νομούς Αργυροκάστρου και Κορυτσάς. Η νέα βουλή, η οποία συνήλθε τον Ιανουάριο του 1916 και ήταν μονόπλευρα αντιβενιζελική, έκανε δεκτούς αυτή τη φορά τους εκπροσώπους της περιοχής,²⁰⁹ προς ικανοποίηση των κατοίκων της αλλά και της κοινής γνώμης στην Ελλάδα.

Το γεγονός αυτό -όπως ήταν επόμενο- δεν θα μπορούσε να μείνει ασχολίαστο και από τον ελληνικό Τύπο. Οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες, αναφερόμενες στην αποδοχή των Βορειοηπειρωτών εκπροσώπων από την ελληνική βουλή, έκαναν λόγο «για εθνικήν αποκατάστασιν της Βορείου Ηπείρου».²¹⁰ Ιδιαίτερα μάλιστα μετά την ανακοίνωση του πρωθυπουργού Σκουλούδη στις αρχές Μαρτίου του 1916 στη βουλή περί οριστικής ένωσης της περιοχής με την Ελλάδα, οι εκπρόσωποι του

²⁰⁶ Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου», ό.π., σσ. 28-29· Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, ό.π., σσ. 313-315· Gunnar-Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, ό.π., σσ. 867-868.

²⁰⁷ Γιαννούlopoulos Γ.Ν., «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*», ό.π., σσ. 233-238.

²⁰⁸ Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, ό.π., σσ. 46-48· Κυράνη Β., *Ελληνοηπειρωτικά*, τ. Β', ό.π., σσ. 1207-1208.

²⁰⁹ Οικονόμου Ν., «Οι δυο γενικές εκλογές του 1915: Μια ιχνηλάτηση της πρώιμης εκλογικής γεωγραφίας του Βενιζελισμού», ό.π., σσ. 374-375· Νικολακόπουλου Η., «Οι εκλογές 1910-1920», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 6^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 36. Αναφορικά με τον ακριβή αριθμό των Βορειοηπειρωτών βουλευτών που εξελέγησαν, φαίνεται ότι υπάρχει διαφορά απόψεων, καθώς ορισμένοι εκπρόσωποι της ελληνικής ιστοριογραφίας κάνουν λόγο για 16 αντιπροσώπους (10 του Αργυροκάστρου και 6 της Κορυτσάς). Βλ. Κυράνη Β., *Ελληνοηπειρωτικά*, τ. Β', ό.π., σσ. 1208-1209· Μάρη Κ., «6 Δεκεμβρίου 1915: Οι πρώτες και τελευταίες εκλογές στην Βόρειο Ήπειρο», ό.π., σσ. 29-35· Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, ό.π., σ. 269.

²¹⁰ *Σκρίπ*, 26 Ιανουαρίου 1916.

αντιβενιζελισμού έσπευσαν να θριαμβολογήσουν για την εξέλιξη αυτή και να αποδώσουν τα εύσημα στην κυβέρνηση.²¹¹ Το *Σκρίπ* συγκεκριμένα, αντιπαραβάλλοντας την άρνηση του Βενιζέλου να δεχθεί τους Βορειοηπειρώτες στη βουλή με την απόφαση της κυβέρνησης Σκουλούδη να διενεργήσει εκλογές στη Βόρειο Ήπειρο και να επιτρέψει την είσοδο των εκπροσώπων της στο κοινοβούλιο, κηρύττοντας την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό βασίλειο, πρόβαλε έντονα την πρωτοβουλία της κυβέρνησης, την οποία χαρακτήριζε ως διπλωματικό θρίαμβο της πολιτικής της. Έγραφε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο της: «Εκείνο το οποίον η Κυβέρνησις του Βενιζέλου δεν ετόλμα ούτε να διανοηθή και εκ του φόβου διπλωματικών περιπλοκών έκλεισε την θύραν εις τους αντιπροσώπους της Βορείου Ηπείρου, μη επιτρέψασα εις αυτούς να παρακαθήσουν εις το Εθνικόν Συνέδριον (...), η παρούσα Κυβέρνησις διέταξε την ενέργειαν εκλογών και την ανακήρυξιν υπό των Δικαστηρίων των υποψηφίων βουλευτών της Βορείου Ηπείρου εις ους εκλεγέντας άνευ της αδείας του κ. Βενιζέλου επέτρεψε την είσοδον εις την Βουλήν, κηρύξασα ούτω επισήμως την ένωσιν της χώρας ταύτης μετά της Μητρός Ελλάδος.(...) Η επιτυχία αυτή της παρούσης Κυβερνήσεως αποτελεί αληθή θρίαμβον της πολιτικής αυτής, διότι επετεύχθη τούτο άνευ νέων θυσιών του Ελληνικού λαού».²¹²

Από την άλλη πλευρά, ο βενιζελικός Τύπος εξέφρασε και αυτός την ικανοποίησή του για την είσοδο των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου στο ελληνικό κοινοβούλιο,²¹³ ωστόσο αντέδρασε έντονα στην προσπάθεια των φιλοκυβερνητικών εφημερίδων να αποδώσουν την απόκτηση της περιοχής στην πολιτική της κυβέρνησης Σκουλούδη. Συγκεκριμένα, η *Νέα Ελλάς* υποστήριζε ότι «είναι ασύστολον ψεύδος ότι ο θίασος του κ. Σκουλούδη και η γερμανόφιλος πολιτική (...) συνετέλεσαν εις την προσάρτησιν της Βορείου Ηπείρου». Κατά την ίδια, η αποκατάσταση της Βορείου Ηπείρου συντελέστηκε ουσιαστικά με την κατάληψή της από τον ελληνικό στρατό –τον Οκτώβριο του 1914- και οφείλετο στην προθυμία της Αγγλίας να μεσολαβήσει στις διαπραγματεύσεις του Βενιζέλου με τις άλλες Δυνάμεις

²¹¹ Εξαίρεση αποτέλεσε η *Αθήναι*, η οποία τηρούσε εξ αρχής μια επικριτική στάση προς την κυβέρνηση Σκουλούδη, όχι μόνο για το συγκεκριμένο θέμα, αλλά γενικότερα για την ασκούμενη έως τότε εξωτερική πολιτική της. Βλ. *Αθήναι*, 17 Φεβρουαρίου και 15, 16 Μαρτίου 1916.

²¹² *Σκρίπ*, «Ο Διπλωματικός Θρίαμβος της κυβέρνησης», 8 Μαρτίου 1916.

²¹³ *Νέα Ελλάς*, «Οι βουλευταί της Βορείου Ηπείρου», 7 Ιανουαρίου 1916.

και κυρίως στην ικανότητα του τελευταίου να αποσπάσει την έγκριση για την ελληνική κατοχή της περιοχής.²¹⁴

Προτού, όμως, περάσει μία εβδομάδα από τις σχετικές ανακοινώσεις του Σκουλούδη για τη Βόρειο Ήπειρο, οι πρέσβεις των Συμμάχων στην Αθήνα, μετά την αντίδραση της Ιταλίας, προέβησαν σε διάβημα διαμαρτυρίας προς την ελληνική κυβέρνηση, ζητώντας εξηγήσεις για την πρωτοβουλία της να διακηρύξει την πλήρη ένωση της περιοχής με την Ελλάδα.²¹⁵ Η διακοίνωση της Αντάντ προκάλεσε αμηχανία στους κυβερνητικούς, ενώ και ο αντιβενιζελικός Τύπος απέφυγε στην πλειοψηφία του –για ευνόητους λόγους– να σχολιάσει το θέμα. Εκείνες που αναφέρθηκαν, ωστόσο, στην συλλογική παράσταση των Συμμάχων ήταν οι βενιζελικές εφημερίδες, οι οποίες βρήκαν ευκαιρία να ασκήσουν κριτική στην κυβέρνηση Σκουλούδη για το χειρισμό του ζητήματος, παρότι πίστευαν ότι το διάβημα δεν θα επηρέαζε τελικά την προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου.

Συγκεκριμένα, η *Νέα Ελλάς* απέδωσε τη διαμαρτυρία των Μεγάλων Δυνάμεων στη «γκάφα» του πρωθυπουργού, ο οποίος χάριν της «δημοκοπίας» προέβη σε μεγαλόστομες δηλώσεις για τη Βόρειο Ήπειρο, χωρίς να σκεφτεί τις πιθανές αντιδράσεις. Η ίδια, ωστόσο, εκτιμούσε ότι «δεν θα ζημειωθή εκ της γκάφας του η υπόθεσις της Βορείου Ηπείρου, την οποίαν εκανόνισαν οριστικώς (...) ο αληθινός Πρωθυπουργός της Ελλάδος και η κατ' εξοχήν προστάτις της Ελλάδος Δύναμις, η Αγγλία».²¹⁶

Το Έθνος από την πλευρά του, αν και θεωρούσε «τυπική» τη διακοίνωση των Συμμάχων, υπερασπίζοντας την ελληνικότητα της Βορείου Ηπείρου από «εθνολογική» και «πολεμική» άποψη, επέκρινε τον Σκουλούδη ότι επέδειξε «αδεξιότητα» στο χειρισμό του συγκεκριμένου θέματος. Διότι ενώ ο Βενιζέλος, όταν πέτυχε την στρατιωτική κατάληψη της περιοχής, «ανήγγειλε τούτο, ως απλούν γεγονός, αναμένων την δια του χρόνου πλήρη κύρωσιν της κατοχής (...), ο κ.

²¹⁴ Ο.π., «Εἰς ποιόν οφείλομεν την Βόρειον Ήπειρον», 9 Μαρτίου 1916.

²¹⁵ Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σσ. 305-306· Philon Ph., *The Question of Northern Epirus*, ό.π., σ. 15.

²¹⁶ *Νέα Ελλάς*, 15 Μαρτίου 1916.

Σκουλούδης εξήρην ανύπαρκτον θρίαμβον, προκαλώντας διαμαρτυρίαν των Δυνάμεων δια την συντελεσθείσαν αφομοίωσιν». ²¹⁷

Στο ίδιο μήκος κύματος με το *Εθνος* κινήθηκε και η *Πατρίς*, η οποία αφού εξέφρασε και αυτή την πίστη της ότι «η τελευταία νότα των Μ. Δυνάμεων δεν εγένετο δια να θέση εν κινδύνω την αναπόσπαστον ένωσιν της Β. Ηπείρου προς την μητέρα Ελλάδα», επιτέθηκε με σκληρή γλώσσα κατά της κυβέρνησης, κατηγορώντας την για «ασυγχώρητον πολιτικήν αδεξιότητα»· και αυτό διότι κατά το συντάκτη της, ο Σκουλούδης με τις δηλώσεις του έδωσε αφορμή να ανακινηθούν συμφέροντα και αξιώσεις επί της Βορείου Ηπείρου από ανταγωνίστριες Δυνάμεις, τη στιγμή που ο Βενιζέλος είχε πετύχει μέσω της συνετής πολιτικής του να έχει ενωμένη την περιοχή αυτή με την Ελλάδα, αναμένοντας μόνο την τυπική κατοχύρωσή της στο τέλος του πολέμου. ²¹⁸

Απέναντι στην επίθεση αυτή των βενιζελικών και ιδιαίτερα της *Πατρίδος*, άμεση ήταν η αντίδραση του αντιβενιζελικού Τύπου. Το *Σκρίπ* συγκεκριμένα, ανταπαντώντας στις επικρίσεις περί αδέξιου και επιπόλαιου χειρισμού του Σκουλούδη στο Βορειοηπειρωτικό, υποστήριζε ότι αυτός που αντιμετώπισε με διπλωματική αδεξιότητα το ζήτημα αυτό δεν ήταν ο τωρινός πρωθυπουργός, αλλά ο Βενιζέλος, ο οποίος με την πολιτική του «ελαφρότητα» και «αφέλεια» στο παρελθόν απεμπόλησε τα ελληνικά δίκαια στη Βόρειο Ήπειρο, εγκαταλείποντας τον πληθυσμό της στο αλβανικό κράτος. Σε ό,τι αφορά τους ισχυρισμούς των βενιζελικών εφημερίδων ότι ο ηγέτης των Φιλελευθέρων ήταν αυτός που πέτυχε την ένωση της Βορείου Ηπείρου με την Ελλάδα με την ανακατάληψή της τον Οκτώβριο του 1914, ο συντάκτης του έκανε λόγο για «ψευδολογίες», επισημαίνοντας ότι η συγκεκριμένη περιοχή ενσωματώθηκε στον εθνικό κορμό της χώρας από την κυβέρνηση Σκουλούδη, όταν η τελευταία αποδέχθηκε τους Βορειοηπειρώτες βουλευτές στο κοινοβούλιο και προχώρησε στην πλήρη αφομοίωσή της. Υπογράμμιζε χαρακτηριστικά διερωτώμενος σε κύριο άρθρο του: «*Πότε δε ανεγνωρίσθη ως αναπόσπαστον μέρος του Ελληνικού Βασιλείου η Βόρεια Ήπειρος; δια της κατ' εντολήν άλλων απλής κατοχής αυτής υπό του Ελληνικού στρατού, όστις μένοντος του κ. Βενιζέλου εις την Αρχήν, θα διετάσσετο πάλιν να υποχωρήση εκείθεν, όπως διετάχθη*

²¹⁷ *Εθνος*, «Η Ήπειρος», 15 Μαρτίου 1916.

²¹⁸ *Πατρίς*, «Η διακοπή της παραγραφής», 15 Μαρτίου 1916· της *ιδίας*, «Εσώθη και η Βόρειος Ήπειρος!!!», 20 Μαρτίου 1916.

και κατά την πρώτην κατοχήν αυτής, ή δια της προσαρτήσεώς της υπό της Ελλάδος, δια της παραδοχής των εκλεγέντων βουλευτών εις το Ελληνικόν Κοινοβούλιον και δια της πλήρους αφομοιώσεως αυτής διοικητικώς και οικονομικώς μετά της Ελλάδος;».²¹⁹

Πέρα, όμως, από τον πολιτικό χειρισμό του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος από την κυβέρνηση Σκουλούδη –χειρισμός ο οποίος αποτέλεσε αφορμή για μια οξεία αντιπαράθεση ανάμεσα στο βενιζελικό και αντιβενιζελικό Τύπο- ένα άλλο θέμα που απασχόλησε τις εφημερίδες την περίοδο αυτή ήταν οι στρατιωτικές ενέργειες των Ιταλών στην περιοχή. Η είδηση ότι ιταλικά στρατεύματα άρχισαν να προελαύνουν σταδιακά από την Αυλώνα με κατεύθυνση τη Χειμάρρα, καταλαμβάνοντας εδάφη της ελληνικής ζώνης,²²⁰ προξένησε αναστάτωση στους ντόπιους κατοίκους, ενώ θορύβησε αρκετά και την ελλαδική κοινή γνώμη. Παρά τις αρχικές προσπάθειες του Σκουλούδη να καθησυχάσει τον βουλευτή Αργυροκάστρου Σπυρομήλιο, υποστηρίζοντας ότι η κατάσταση είναι ελεγχόμενη,²²¹ το θέμα έλαβε μεγάλες διαστάσεις στον Τύπο της εποχής.

Οι βενιζελικές εφημερίδες από την πρώτη στιγμή αντιμετώπισαν με ανησυχία την μετακίνηση των ιταλικών δυνάμεων προς τη Βόρειο Ήπειρο. Ειδικότερα, το *Έθνος* εξέφραζε την ενόχλησή του για την παρουσία των Ιταλών στην περιοχή και επιστούσε την «προσοχή» στην ελληνική κυβέρνηση, αφού «ανέκαθεν οι Ιταλοί ιμπεριαλισταί έτρεφαν κατακτητικές βλέψεις περί του ηπειρωτικού εδάφους».²²² Η *Νέα Ελλάς* με τη σειρά της -σε εκτενή άρθρα- δεν έκρυβε το φόβο της για τις ιταλικές ενέργειες, υπενθυμίζοντας ότι «η Ήπειρος απησχόλησε την Ιταλίαν με καταφανείς ανθελληνικάς και αρπακτικάς προθέσεις».²²³ Αν και μέλος της Τριυλής Συνεννόησης, ο συντάκτης της εξίσωνε την απειλή της Ιταλίας στην Ήπειρο με την αντίστοιχη βουλγαρική, γερμανική και τουρκική σε άλλα σημεία του αλύτρωτου Ελληνισμού. Αναφορικά με την ακολουθητέα στάση της ελληνικής κυβέρνησης, η εφημερίδα υποστήριζε ότι αυτή πρέπει «να μην αρκεσθή εις τυπικήν τινά διαμαρτυρίαν δια πάσαν παραβίασιν του ελληνικού εδάφους υπό ιταλικού στρατού, αλλά να εμποδίση αυτήν αποτελεσματικώς». Επικαλούμενη μάλιστα την εκπεφρασμένη αγωνία του

²¹⁹ Σκριπ, «Αι ψευδολογίαι δια την προσκύρωσιν της Βορείου Ηπείρου», 21 Μαρτίου 1916.

²²⁰ Ruches P., *Albania's Captives*, ό.π., σσ. 101-102.

²²¹ Βλ. Σκριπ, *Αθήναι, Νέα Ελλάς*, 8 Μαρτίου 1916.

²²² *Έθνος*, «Η ιταλική υποχώρησις», 7 Μαρτίου 1916.

²²³ *Νέα Ελλάς*, «Ιταλία και Ήπειρος», 7 Μαρτίου 1916.

Χειμαρριώτη Σπυρομήλιου για τον κίνδυνο που διέτρεχε η Βόρειος Ήπειρος από την παρουσία των Ιταλών στην περιοχή,²²⁴ η *Νέα Ελλάς* θεωρούσε επιβεβλημένη την ελληνική αντίδραση, θέτοντας έτσι προ των ευθυνών την κυβέρνηση Σκουλούδη.²²⁵

Σε αντίθεση, όμως, με το βενιζελικό Τύπο, οι εκπρόσωποι του αντιβενιζελισμού αντιμετώπισαν με μεγαλύτερη ψυχραιμία αλλά και ρεαλισμό την είδηση της μετακίνησης ιταλικών στρατευμάτων προς το νότο. Συγκεκριμένα το *Σκρίπ*, αφού εξέφρασε αρχικά τη δυσπιστία του για τα σχετικά δημοσιεύματα, αμφέβαλλε ότι η προέλαση του ιταλικού στρατού στρεφόταν κατά της Βορείου Ηπείρου, με το επιχείρημα ότι η περιοχή βρισκόταν υπό τον έλεγχο των ελληνικών δυνάμεων, με διεθνή μάλιστα αναγνώριση. Μια απρόκλητη επίθεση των Ιταλών θα παραβίαζε - κατά την εφημερίδα - τη συμφωνία του 1914 μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, της Ιταλίας και της Ελλάδας για το καθεστώς της Αλβανίας, ενώ θα εξέγειρε και την εθνική ελληνική συνείδηση. Ακόμη, όμως, κι αν η κάθοδος των ιταλικών στρατευμάτων αποδεικνυόταν τελικά απειλητική για τη Βόρειο Ήπειρο, ο συντάκτης της εξέφραζε την εμπιστοσύνη του στον ελληνικό στρατό και ιδίως στην ετοιμότητα και το καθήκον της ηγεσίας του.²²⁶

Το *Εμπρός* από μέρους του, εστιάζοντας στους λόγους της μετακίνησης των ιταλικών δυνάμεων νοτιότερα της Αυλώνας, υποστήριζε ότι αυτή οφειλόταν στον κίνδυνο επίθεσης των Αυστριακών από τα βόρεια της Αλβανίας.²²⁷ Αν και επισήμαινε ότι η κυβέρνηση είχε λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της Βορείου Ηπείρου, ο συντάκτης του θεωρούσε σχεδόν βέβαιη την υποχώρησή του ιταλικού στρατού στην ελληνική ζώνη, σε περίπτωση αναγκαστικής εκκένωσης της Αυλώνας από αυτόν. Έγραφε χαρακτηριστικά η εφημερίδα σε κύριο άρθρο της: «*Αλλά εάν ο Ιταλικός στρατός ευρεθή εις την ανάγκην της εγκαταλείψεως του Αυλώνος και εάν η οδός την οποίαν θα λάβη υποχωρών, ως φαίνεται βέβαιον, θα είναι η της ξηράς, ούτε η επιφύλαξις απέναντι της ουδετερότητος της Ελλάδος, ούτε αι υποσχέσεις περί του*

²²⁴ Βλ. το πρωτοσέλιδο άρθρο του Σπυρομήλιου Σπ., «Οι τρεις πρωθυπουργοί και η Βόρειος Ήπειρος», *Νέα Ελλάς*, 8 Απριλίου 1916.

²²⁵ Ο.π., «Πόθεν ο Κίνδυνος», 9 Απριλίου 1916.

²²⁶ *Σκρίπ*, «Επι τη Υποθέσει ιταλικής επιδρομής», 19 Μαρτίου 1916.

²²⁷ Οι Αυστριακοί, μετά τη μεγάλη επίθεση κατά των Σέρβων το φθινόπωρο του 1915, εισέβαλαν μαζί με τους Βούλγαρους στο αλβανικό έδαφος, στο οποίο και άρχισαν από τις αρχές του 1916 να καταλαμβάνουν περιοχές της βόρειας και κεντρικής Αλβανίας. Συγκεκριμένα, μεταξύ Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου κατέλαβαν το Σκουντάρι, το Μπεράτι, το Δυρράχιο, ενώ οι Βούλγαροι το Ελμπασάν. Βλ. Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σ. 59· Βακαλόπουλος Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ήπειρος*, ό.π., σ. 833.

σεβασμού των δικαιωμάτων αυτής, θα εμποδίσουν τον στρατόν τούτον να προελάση υποχωρών εντός του εδάφους της».²²⁸

Η αυξανόμενη, ωστόσο, παρουσία ιταλικών δυνάμεων στα σύνορα της Βορείου Ηπείρου άρχισε να δημιουργεί και τις πρώτες προστριβές με την ελληνική φρουρά. Μάλιστα, στις αρχές Απριλίου του 1916 οι προστριβές αυτές έλαβαν επικίνδυνη τροπή, όταν λίγο έξω από τη Χειμάρρα σημειώθηκε συμπλοκή μεταξύ Ιταλών και Ελλήνων στρατιωτών²²⁹. Το επεισόδιο αυτό, αν και μικρής έκτασης, ανησύχησε την ελληνική κυβέρνηση, η οποία έσπευσε να διαμαρτυρηθεί στη Ρώμη, ενώ έγινε αντικείμενο σχολιασμού και στον ελληνικό Τύπο. Οι βενιζελικές εφημερίδες, αναφερόμενες στο συγκεκριμένο συμβάν, εξέφρασαν την έντονη ενόχλησή τους για τη συμπεριφορά των Ιταλών, τονίζοντας ότι τέτοιους είδους ενέργειες έχουν αρνητικότερη επίδραση στις ελληνοϊταλικές σχέσεις. Παράλληλα, κάλεσαν την ιταλική κυβέρνηση να καταστήσει προσεκτικότερες τις στρατιωτικές αρχές της στην Αυλώνα για να αποτραπούν στο μέλλον παρόμοια επεισόδια, τα οποία θα εξέγειραν τον ελληνικό λαό και θα προκαλούσαν ανεπανόρθωτη ζημιά στις σχέσεις των δυο χωρών.²³⁰

Ο αντιβενιζελικός Τύπος από την άλλη πλευρά, παρότι έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην καταγραφή των λεπτομερειών της είδησης,²³¹ δεν έδωσε μεγάλη έκταση στο συμβάν. Το μόνο από τις εξεταζόμενες εφημερίδες που σχολίασε το επεισόδιο στα ηπειρωτικά σύνορα ήταν το *Εμπρός*, το οποίο μάλιστα προσπάθησε να υποβαθμίσει τη σημασία του, διασκεδάζοντας τις εντυπώσεις: «Ευτυχώς η συμπλοκή δεν έσχεν αποτέλεσμα άλλο από την απομάκρυνσιν των Ιταλών. Οι στρατιώται αμφοτέρων των κρατών αισθάνονται καλλίτερον από τους άλλους, ότι εν τη αποστολή των ταύτη είναι και ολίγον διπλωμάται. Φαίνεται δε ότι εις πάσαν διένεξίν των καθιστούν υπεύθυνον τον αέρα και πυροβολούν γενναίως κατ' αυτού, αποφεύγοντες τας ευθύνas των ανεπανόρθωτων δυστυχημάτων».²³²

²²⁸ *Εμπρός*, «Τα παράπονα της Ελλάδος προς την ιταλικήν κυβέρνησιν», 9 Απριλίου 1916.

²²⁹ Γενικό Επιτελείο Στρατού: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια 1914-1918*, τ. Α', Αθήνα 1958, σ. 157.

²³⁰ *Εστία*, «Το επεισόδιον της Ηπείρου», 8 Απριλίου 1916· *Έθνος*, «Το επεισόδιον της Ηπείρου», 13 Απριλίου 1916.

²³¹ Βλ. *Αθήναι*, 7-13 Απριλίου 1916· *Σκρίπ*, 7-8 Απριλίου 1916.

²³² *Εμπρός*, «Η λήξις του επεισοδίου μεταξύ Ιταλίας και Ελλάδος», 27 Απριλίου 1916.

Ωστόσο, επειδή οι προστριβές μεταξύ των δυο πλευρών συνεχίζονταν στην περιοχή και γινόταν πλέον φανερό ότι τα ιταλικά στρατεύματα σκόπευαν να προχωρήσουν στο εσωτερικό της Βορείου Ηπείρου, η εφημερίδα προέτρεπε την ελληνική κυβέρνηση να έρθει άμεσα σε συνεννόηση με την Ιταλία για την αποφυγή μεγαλύτερων παρεξηγήσεων. Δεδομένου ότι απέκλειε μια προσπάθεια απόκρουσης των ιταλικών δυνάμεων από την Ελλάδα, φοβούμενη ότι κάτι τέτοιο θα επέσυρε τη μήνι των άλλων συμμαχικών Δυνάμεων, η ίδια καλούσε την κυβέρνηση Σκουλούδη να συμβιβασθεί σε μια πιθανή υποχώρηση των Ιταλών στα βορειοηπειρωτικά εδάφη, λαμβάνοντας, όμως, εκ των προτέρων εγγυήσεις ότι ο στρατός τους θα σεβόταν το ελληνικό καθεστώς και ότι εντός ορισμένης προθεσμίας θα εγκατέλειπε τη Βόρειο Ήπειρο.²³³ Από την άλλη βέβαια, το *Εμπρός* στεκόταν ευνοϊκά απέναντι στις πρωτοβουλίες των κατοίκων για τη διοργάνωση αντί-ιταλικών συλλαλητηρίων στις πόλεις της Ηπείρου, ενώ δεν απέκλειε και μια αυτόβουλη αντίσταση από τους ίδιους, την οποία μάλιστα θα δικαιολογούσε απόλυτα, σε περίπτωση που τα ιταλικά στρατεύματα θα επιδίωκαν να καταλάβουν την περιοχή και όχι να τη χρησιμοποιήσουν ως μέσο διαφυγής τους.²³⁴ Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι από την άνοιξη του 1916, η στάση του ελληνικού Τύπου -ιδιαίτερα του βενιζελικού- απέναντι στην Ιταλία γίνεται εχθρική, λόγω των συχνών επεισοδίων στην Ήπειρο, αλλά και της έντονα ανθελληνικής πολιτικής της Ρώμης.

Η κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τα ιταλικά στρατεύματα και το βενιζελικό κίνημα στην Κορυτσά

Την περίοδο που οι Ιταλοί εγκαθίσταντο στην ελληνική μεθόριο της Βορείου Ηπείρου, οι σχέσεις της Αθήνας με τους Συμμάχους περνούσαν δοκιμασία. Αιτία δεν ήταν βέβαια τα μικροεπεισόδια στην Ήπειρο, αλλά η φιλογερμανική στάση που κρατούσε η κυβέρνηση Σκουλούδη στο Μακεδονικό μέτωπο όλο αυτό το διάστημα. Η παράδοση του οχυρού Ρούπελ στις γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις το Μάιο του 1916 ήρθε να επιτείνει το δυσμενές κλίμα εκ μέρους των Συμμάχων, οι οποίοι σε απάντηση επέδωσαν στις 8 Ιουνίου διακοίνωση στην ελληνική κυβέρνηση, με την οποία απαιτούσαν μεταξύ άλλων τον αφοπλισμό του ελληνικού στρατού και την

²³³ Ο.π., «Υποπτοι ενέργειαι των Ιταλών εν Ηπείρῳ», 10 Μαΐου 1916.

²³⁴ Ο.π., «Αι αποφάσεις των Ιταλών και η άμυνα κατά του κινδύνου», 15 Μαΐου 1916.

άμεση αντικατάσταση της κυβέρνησης Σκουλούδη. Επιπλέον, η Ιταλία με ξεχωριστή της διακοίνωση ζητούσε η αποστράτευση του ελληνικού στρατού να εφαρμοστεί και στη Βόρειο Ήπειρο.²³⁵ Μάλιστα, τα στρατεύματα της τελευταίας, δίχως να χάσουν χρόνο, άρχισαν να προωθούνται στα βορειοηπειρωτικά εδάφη και να καταλαμβάνουν σταδιακά από τον Αύγουστο του 1916 τις περιοχές της Χειμάρρας, των Αγίων Σαράντα, του Δελβίνου, του Αργυροκάστρου και της Πρεμετής που μέχρι τότε ελέγχονταν από τις ελληνικές δυνάμεις.²³⁶

Παρά τις διαβεβαιώσεις του ιταλού πρέσβη Μποσντάρι ότι η προώθηση των ιταλικών στρατευμάτων οφειλόταν σε στρατιωτικούς λόγους και ότι δεν θα επηρεαζόταν το καθεστώς της Βορείου Ηπείρου, ο ελληνικός Τύπος έδειχνε πλέον δύσπιστος για τις πραγματικές προθέσεις των Ιταλών, γι' αυτό και αντιμετώπιζε με ιδιαίτερη ανησυχία τις στρατιωτικές τους ενέργειες στην περιοχή. Οι βενιζελικές εφημερίδες από την πρώτη στιγμή έσπευσαν να διαμαρτυρηθούν έντονα για την κατάληψη εδαφών της Βορείου Ηπείρου. Η *Νέα Ελλάς*, αναφερόμενη συγκεκριμένα στην ιταλική κατάληψη της Χειμάρρας, εξέφραζε την οδύνη της για «το ηρωικόν προπύργιον του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου» και απέδιδε την ευθύνη στην αδιαφορία που έδειξε η ελληνική κυβέρνηση απέναντι στη βουλγαρική εισβολή στη Μακεδονία, με αποτέλεσμα να καταστήσει θρασεείς και τους Ιταλούς στην Ήπειρο.²³⁷ Καθώς μάλιστα οι ιταλικές δυνάμεις έθεταν υπό την κατοχή τους όλο και περισσότερες πόλεις και χωριά, η εφημερίδα εκδήλωνε πιο έντονα το φόβο και την αγωνία της για την τύχη της Βορείου Ηπείρου, ενώ γινόταν όλο και πιο επικριτική προς την κυβέρνηση Ζαΐμη,²³⁸ για την αδρανή στάση της απέναντι στην ιταλική διείσδυση. Επισήμαινε χαρακτηριστικά ο συντάκτης της με κατηγορητικό ύφος: «Πως συμβαίνει κ. Ζαΐμη, ώστε η Ιταλία να επεκτείνεται λαθραίως και υπούλως εις τα

²³⁵ Leon G., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, ό.π., σσ. 363-369, 373.

²³⁶ Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η παλαιά διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σσ. 60-61· Kondis B., «The Northern Epirus Question during the First World War», ό.π., σ. 339· Γενικό Επιτελείο Στρατού: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια 1914-1918*, ό.π., σσ. 158-160.

²³⁷ *Νέα Ελλάς*, «Πάει και η Χειμάρρα», 12 Αυγούστου 1916. Αξίζει να σημειωθεί ότι και ο ίδιος ο Βενιζέλος ένα χρόνο αργότερα (13 Αυγούστου 1917) θα ισχυρισθεί ότι η απώλεια της Βορείου Ηπείρου ήταν συνέπεια της προδοσίας του οχυρού Ρούπελ στη Μακεδονία. Βλ. Ελευθερίου Βενιζέλου, *Πολιτικά Υποθήκαι* (επιμ. Στέφ. Στεφάνου), τ. Β', Αθήνα 1969, σσ. 64-65.

²³⁸ Η κυβέρνηση Ζαΐμη αντικατέστησε αυτή του Σκουλούδη, η οποία εν όψει της συμμαχικής διακοίνωσης υπέβαλε την παραίτησή της. Βλ. Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγκρότησης Ευρώπης (1914-1939)*, ό.π., σ. 54.

βορειοηπειρωτικά εδάφη; Τι εκάματε μέχρι τούδε; Πως δεν ανεχαιτίσατε αυτήν την λαθραϊάν και ύπουλον ιταλικήν διείσδυσιν; Πως δεν διετάξατε τον Ελληνικόν Στρατόν να προστατεύση την ελληνικήν αυτήν χώραν; Πως ηνέχθητε να φεύγη ο Ελληνικός Στρατός προ των Ιταλών χωροφυλάκων; Απηυθύνθητε εις τας Δυνάμεις της Συνεννόσεως και τι σας είπον; Πως έγιναν όλα αυτά και πως γίνονται; Νυστάζετε, κοιμάστε, ονειρεύεσθε, τι επι τέλους κάμνετε;».²³⁹

Το Έθνος με τη σειρά του, σχολιάζοντας την ευκολία με την οποία τα ιταλικά στρατεύματα επέκτειναν την κατοχή τους σε ολόκληρη τη Βόρειο Ήπειρο, κατηγορούσε την ελληνική κυβέρνηση για παθητικότητα και αδράνεια,²⁴⁰ ενώ παράλληλα θρηνολογούσε για την απώλεια της ελληνικής κυριαρχίας στην περιοχή: «Τώρα η Βόρειος Ήπειρος χάνεται. Την περιτυλίσσουν ολόκληρον οι ιταλικοί πλόκαμοι. Και τις οίδεν εάν θα κατορθωθή ποτέ να επανέλθη η ελληνική κυριαρχία εις το Αργυρόκαστρον! Πόσα θανάσιμα πλήγματα κατά της ελληνικής καρδιάς! Πόσαι συμφοραί!». ²⁴¹

Οι εκπρόσωποι του αντιβενιζελισμού από μέρους τους, αποδοκίμασαν και αυτοί την κατάληψη βορειοηπειρωτικών εδαφών από τους Ιταλούς. Το Σκρίπ, αναζητώντας τα κίνητρα της προώθησης των ιταλικών δυνάμεων στην περιοχή, υποστήριζε ότι οι Ιταλοί στόχευαν βάσει σχεδίου στην κατάκτηση ολόκληρης της Ηπείρου μέχρι την Πρέβεζα.²⁴² Εξομοιώνοντας μάλιστα την εχθρική συμπεριφορά των Ιταλών στη Βόρειο Ήπειρο με την επέμβαση των Συμμάχων σε άλλα σημεία του ελλαδικού χώρου,²⁴³ προσπαθούσε να πλήξει την εικόνα της Αντάντ στα μάτια του ελληνικού λαού και κυρίως να ψέξει τον Βενιζέλο για την εύνοιά του προς τις Δυνάμεις αυτές.²⁴⁴

Το Εμπρός από την πλευρά του, αναφερόμενο στην προέλαση των Ιταλών στη Βόρειο Ήπειρο, εξέφραζε την έντονη ανησυχία του, καθότι «τα ιταλικά στρατεύματα

²³⁹ Νέα Ελλάς, 25 Αυγούστου 1916.

²⁴⁰ Έθνος, 24 Αυγούστου 1916.

²⁴¹ Ο.π., 21, 23 Σεπτεμβρίου 1916.

²⁴² Σκρίπ, 10 Σεπτεμβρίου 1916.

²⁴³ Μολονότι η Ελλάδα ήταν ουδέτερη και βάσει του καθεστώτος της ουδετερότητας τα εμπόλεμα κράτη δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιούν το ελληνικό έδαφος για τις πολεμικές τους επιχειρήσεις, οι Δυνάμεις της Συνεννόησης (όπως και οι Κεντρικές Δυνάμεις) είχαν προβεί από τα τέλη του 1915 και τις αρχές του 1916 σε μια σειρά από καταλήψεις ελληνικών πόλεων και νησιών: Θεσσαλονίκη, Μυτιλήνη, Μήλο, Καστελόριζο, Κέρκυρα, Κεφαλονιά. Βλ. Τούντα-Φεργάδη Α., Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1941), ό.π., σσ. 83-92.

²⁴⁴ Σκρίπ, 14 Αυγούστου, 22 Σεπτεμβρίου 1916.

δεν εισέρχονται ως φίλια εις φίλιον έδαφος, αλλ' ως σκαιοί κατακτηταί, καταλύοντες τας αρχάς (...), εκδιώκοντες τον Ελληνικόν στρατόν και τρομοκρατούντες τον πληθυσμόν». Για το λόγο αυτό μάλιστα, ο συντάκτης του επισήμαινε την ανάγκη κινητοποίησης της ελληνικής κυβέρνησης, προκειμένου να ανακοπεί άμεσα ο ιταλικός κίνδυνος. Αναφορικά με το μόνιμο σχεδόν επιχείρημα της ιταλικής κυβέρνησης ότι για την προώθηση των στρατευμάτων τους στο εσωτερικό της Βορείου Ηπείρου συνέτρεχαν στρατιωτικοί-αμυντικοί λόγοι, η εφημερίδα έπαψε πλέον να το πιστεύει, καθώς έβλεπε ότι οι ιταλικές δυνάμεις, αντί να χρησιμοποιούν ως οδό διαφυγής τα παράλια της Χειμάρρας, προχωρούσαν νοτιότερα και προέβαιναν αδικαιολόγητα σε καταλήψεις βορειοηπειρωτικών εδαφών. Σχολίαζε χαρακτηριστικά σε άρθρο της με τη μορφή ρητορικών ερωτήσεων: *«Ποιοι άραγε είναι οι στρατιωτικοί λόγοι, οι οποίοι ηνάγκασαν τους Ιταλούς βαθμηδόν και κατ' ολίγον να εξαπλωθούν εις ολόκληρον την Βόρειον Ήπειρον και να καταλάβουν και το Αργυρόκαστρον; Κατά τίνος άραγε εχθρού πρόκειται ν' αμυνθούν εισχωρούντες προς νότον αντί να οδεύσουν προς βορράν; Ο εχθρός τον οποίον φοβούνται οι Ιταλοί κείται εις Ιωάννινα και όχι εις Σκόδραν; Και ο Αυλών εξασφαλίζεται περισσότερον δια της καταλήψεως του Αργυροκάστρου σήμερον και των Αγίων Σαράντα, αύριον και των Ιωαννίνων παρά δια προελάσεως προς βορράν;»*.²⁴⁵

Τις υποψίες και τους φόβους του Εμπρός ότι τα κίνητρα της ιταλικής διείσδυσης στη Βόρειο Ήπειρο δεν ήταν απλώς στρατιωτικά, ενίσχυαν ταυτόχρονα και τα δημοσιεύματα του ιταλικού Τύπου. Η παρουσίαση της κατάληψης εδαφών της «νοτίου Αλβανίας» από μερίδα του, ως εξαιρετικά σημαντικού γεγονότος και η άποψη ότι η κατοχή τους θα έπρεπε να λειτουργήσει ως εχέγγυο για τη διασφάλιση των ιταλικών συμφερόντων στην Αλβανία –σε συνδυασμό πάντα με τις μη πειστικές εξηγήσεις που έδιναν οι Ιταλοί για τις ενέργειες των στρατευμάτων τους στην περιοχή- οδηγούσαν το συντάκτη του στο συμπέρασμα ότι η ιταλική παρουσία στην ηπειρωτική ζώνη εξυπηρετούσε απώτερους σκοπούς.²⁴⁶

Πράγματι, κάνοντας χρήση κανείς των διπλωματικών πηγών της εποχής, αντιλαμβάνεται ότι η επέκταση της ιταλικής κατοχής στη Βόρειο Ήπειρο δεν οφειλόταν σε στρατιωτικούς λόγους, ούτε πολύ περισσότερο απέβλεπε στην προστασία της περιοχής από το λαθρεμπόριο και τη δράση της αυστροβουλγαρικής

²⁴⁵ Εμπρός, «Οι Ιταλοί εις την Ήπειρον», 21 Σεπτεμβρίου 1916.

²⁴⁶ Ο.π., 23, 29 Σεπτεμβρίου 1916.

κατασκοπίας, όπως συχνά διετείνεται ο Ιταλός πρέσβης στην Αθήνα. Αυτό που πρωτίστως οδήγησε τις εκεί ιταλικές αρχές να διατάξουν την κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους της Βορείου Ηπείρου ήταν η καχυποψία τους για τις ενέργειες των Γάλλων στην Κορυτσά. Η προώθηση ενός γαλλικού αποσπάσματος το Σεπτέμβριο του 1916 στην περιοχή για να καλύψει την αριστερή πτέρυγα του Μακεδονικού μετώπου σε περίπτωση επίθεσης των Αυστριακών, εκλήφθηκε από τη Ρώμη ως έμμεση απειλή για τα ιταλικά συμφέροντα στην Αλβανία.²⁴⁷ Επιπλέον, ένας βασικός λόγος ήταν ότι οι Ιταλοί ήθελαν να εμποδίσουν την επέκταση του βενιζελικού κινήματος και στη Βόρειο Ήπειρο. Ήδη, μετά την εγκαθίδρυση της προσωρινής κυβέρνησης του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη στα τέλη Σεπτεμβρίου, στην Κορυτσά -τη μόνη περιοχή που παρέμενε ακόμη υπό ελληνικό έλεγχο- εκδηλώθηκε επανάσταση βενιζελικών, οι οποίοι ανέτρεψαν το βασιλικό καθεστώς και ανέλαβαν τη διοίκηση της πόλης.²⁴⁸ Η Ρώμη ανησυχούσε μήπως το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» εξαπλωνόταν με τη στήριξη των Γάλλων σε ολόκληρη τη Βόρειο Ήπειρο και έθετε έτσι σε κίνδυνο τα σχέδιά της στην Αλβανία.²⁴⁹

Ο φόβος αυτός των Ιταλών δικαιολογούσε απόλυτα και την έντονα αντιβενιζελική στάση τους την περίοδο αυτή. Γνώριζαν ότι, αν ευοδωνόταν το κίνημα της Θεσσαλονίκης, ο Βενιζέλος θα επέστρεφε στην εξουσία και θα οδηγούσε την Ελλάδα στο πλευρό των Συμμάχων, εξέλιξη που θα δυσχέραινε κατά πολύ τις επεκτατικές τους βλέψεις στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία.²⁵⁰ Γι' αυτό, από το φθινόπωρο του

²⁴⁷ Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σ. 313· Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 387. Αυτό που επέτεινε βέβαια περισσότερο την ανησυχία-καχυποψία των Ιταλών για τις προθέσεις των Γάλλων στην Αλβανία ήταν η πρωτοβουλία των τελευταίων να θέσουν το Νοέμβριο του 1916, μετά από διαταγή του στρατηγού Σαρράιγ, την Κορυτσά υπό γαλλικό έλεγχο και να την ανακηρύξουν στις 10 Δεκεμβρίου σε αυτόνομο αλβανικό κράτος. Για περισσότερα, βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., ό.π., σσ. 388-390 και Κόντης Β., *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σσ. 118-119.

²⁴⁸ Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σ. 313· Κόντης Β., *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 117.

²⁴⁹ Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 387.

²⁵⁰ Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σ. 150· Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 387· Μουρέλος Γ., «Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους Συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)», *Μνήμων*, τ. 8 (1980-1982), σ. 155· του ιδίου, «Ο Βενιζέλος όπως τον είδαν οι Ξένοι, 1916-1917», *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο* (3-5 Δεκεμβρίου 1986), Αθήνα 1988, σσ. 237-238.

1916, τόσο η πολιτική ηγεσία τους όσο και ο ιταλικός Τύπος, επιδόθηκαν σε μια προσπάθεια μείωσης της πολεμικής συμβολής της Ελλάδας στο συμμαχικό αγώνα, αλλά και υποβάθμισης των δυνατοτήτων του Βενιζέλου, μέσω υποτιμητικών αναφορών προς το πρόσωπό του.²⁵¹

Την ίδια ωστόσο εχθρότητα –ίσως και μεγαλύτερη– προς το κίνημα του Βενιζέλου, για διαφορετικούς βέβαια λόγους από τους Ιταλούς, έδειχνε από την πλευρά της και η κυβέρνηση των Αθηνών. Η απόφαση του ηγέτη των Φιλελευθέρων να σχηματίσει με τη στήριξη της Γαλλίας τη δική του κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη,²⁵² θεωρήθηκε από τον κύκλο του Κωνσταντίνου ως πράξη «προδοτική» προς το ελληνικό κράτος και τον βασιλιά.²⁵³ Ως ενέργεια «αντεθνική» χαρακτήρισε εξ αρχής το βενιζελικό κίνημα και ο φιλοβασιλικός Τύπος, ο οποίος το απέδωσε στην αντεκδικητική μανία του αρχηγού του, γιατί ο ελληνικός λαός δεν ασπαζόταν την πολιτική του. Σε ό,τι αφορά τέλος την απήχησή του στην ελληνική κοινωνία, οι αντιβενιζελικές εφημερίδες το παρουσίαζαν ως αποτυχημένο, καθώς ο ελληνικός λαός –σύμφωνα με αυτές– στεκόταν με αποστροφή και αδιαφορία στη δράση των επαναστατών της «Εθνικής Άμυνας».²⁵⁴ Ενδεικτικό είναι το σχόλιο του *Εμπρός* στη φήμη περί επικείμενης εξάπλωσης του βενιζελικού κινήματος και στην Ήπειρο: «Ο πάντοτε νομοταγής Ηπειρωτικός λαός έχων εστραμμένην όλην την προσοχήν του προς την ιταλικήν βουλιμίαν, ήτις καθ' εκάστην επεκτείνεται επί των Ηπειρωτικών εδαφών μας, μετ' αποστροφής και βδελυγμίας αποκρούει τ' απονενομημένα κινήματα, τα οποία αποδοκιμάζει και μετά των ενταύθα συνετωτέρων Βενιζελικών, ως μη συντελούντα εις άλλο τι παρά εις επαναφοράν δουλικού ζυγού τρις χειροτέρου και του τουρκικού».²⁵⁵

²⁵¹ Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σσ. 387-388· Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σσ. 172-175· *Εστία*, «Ο κοινός των εχθρός», 8 Οκτωβρίου 1916.

²⁵² Σημειωτέον ότι ο Βενιζέλος, μετά την εγκαθίδρυση της κυβέρνησής του στη μακεδονική πρωτεύουσα και την ανάληψη της ηγεσίας της «Εθνικής Άμυνας», κήρυξε μονομερώς τον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων. Βλ. Χριστοδουλίδη Θ. Α., *Διπλωματική Ιστορία 1815-1919*, ό.π., σσ. 561-562· Seligman V., *Ο Θρίμβος του Βενιζέλου*, Ειρμός, Αθήνα 1990, σ. 96. Για το κείμενο της γνωστοποίησης, βλ. Βεντήρη Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. Β', ό.π., σ. 254.

²⁵³ Ζαβιτζιάνου Κ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τ. Α', ό.π., σ. 201. Για τις ύβρεις και τους σκληρούς χαρακτηρισμούς των αντιβενιζελικών προς τα στελέχη και τους υποστηρικτές του κινήματος της Θεσσαλονίκης, βλ. επίσης Βεντήρη Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. Β', ό.π., σσ. 218-219.

²⁵⁴ Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 138-139.

²⁵⁵ *Εμπρός*, 16 Σεπτεμβρίου 1916.

Γεγονός είναι πάντως ότι, μετά την έκρηξη του κινήματος της «Εθνικής Άμυνας» και κυρίως την εγκαθίδρυση της προσωρινής κυβέρνησης του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, οι εκπρόσωποι του αντιβενιζελισμού και του βενιζελισμού, ακολουθώντας πιστά την πολιτική της πόλωσης των παρατάξεών τους, ενέτειναν την αντιπαράθεσή τους και, υιοθετώντας μια άνευ προηγουμένου πολεμική, συνέβαλαν συνειδητά στον περαιτέρω διχασμό της κοινής γνώμης και στην κορύφωση της εσωτερικής κρίσης,²⁵⁶ η οποία το Νοέμβριο του 1916 έλαβε εμφυλιοπολεμικές διαστάσεις, με την επέμβαση των συμμαχικών δυνάμεων στην Αθήνα και την επακόλουθη τρομοκρατία των βασιλοφρόνων σε βάρος των βενιζελικών.²⁵⁷

²⁵⁶ Για τη στάση του αντιβενιζελικού και βενιζελικού Τύπου κατά την κρίσιμη περίοδο του Οκτωβρίου και Νοεμβρίου 1916, βλ. Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 147-155, 174-177.

²⁵⁷ Οι διώξεις των βασιλικών κατά των βενιζελικών, οι οποίες ξεκίνησαν από την επομένη κιόλας της μάχης των Αθηνών, ήταν ευρείας κλίμακας και περιλάμβαναν επιθέσεις, τραμπουκισμούς, πυροβολισμούς σε οικίες επιφανών βενιζελικών, λεηλασίες σπιτιών, αθρόες συλλήψεις, φυλακίσεις και σύμφωνα με μαρτυρίες μέχρι και εκτελέσεις. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ένα από τα μεγαλύτερα θύματα των οργανωμένων διώξεων των βασιλοφρόνων υπήρξε και ο βενιζελικός Τύπος. Οι περισσότερες εφημερίδες της φιλελεύθερης παράταξης ανέστειλαν τη λειτουργία τους, υφιστάμενες ταυτόχρονα πολλές ζημιές στα γραφεία και τα πιεστήριά τους, που έφθαναν σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως αυτών της *Νέας Ελλάδος* και του *Αστέρα*, έως και την ολοσχερή καταστροφή. Η διακοπή τους διήρκεσε μέχρι την άνοιξη του 1917, εκτός από τις δυο παραπάνω εφημερίδες που επανεκδόθηκαν με την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία της χώρας. Βλ. Βεντήρη Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. Β', ό.π., σσ. 274-278· Ζαβιτζιάνου Κ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τ. Α', ό.π., σσ. 224-228. Για τις διώξεις του Τύπου, βλ. κυρίως Μουρέλος Γ., *Τα «Νοεμβριανά» του 1916: Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των θυμάτων*, Πατάκη, Αθήνα 2006, σσ. 192-199 και Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σ. 177.

Η επέκταση της ιταλικής κατοχής στη Νότιο Ήπειρο και η κατάληψη των Ιωαννίνων

Μολονότι η επέμβαση των Συμμάχων στην Αθήνα, αλλά και τα επιβαλλόμενα αυστηρά μέτρα προς το βασιλικό καθεστώς στα τέλη του 1916,²⁵⁸ ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες του Βενιζέλου, ο τελευταίος δεν ήταν απόλυτα ικανοποιημένος, καθώς έβλεπε ότι ένα από τα συμμαχικά μέλη, η Ιταλία, με την οποία μάλιστα η Ελλάδα είχε κοινά αλλά αντικρουόμενα συμφέροντα σε Αλβανία και Αιγαίο, συνέχιζε να εχθρεύεται τον ίδιο και το κίνημά του. Η σταθερά αντιβενιζελική αυτή στάση των Ιταλών έκανε τον Βενιζέλο -από την επομένη κιόλας των «Νοεμβριανών»- να σκεφτεί μια προσέγγιση με την ιταλική κυβέρνηση, με στόχο τη βελτίωση του κλίματος ανάμεσα στις δυο πλευρές. Για το σκοπό αυτό, έστειλε τον Ιανουάριο του 1917 στη Ρώμη το συνεργάτη του Απόστολο Αλεξανδρή, ο οποίος παρουσίασε σε ημιεπίσημους Ιταλούς παράγοντες τις θέσεις της προσωρινής κυβέρνησης πάνω σε όλα τα ζητήματα που επηρέαζαν τις ελληνοϊταλικές σχέσεις. Ως προς το θέμα της Ηπείρου και της Αδριατικής συγκεκριμένα, ο Έλληνας απεσταλμένος διεμήνυσε ότι ο Βενιζέλος ήταν διατεθειμένος να δεχθεί, εκτός από την ιταλική κυριαρχία στην Αυλώνα, και την επιρροή των Ιταλών στη Βόρειο Ήπειρο με την παραχώρηση εμπορικών, εκπαιδευτικών και τραπεζικών προνομίων, ενώ δεσμευόταν επίσης να μην οχυρώσει τα σύνορα της περιοχής αυτής με τα ιταλοκρατούμενα εδάφη, καθώς και την Κέρκυρα με την απέναντι ηπειρωτική ακτή.²⁵⁹

Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες, όμως, του Αλεξανδρή να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια ελληνοϊταλική συνεννόηση, τα αποτελέσματα δεν ήταν ικανοποιητικά. Οι Ιταλοί, όχι μόνο δεν ήταν διατεθειμένοι να έρθουν σε διαβουλεύσεις με τον Βενιζέλο, αλλά την ίδια περίοδο τα στρατεύματά τους που κατείχαν ήδη τη Βόρειο Ήπειρο, άρχισαν να προωθούνται στη Νότιο Ήπειρο και να

²⁵⁸ Μετά τη λήξη των αιματηρών γεγονότων στην Αθήνα, οι Σύμμαχοι, εις ένδειξη αντιποίνων για την ένοπλη αντίσταση που δέχθηκαν από τις δυνάμεις του Κωνσταντίνου, επέβαλαν στις 25 Νοεμβρίου 1916 αυστηρό αποκλεισμό στην Παλαιά Ελλάδα και μία εβδομάδα αργότερα επέδωσαν στην κυβέρνηση των Αθηνών τελεσίγραφο, απαιτώντας την αποχώρηση όλων των στρατευμάτων στην Πελοπόννησο και την εγκατάσταση συμμαχικού ελέγχου στην Πάτρα και τον Ισθμό. Βλ. Leon G., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, ό.π., σσ. 438-441.

²⁵⁹ Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σσ. 392-394· Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σσ. 188-196 και 315-316.

καταλαμβάνουν εδάφη του ελληνικού βασιλείου.²⁶⁰ Η πρωτοβουλία αυτή των Ιταλών προκάλεσε –όπως ήταν επόμενο– τις έντονες διαμαρτυρίες του Βενιζέλου, αλλά και της κυβέρνησης των Αθηνών. Αυτό που ενόχλησε ιδιαίτερα την ελληνική πλευρά ήταν ότι οι ιταλικές καταλήψεις συνοδεύονταν και από την κατάργηση όλων των ελληνικών αρχών. Οι προκλητικές ενέργειες των ιταλικών στρατευμάτων στα καταληφθέντα εδάφη της Ηπείρου εξόργισαν την ελληνική κοινή γνώμη και δημιούργησαν μεγάλη αναστάτωση στον Τύπο,²⁶¹ ο οποίος έσπευσε από την πρώτη στιγμή να τις καταδικάσει. Έγραφε χαρακτηριστικά το *Εμπρός*: «*Η εκδίωξις των Ελληνικών αρχών –μηδέ των διδασκάλων εξαιρουμένων– και το κλείσιμον των σχολείων, των υπό των Ιταλικών στρατευμάτων καταληφθέντων ηπειρωτικών μερών, αποτελεί μέτρον άδικον και αυθαίρετον της Ιταλικής στρατιωτικής αρχής και ενέργειαν μονομερή αντίθετον προς τα δια του τελεσιγράφου συμφωνηθέντα...*».²⁶²

Η ιταλική κυβέρνηση προσπάθησε δια του μόνιμου αντιπροσώπου της στην Αθήνα να δικαιολογήσει τις ιταλικές ενέργειες, όμως η ανησυχία στην Ελλάδα εντεινόταν, καθώς τα ιταλικά στρατεύματα συνέχιζαν απρόσκοπτα την προέλασή τους προς τα νότια και το Μάρτιο έφτασαν μέχρι τη Σαγιάδα,²⁶³ αναγκάζοντας έτσι τους βουλευτές της Ηπείρου να διαμαρτυρηθούν στην ελληνική κυβέρνηση.²⁶⁴ Ο ελληνικός Τύπος από μέρους του –βενιζελικός και αντιβενιζελικός– δεν έκρυψε την οργή και το φόβο του για τις ιταλικές καταλήψεις στην Ήπειρο. Η *Εστία* εξέφραζε

²⁶⁰ Συγκεκριμένα, τον Ιανουάριο του 1917 κατέλαβαν το Δελβινάκι και το Καλπάκι και το Φεβρουάριο την Κόνιτσα. Βλ. Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σ. 64.

²⁶¹ Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σ. 316.

²⁶² *Εμπρός*, «Η κατάσταση εν Ηπείρῳ», 23 Ιανουαρίου 1917.

²⁶³ Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σ. 64.

²⁶⁴ *Έθνος*, 16 Μαρτίου 1917 και *Εμπρός*, *Σκρίπ*, Αθήναι, 17 Μαρτίου 1917. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά που οι Ηπειρώτες βουλευτές διαμαρτύρονταν για την παρουσία των ιταλικών δυνάμεων στην Ήπειρο. Ήδη, από τον Ιανουάριο του 1917 οι αντιπρόσωποι της Βορείου και Νοτίου Ηπείρου είχαν εκφράσει εγγράφως στην κυβέρνηση Λάμπρου την έντονη διαμαρτυρία τους για τις ανθελληνικές ενέργειες των Ιταλών στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, ιδίως στη Βόρειο Ήπειρο, τονίζοντας τον κίνδυνο αλβανοποίησης της περιοχής και την ανάγκη λήψης άμεσων μέτρων για την προστασία του ελληνικού πληθυσμού. Για το εκτενές κείμενο της διαμαρτυρίας, βλ. Γιακουμή Κ. Γ., «ελληνική μειονότητα και ιταλική κατοχή στον αλβανικό χώρο (1917)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, τ. ΚΑ' (Ιωάννινα 2000-2001), σσ. 145-147.

την ανησυχία της για την επέκταση της ιταλικής κατοχής, λόγω των πάγιων συμφερόντων της Ιταλίας στην περιοχή, ενώ απέδιδε την ανεμπόδιστη προέλαση των ιταλικών στρατευμάτων στα ελληνικά εδάφη, στην πολιτική των Ιταλών, οι οποίοι, δείχνοντας επιμελώς την έχθρα τους προς τον Βενιζέλο, πέτυχαν την ανοχή της κυβέρνησης των Αθηνών: «Γνωρίζομεν όλοι τας βλέψεις τας Ιταλικάς εις την Ήπειρον και κατά πόσον αύται συγκρούονται προς τα Ελληνικά συμφέροντα. Γνωρίζομεν και κατά τίνα τρόπον πολιτευομένη εν Αθήναις κατά τους τελευταίους τούτους καιρούς επέτυχεν, αδιαμαρτυρητώς σχεδόν, να προελάσῃ μέχρι των προθύρων των Ιωαννίνων. Δεν εχρειάζετο, άλλως τε και πολύ δια τούτο. Ήρκει και μόνη η επίδειξις της τελείως, από Ιταλικής απόψεως, δικαιολογημένης αντιπαθείας κατά της Κυβερνήσεως της Θεσσαλονίκης δια να φιμώση κάθε παράπονον εδώ».²⁶⁵

Η Αθήναι από την πλευρά της, εκδήλωνε και αυτή τη «δυσθυμία» και «διαμαρτυρία» της «επι τη εν Ηπείρῳ εγκαταστάσει βραδέως και μεθοδικώς των ιταλικών στρατευμάτων», τονίζοντας ότι βασικός στόχος της Ιταλίας παραμένει η κυριαρχία της στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου.²⁶⁶ Η ίδια βέβαια, σχολιάζοντας την ιταλική προέλαση στην Ήπειρο, δεν παρέλειψε να καταλογίσει ευθύνες και στην κυβέρνηση Λάμπρου,²⁶⁷ η οποία «επί τη μωρά προσδοκία ότι η Ιταλία θα κατίσχυεν εις αγώνα υπέρ καταλύσεως της επαναστάσεως (...) έβλεπεν άνευ συγκινήσεως την ιταλικήν επέκτασιν εις τας νήσους και την Ήπειρον».²⁶⁸ Φοβούμενη, ωστόσο, το μεγάλο κίνδυνο που διέτρεχε η Ήπειρος από την επιβολή μιας ιταλικής κυριαρχίας στην περιοχή, η εφημερίδα παραμέριζε τις όποιες ευθύνες της κυβέρνησης και καλούσε προσωπικά τον Ηπειρώτη πρωθυπουργό να ενισχύσει τις διαμαρτυρίες των συμπατριωτών του βουλευτών και να λάβει πρωτοβουλίες για την απαλλαγή της πατρίδας του από τα ιταλικά στρατεύματα και τη διασφάλισή της μέσω εγγυήσεων: «Είναι και ιστορικός, είναι και Ηπειρώτης ο κ. πρωθυπουργός. Είναι διπλωμάτης είναι και Ηπειρώτης ο κ. υπουργός των Εξωτερικών. Ας ελπίσωμεν, ότι αι ιδιότητες αύται

²⁶⁵ Εστία, «Φαρμάκου επανώληψις», 9 Απριλίου 1917.

²⁶⁶ Αθήναι, «Το έργον της ιταλικής διπλωματίας», 12 Μαρτίου 1917.

²⁶⁷ Η κυβέρνηση του Ηπειρώτη πρωθυπουργού Σπυρίδωνα Λάμπρου, η όγδοη κατά σειρά κυβέρνηση από την έναρξη του πολέμου, βρέθηκε στην εξουσία στο αποκορύφωμα της όξυνσης του εθνικού διχασμού: Οκτώβριος 1916-Απρίλιος 1917. Βλ. Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Σύγχρονης Εσρώπης (1914-1939)*, 6.π., σσ. 57-59.

²⁶⁸ Ο.π.

αμφοτέρων θα χρησιμεύσωσι προς ενίσχυσιν της διαμαρτυρίας των βουλευτών της Ηπείρου και απαλλαγὴν αυτής από των δεινών της παρούσης ιταλοαλβανικής κατακτήσεώς της και την λήψιν πραγματικών εγγυήσεων περί του μέλλοντος της Ελληνικωτάτης γης».²⁶⁹

Παρόλες τις προειδοποιήσεις, όμως, του ελληνικού Τύπου για τον κίνδυνο των ιταλικών καταλήψεων, αλλά και τις φωνές διαμαρτυρίας των Ηπειρωτών για τη βίαιη απομάκρυνση των ελληνικών αρχών από τους Ιταλούς, η κυβέρνηση των Αθηνών δεν προέβη στη λήψη συγκεκριμένων μέτρων. Η επέλαση των ιταλικών στρατευμάτων στην Ηπειρο συνεχιζόταν αμείωτη και τον Απρίλιο-Μάιο του 1917 έθεσαν υπό την κατοχή τους ολόκληρη την παράκτια ζώνη της Ηγουμενίτσας, καθώς και την περιοχή της Πίνδου. Παράλληλα, στα τέλη Μαΐου ο διοικητής των ιταλικών δυνάμεων στην Αλβανία, στρατηγός Φερρέρο, διακήρυξε απροειδοποίητα στο Αργυρόκαστρο την ανεξαρτησία της Αλβανίας υπό ιταλική προστασία.²⁷⁰ Η μονομερής αυτή ενέργεια των Ιταλών προκάλεσε την οξεία διαμαρτυρία του Βενιζέλου, ο οποίος έσπευσε να τη στηλιτεύσει στους Συμμάχους, ενώ και οι εφημερίδες στην Ελλάδα –βενιζελικές και αντιβενιζελικές– είδαν με ανησυχητικό ενδιαφέρον τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία του Ιταλού στρατηγού, την οποία θεωρούσαν διόλου τυχαία.

Η *Εστία*, ταυτιζόμενη εν πολλοίς στο θέμα αυτό με τις απόψεις των Σέρβων πολιτικών που φιλοξενούσε στις στήλες της, θεωρούσε «την προκήρυξιν του ιταλικού προτεκτοράτου επί της Αλβανίας ως μιαν πράξιν καθαρὰς αυθαιρεσίας», η οποία είναι «επιβουλὴ και προδίδει τάσεις κατακτητικάς» εκ μέρους των Ιταλών, ενώ αντιβαίνει και στις αρχές των εμπολέμων συμμαχικών Δυνάμεων.²⁷¹ Το *Σκρίπ* από την πλευρά του, αναφερόμενο στην ιταλική ενέργεια, υποστήριξε ότι αυτή αποτελούσε απλὰ την «επισημοποίηση» της ιταλικής κυριαρχίας στο μεγαλύτερο μέρος της Αλβανίας. Με την ανακήρυξη της αλβανικής αυτονομίας στο Αργυρόκαστρο, οι Ιταλοί επιδίωκαν να περιληφθούν στο αλβανικό κράτος και οι περιοχές της Βορείου Ηπείρου.²⁷²

²⁶⁹ Ο.π., «Η διαμαρτυρία υπέρ της Ηπείρου», 17 Μαρτίου 1917.

²⁷⁰ Σοήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, ό.π., σσ. 317-318· Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 398.

²⁷¹ *Εστία*, «Το Προτεκτοράτον της Αλβανίας», 29 Μαΐου 1917.

²⁷² *Σκρίπ*, 25 Μαΐου 1917.

Το *Εμπρός* με τη σειρά του, σχολιάζοντας την ιταλική πρωτοβουλία, έκανε λόγο για εγκαθίδρυση «ιταλικού προτεκτοράτου επί της Αλβανίας και της Ηπείρου».²⁷³ Τόσο η συγκεκριμένη προκήρυξη όσο και οι δηλώσεις του Σοννίνο στην ιταλική βουλή δεν άφηναν καμία αμφιβολία στην εφημερίδα για την πρόθεση της Ιταλίας να ασκήσει ιμπεριαλιστική πολιτική στην Αλβανία· μια πολιτική, η οποία περιλάμβανε την προστασία της χώρας από άλλη ξένη Δύναμη και κυρίως την κατοχή της Αυλώνας με τη γύρω περιοχή της, με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση του ελέγχου των ανατολικών ακτών της Αδριατικής. Αυτό που ανησυχούσε ιδιαίτερα το *Εμπρός* ήταν «μέχρι ποιάς ακτίνος και προς ποιάν διεύθυνσιν εκτείνεται η περιοχή αυτή του Αυλώνος;». Δηλαδή, ο φόβος μήπως η ζώνη αυτή εκτεινόταν νοτιότερα και περιλάμβανε και τη Βόρειο Ήπειρο.²⁷⁴ Για την αναστολή των ιμπεριαλιστικών αυτών σχεδίων της Ρώμης, ο συντάκτης του ήλπιζε μόνο στην αντίδραση των Δυνάμεων της Αντάντ, οι οποίες, όπως υποστήριζε, αντιμετώπισαν με «κατάπληξη» και «αγανάκτηση» το «ιταλικό πραξικόπημα» στην Αλβανία.²⁷⁵

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Αλβανίας στο Αργυρόκαστρο, όμως, δεν έμελλε να ήταν για τους εκπροσώπους του Τύπου και η τελευταία απειλητική ενέργεια των Ιταλών στην ευρύτερη περιοχή, αφού λίγες ημέρες αργότερα, στις 26 Μαΐου, τα ιταλικά στρατεύματα, συνεχίζοντας την προέλασή τους στα ελληνικά εδάφη, κατέλαβαν και την πόλη των Ιωαννίνων. Η είδηση της κατάληψη της πρωτεύουσας της Ηπείρου εξέγειρε την κοινή γνώμη στην Ελλάδα και προκάλεσε τη σφοδρή αντίδραση σύσσωμου του ελληνικού Τύπου.²⁷⁶ Οι βενιζελικές εφημερίδες, αφιερώνοντας από την πρώτη στιγμή εκτενή δημοσιεύματα στο συμβάν αυτό,

²⁷³ *Εμπρός*, «Η στάσις των Συμμάχων απέναντι των ιταλικών βλέψεων εν Ηπείρῳ», 5 Ιουνίου 1917.

²⁷⁴ *Ο.π.*, «Αι δηλώσεις εις την ιταλικήν βουλήν περί Αλβανίας και Ελλάδος», 10 Ιουνίου 1917.

²⁷⁵ *Ο.π.*, «Η στάσις των Συμμάχων απέναντι των ιταλικών βλέψεων εν Ηπείρῳ», 5 Ιουνίου 1917. Πράγματι, με εξαίρεση ίσως την Αγγλία, η οποία εξέφρασε με αυτοσυγκράτηση τη δυσαρέσκειά της, οι υπόλοιπες συμμαχικές Δυνάμεις αντέδρασαν έντονα στη μονομερή ενέργεια των Ιταλών. Οι Γάλλοι στηλίτευσαν την προσπάθεια του Σοννίνο να συνδέσει την διακήρυξη της Αλβανίας υπό ιταλική προστασία με τα γεγονότα της Κορυτσάς και τις πρωτοβουλίες της Γαλλίας και της Βρετανίας στην Ελλάδα, ενώ μαζί με τους Ρώσους κατηγόρησαν την ιταλική κυβέρνηση για παραβίαση της Συνθήκης του Λονδίνου και ιδίως του άρθρου 7, το οποίο προέβλεπε τη δημιουργία ενός μικρού αυτόνομου κράτους στην κεντρική Αλβανία, καθώς και τη διανομή τμημάτων της νοτίου και βορείου Αλβανίας μεταξύ Μαυροβουνίου, Σερβίας και Ελλάδος. Βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σσ. 398-400.

²⁷⁶ Λεονταρίτης Γ.Β., ό.π., σσ. 402-403.

έσπευσαν να εκφράσουν την οργή και την οδύνη τους για την ιταλική κατάληψη των Ιωαννίνων, αλλά και να ασκήσουν δριμύτατη κριτική στις κυβερνήσεις των Αθηνών για τη στάση που τήρησαν απέναντι στην ιταλική επέκταση.

Το Έθνος συγκεκριμένα, εξέφραζε την έντονη διαμαρτυρία και αγανάκτησή του για την ιταλική κατάληψη των Ιωαννίνων, την οποία χαρακτήριζε ως πραξικόπημα, και καλούσε την κυβέρνηση Ζαΐμη²⁷⁷ να μην αρκεσθεί σε τυπικές παραστάσεις προς τη Ρώμη, αλλά να μεταφέρει τη μεγάλη οργή και ανησυχία ολόκληρου του ελληνικού λαού για την ενέργεια των Ιταλών. Τόνιζε χαρακτηριστικά σε κύριο άρθρο του: «Διαμαρτυρόμεθα (...) εντόνως δια το ιταλικόν τούτο πραξικόπημα, βέβαιοι ότι την στιγμήν αυτήν όλοι οι Έλληνες, ανεξαρτήτως πολιτικών φρονημάτων, ανεξαρτήτως κομματικών διαιρέσεων, αισθάνονται την αυτήν με ημάς θλίψιν, την αυτήν με ημάς αγανάκτησιν. Υποθέτουμε δε ότι η διαμαρτυρία, την οποίαν πρόκειται να επιδώση η Κυβέρνησις δια την κατάληψιν των Ιωαννίνων, δεν θα περιορισθή μόνον εις τυπικάς φράσεις. Τουναντίον πρέπει να μεταδίδεται δι' αυτής όλη η ανησυχία και όλη η αγανάκτησις του ελληνικού Λαού, ο οποίος έχει δικαίωμα να ομιλήσῃ δια την υπόθεσιν αυτήν».²⁷⁸

Αναζητώντας τους λόγους που ώθησαν τα ιταλικά στρατεύματα να καταλάβουν το μεγαλύτερο τμήμα της Ηπείρου –Βορείου και Νοτίου-, η εφημερίδα ισχυριζόταν ότι αυτοί δεν ήταν στρατιωτικοί, όπως διετείνετο η ιταλική κυβέρνησή, αλλά έγκεινται στο «κατακτητικόν της πρόγραμμα, του οποίου ένα μέρος αποτελεί η περίφημος ανεξαρτησία της Αλβανίας και η υποδούλωσις της Ηπείρου».²⁷⁹ Κατά την ίδια, η επικέτα της λεγόμενης Αδριατικής πολιτικής συνιστούσε ένα προκάλυμμα πίσω από το οποίο κρύβονταν οι κατακτητικές βλέψεις της Ρώμης σε βάρος του ηπειρωτικού Ελληνισμού. Προς επίρρωση της άποψης αυτής, ο συντάκτης της επικαλούνταν την εχθρική συμπεριφορά που επεδείκνυν τα ιταλικά στρατεύματα στα καταληφθέντα εδάφη της Ηπείρου: κατάργηση ελληνικών αρχών, κλείσιμο ελληνικών σχολείων και ύψωση ιταλικών σημαιών στη θέση των ελληνικών.²⁸⁰

²⁷⁷ Η επάνοδος του Ζαΐμη στην εξουσία της χώρας στα τέλη Απριλίου του 1917 -η τρίτη στα δυο τελευταία χρόνια- αποτέλεσε την ύστατη προσπάθεια του βασιλιά, προκειμένου να εξευμενίσει τους Συμμάχους. Βλ. Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, ό.π., σ. 59.

²⁷⁸ *Έθνος*, «Η κατάληψις των Ιωαννίνων», 27 Μαΐου 1917.

²⁷⁹ *Ο.π.*, «Η Ιταλία εις την Ήπειρον», 3 Ιουνίου 1917.

²⁸⁰ *Ο.π.*

Τη μεγαλύτερη βέβαια ευθύνη για την ιταλική προέλαση και κατάληψη της Νοτίου Ηπείρου μέχρι το ύψος των Ιωαννίνων και της Πάργας, το Έθνος δεν την απέδιδε στους Ιταλούς, αλλά στους ντόπιους Έλληνες αξιωματικούς και κρατικούς υπαλλήλους της περιοχής, οι οποίοι «τυφλωθέντες υπό του κομματικού πάθους ζήτησαν αυτοί την ιταλικήν κατάκτησιν δια να προλάβουν την επέκτασιν του επαναστατικού κινήματος εις την Ήπειρον»²⁸¹. Δημοσιεύοντας μάλιστα ως κύριο άρθρο της μια αποκαλυπτική επιστολή,²⁸² η εφημερίδα κατονόμαζε ως βασικό υπαίτιο της ιταλικής κατοχής της Ηπείρου τον ίδιο τον βασιλιά, ο οποίος φερόταν να είχε προβεί στις αρχές του 1917 σε ένα είδος συμφωνίας με τους Ιταλούς. Σύμφωνα με αυτή, η ελληνική Αυλή είχε δηλώσει στη Ρώμη ότι θα έβλεπε με ευχαρίστηση την παρουσία του ιταλικού στρατού στην Κέρκυρα για την αποτροπή της κατοχής της από τις βενιζελικές και τις γαλλικές δυνάμεις. Έπειτα τα ιταλικά στρατεύματα θα μπορούσαν σε συνεννόηση με τις αντίστοιχες δυνάμεις της Βορείου Ηπείρου να μεταβούν στη Νότιο Ήπειρο, προκειμένου να εμποδίσουν την εκεί επέκταση του βενιζελικού κινήματος. Σχετικά με την πιθανή αντίδραση της κοινής γνώμης, ο Κωνσταντίνος διαβεβαίωσε ότι θα φρόντιζε, μέσω της κυβέρνησής του, να πείσει τους κατοίκους της περιοχής ότι το συμφέρον της Ελλάδας είναι να δεχθούν την ιταλική κατοχή για να σωθούν από τους βενιζελικούς και τους Γάλλους.²⁸³

Οι «εγκληματικές ενέργειες», όμως, των «ενταφιαστών της Ελλάδος» δεν εμπόδιζαν την εφημερίδα να διατηρεί την αισιοδοξία της, καθώς εκτιμούσε ότι οι Σύμμαχοι δεν θα επέτρεπαν τη συνέχιση των ιταλικών καταλήψεων στην Ήπειρο. Η ανύψωση της ελληνικής σημαίας στο φρούριο της Πρέβεζας υπό την ενθάρρυνση των Αγγλογάλλων λίγες μόλις ημέρες μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων από τους Ιταλούς, ερμηνεύθηκε από το συντάκτη της ως μια πρώτη προσπάθεια ανάσχεσης της ιταλικής προέλασης στην περιοχή: «Το επεισόδιον της Πρεβέζης, μεθ' ο επί του φρουρίου αυτής ανεπετάσθη η ελληνική σημαία, αποτελεί ευχάριστον σημείον εις τα θλιβερά γεγονότα τα εξελισσόμενα εσχάτως εις την ελληνικήν Ήπειρον. Αρχίζει ούτω

²⁸¹ Ο.π.

²⁸² Πρόκειται για επώνυμη επιστολή της διευθύντριας της γαλλόφωνης εφημερίδας *messenger d' Attènes*, Ιωάννας Στεφανόπολη. Για την εφημερίδα βλ. Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό.π., σσ. 33-34.

²⁸³ *Έθνος*, «Η Ιταλία και η βασιλική Ελλάς», 5 Ιουνίου 1917.

να τίθεται τέρμα εις τας αρπακτικές διαθέσεις της Ιταλίας, η οποία, αντιστάσεως μη ούσης, ηθέλησε να επεκτείνη τας κατακτήσεις της μέχρι του Αμβρακικού κόλπου(...). Η έγκαιρος επέμβασις των Προστατίδων της Ελλάδος Δυνάμεων αποτελεί εγγύησιν ασφαλή, ότι η ελληνική Ηπειρος δεν θα καταβροχθισθή, δίκην μακαρονίου, από τα ιταλικά στόματα».²⁸⁴

Η Εστία από μέρους της, αναφερόμενη στην κατάληψη «της περιμαχήτου ηπειρωτικής πρωτευούσης από τα ιταλικά στρατεύματα» εξέφραζε -σε χαμηλότερους βέβαια τόνους- τόσο την ανησυχία της και όσο και την «ανατριχιαστική συγκίνησή της».²⁸⁵ Οι διαβεβαιώσεις του πρωθυπουργού Ζαΐμη την επομένη προς τους Ηπειρώτες βουλευτές ότι «πρόκειται περί επεισοδιακού γεγονότος, το οποίον δεν μπορεί να έχη καμμίαν επίδρασιν δια την τύχην της Ηπείρου» λειτούργησαν ως «βάλσαμο» γι' αυτήν,²⁸⁶ ωστόσο η ίδια υποστήριζε ότι τη σωτήρια λύση στην περίπτωση αυτή θα έδινε η άμεση επέμβαση των Προστατίδων Δυνάμεων της χώρας: «...κατά την στιγμήν αυτήν του πόνου και της οδύνης εκφεύγει από όλων τας ψυχάς και από όλων τα χείλη μία και μόνη έκκλησις σωτηρίας: Η έκκλησις προς την Γαλλίαν και την Αγγλίαν».²⁸⁷ Αναφορικά τέλος με την ευθύνη για την επέκταση της ιταλικής κατοχής μέχρι και τα Ιωάννινα, η εφημερίδα την απέδιδε στην κυβέρνηση Λάμπρου και ιδίως στον «ανάξιο Ηπειρώτη πρωθυπουργό», ο οποίος με την εχθρική στάση του απέναντι στον Βενιζέλο και τους Συμμάχους, επέτρεψε στην Ιταλία να αναμειχθεί στα εσωτερικά της Ελλάδας και να αποσπάσει, υποδουόμενη τον υποστηρικτή του κράτους των Αθηνών, ελληνικά εδάφη στην Ήπειρο και τη Μικρά Ασία.²⁸⁸

Ο αντιβενιζελικός Τύπος από την πλευρά του, δεν έκρυψε κι αυτός την αλγεινή του εντύπωση για την κατάληψη των Ιωαννίνων από τους Ιταλούς. Η Αθήναι από την πρώτη στιγμή έσπευσε να εκφράσει την «οδύνη» της για το συμβάν και επισήμαινε την ανάγκη της συσπείρωσης του ελληνικού λαού για την αντιμετώπιση της «ιταλικής βουλιμίας», η οποία κατά την ίδια είχε λάβει απειλητικές διαστάσεις, λόγω

²⁸⁴ Ο.π., «Τέρμα εις τας κατακτήσεις», 1 Ιουνίου 1917· της ίδιας, «Η Ιταλία εις την Ήπειρον», 3 Ιουνίου 1917.

²⁸⁵ Εστία, «Η φωνή του πόνου», 27 Μαΐου 1917.

²⁸⁶ Ο.π., «Αι δηλώσεις του κ. Ζαΐμη», 28 Μαΐου 1917.

²⁸⁷ Ο.π., «Η φωνή του πόνου», 27 Μαΐου 1917. Η παρέμβαση των Άγγλων και των Γάλλων στην Πρέβεζα για την ανύψωση της ελληνικής σημαίας στο φρούριο της πόλης, έδειξε κατά την Εστία ότι οι Σύμμαχοι «δεν φαίνονται διατεθειμένοι να αναγνωρίσουν εις την Ιταλίαν οιανδήποτε ελευθερίαν ενεργείας εν Ηπείρῳ». Βλ. Εστία, 31 Μαΐου 1917.

²⁸⁸ Ο.π., «Η φωνή του πόνου», 27 Μαΐου 1917· της ίδιας, «Η πολιτική της Ιταλίας», 5 Ιουνίου 1917.

του εσωτερικού διχασμού.²⁸⁹ Το *Εμπρός* με τη σειρά του, αναφερόμενο στην κατάληψη της πρωτεύουσας της Ηπείρου από τα ιταλικά στρατεύματα, εξέφραζε την «απερίγραπτη αγανάκτηση» και «συγκίνησή» του για την ιταλική ενέργεια, την οποία χαρακτήριζε «αυθαίρετη» και «αδικαιολόγητη».²⁹⁰ Μολονότι οι ημιεπίσημοι κύκλοι και οι εφημερίδες της Ρώμης παρουσίαζαν την κατάληψη της Νοτίου Ηπείρου ως στρατιωτική ενέργεια, τονίζοντας ότι έχει προσωρινό χαρακτήρα και ότι συνδέεται ως προς τα κίνητρα με την στρατιωτική κατοχή των άλλων τμημάτων της ελληνικής επικράτειας από τους Γάλλους και τους Βρετανούς,²⁹¹ η εφημερίδα παρέμενε δύσπιστη απέναντι στους Ιταλούς, λόγω της εχθρικής τους στάσης προς το ελληνικό στοιχείο της Ηπείρου και κυρίως διότι, σε αντίθεση με τις συμμαχικές δυνάμεις, τα ιταλικά στρατεύματα είχαν προβεί στην κατάλυση των ελληνικών αρχών στις περιοχές που κατείχαν. Υπογράμμισε χαρακτηριστικά διερωτώμενος ο συντάκτης της: «Αφού η κατάληψις αυτή είναι προσωρινή και έχει τον αυτόν σκοπόν με τας παρομοίας επιχειρήσεις τας ήδη εκτελεσθείσας υπό των Γάλλων και των Άγγλων επί του Ελληνικού εδάφους, δια τίνα λόγον και προς τίνα σκοπόν εξεδιώχθησαν αι Ελληνικαί αρχαί από την καταληφθείσαν υπό των Ιταλών Ήπειρον; Εις τα υπό των Γάλλων και Άγγλων απ' αρχής καταληφθέντα Ελληνικά εδάφη δια στρατιωτικής ανάγκας ουδέποτε έπαυσαν λειτουργούσαι Ελληνικαί αρχαί είτε του νομίμου καθεστώτος είτε επαναστατικά τοιαύται (...). Αλλ' οι Ιταλοί αντί να τας αφήσουν εις τας θέσεις των, όπως οι Σύμμαχοι είχαν αφήσει επί έτος ολόκληρον τας αρχάς του ιδίου καθεστώτος εις την Μακεδονίαν και τας Νήσους και από του Σεπτεμβρίου και εντεύθεν τας αρχάς της Επαναστατικής Κυβερνήσεως, εξεδίωξαν αυτάς καταλύσαντες πάσαν Εθνικήν Κυριαρχίαν και προκαλέσαντες την μάλλον εύλογον δυσπιστίαν».²⁹²

Το *Σκρίπ* από μέρους του, εξέφραζε κι αυτό την έντονη οργή του για την ενέργεια των Ιταλών, ωστόσο θεωρούσε υπεύθυνους γι' αυτήν περισσότερο τους Αγγλογάλλους, τους οποίους και επέκρινε. Οι καταλήψεις των νησιών του Ιονίου κατά το προηγούμενο διάστημα από τις συμμαχικές δυνάμεις και ιδίως τους

²⁸⁹ Αθήναι, 27, 28 Μαΐου 1917.

²⁹⁰ *Εμπρός*, 27 Μαΐου 1917· της ίδιας, «Η εγκατάσταση των ελληνικών αρχών εις την Ήπειρον», 16 Ιουνίου 1917.

²⁹¹ Ο.π., 14 Ιουνίου 1917.

²⁹² Ο.π., «Η εγκατάσταση των ελληνικών αρχών εις την Ήπειρον», 16 Ιουνίου 1917.

Γάλλους,²⁹³ προκειμένου να επιτευχθεί η εκεί εξάπλωση του βενιζελικού κινήματος, έδωσαν την ευκαιρία -κατά το συντάκτη του- στους Ιταλούς να μιμηθούν τους Συμμάχους τους και να προβούν σε αντίστοιχες καταλήψεις στην Ήπειρο, με αποκορύφωμα αυτή των Ιωαννίνων. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των Δυνάμεων της Αντάντ -κυρίως μεταξύ Ιταλών και Γάλλων- επισημαίνεται ως ένας από τους βασικούς λόγους που οδήγησαν τους Ιταλούς στη βιαστική επέκταση της κατοχής και στη Νότιο Ήπειρο.²⁹⁴

Βέβαια, τίποτα απ' όλα αυτά δεν θα είχαν συμβεί, σύμφωνα με την εφημερίδα, αν ο Βενιζέλος δεν είχε καλέσει στη χώρα, προς όφελος των εσωτερικών του επιδιώξεων, τις ξένες Δυνάμεις. Ο «κατάρατος Προδότης» -όπως χαρακτηριστικά αποκαλούσε το Σκρίπ τον πρόεδρο της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης- ήταν ο βασικός υπαίτιος της ιταλικής εισβολής στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, καθώς επίσης και ο υπεύθυνος για τον κίνδυνο κατάλυσης της ελευθερίας της χώρας από τους Συμμάχους.²⁹⁵ Ας σημειωθεί ότι την περίοδο αυτή είχε σταλεί στην Ελλάδα για λογαριασμό των Συμμάχων ο ύπατος αρμοστής Ζοννάρ, με στόχο να μεθοδεύσει την απομάκρυνση του βασιλιά Κωνσταντίνου από τον ελληνικό θρόνο. Η άφιξη του Γάλλου αξιωματούχου στην Ελλάδα στα τέλη Μαΐου του 1917 και οι διαδοχικές συναντήσεις του με τον πρωθυπουργό Ζαΐμη στην Αθήνα και τους Σαρραίγ και Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη πρόδωσαν αμέσως στην Αυλή και τους εκπροσώπους της το λόγο της αποστολής του.²⁹⁶ Η έντονη φημολογία των επόμενων ημερών για πιθανή

²⁹³ Με εξαίρεση την Κέρκυρα, η οποία παρέμενε πιστή στην κυβέρνηση της Αθήνας, τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου είχαν τεθεί από τον Απρίλιο (Ζάκυνθος, Κεφαλονιά, Ιθάκη) και Μάιο (Λευκάδα) του 1917 υπό τον έλεγχο των βενιζελικών και γαλλικών δυνάμεων. Βλ. Μουρέλος Γ., «Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους Συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)», *ό.π.*, σσ. 166-167.

²⁹⁴ Σκρίπ, «Και τα Ιωάννινα», 27 Μαΐου 1917.

²⁹⁵ *Ο.π.* Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι, πέρα από τους Συμμάχους και τον Βενιζέλο, η εφημερίδα επέκρινε για την ιταλική κατάληψη των Ιωαννίνων και την κυβέρνηση Ζαΐμη, καθότι -κατά την ίδια- επέδειξε αδράνεια και παθητικότητα απέναντι στους Ιταλούς. Δήλωνε χαρακτηριστικά σε πρωτοσέλιδο άρθρο της: «Δεν επλήρωσαν τα Ιωάννινα μόνον τον ατελείωτον φόρον εις την βουλίμιαν των Συμμάχων, αλλ' επλήρωσαν και τον υπό πάσης λογικής και πάσης ιστορικής δικαιοσύνης επιβαλλόμενον φόρον της ανάνδρου αναληγσίας του επισήμου Κράτους. Ουδεμία χείρ υψώθη, ουδεμία ρανίς αίματος εχύθη. Παρεδώσαμεν τα Ιωάννινα αναιμάκτως εις τους Ιταλούς». Βλ. Σκρίπ, «Αρκούν πλέον οι Βυζαντινισμοί», 28 Μαΐου 1917.

²⁹⁶ Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, *ό.π.*, σσ. 52-54· Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, *ό.π.*, σσ. 61-62.

εκθρόνιση του Κωνσταντίνου από τους Συμμάχους και οι ειδήσεις περί συγκέντρωσης συμμαχικών στρατευμάτων στα σύνορα της Θεσσαλίας -και όχι μόνο- προκάλεσαν μεγάλη ανησυχία στο φιλοβασιλικό Τύπο, ο οποίος προέτρεπε χωρίς περιστροφές τον ελληνικό λαό να προβάλλει αντίσταση.²⁹⁷

Μετά την επιβεβαίωση, ωστόσο, των φημών για την αναμενόμενη αποπομπή του Κωνσταντίνου, οι φιλοβασιλικές εφημερίδες περιόρισαν βαθμιαία την πολεμική τους κατά της Αντάντ, ενώ ακόμη μεγαλύτερη υπήρξε η μεταβολή της στάσης τους προς τους Συμμάχους, μετά την οριστική παραίτηση του βασιλιά στις 30 Μαΐου. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το *Σκρίπ*, το οποίο, ενώ μέχρι τα τέλη Μαΐου αντιμετώπιζε τις Δυνάμεις της Συνεννόησης ως εχθρικές και εξίσωνε τις καταλήψεις τους στον ελλαδικό χώρο με αυτές των Ιταλών, στις αρχές Ιουνίου διαχώριζε το χαρακτήρα των καταλήψεων ανάμεσα σε Αγγλογάλλους και Ιταλούς²⁹⁸ και μάλιστα επιδοκίμαζε την ενέργεια των γαλλικών δυνάμεων να καταλάβουν την Πρέβεζα, υποστηρίζοντας ότι αυτή «απесόβησε την εφ' ολοκλήρου της Ελληνικής Ηπείρου επέκτασιν της σχεδιασθείσης Ιταλικής κατοχής...».²⁹⁹

Μπροστά στην επικείμενη επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία της Ελλάδας, οι αντιβενιζελικές εφημερίδες υιοθέτησαν μετριοπαθείς τόνους,³⁰⁰ προτάσσοντας ως κοινό αίτημα την ανάγκη αποκατάστασης της εθνικής κυριαρχίας και ενότητας της χώρας. Βασική προϋπόθεση για την επίτευξή τους, ωστόσο, θεωρούσαν την άμεση επανεγκατάσταση των ελληνικών αρχών από τη νέα κυβέρνηση στις περιοχές που κατέχονταν από τις συμμαχικές δυνάμεις και ιδίως στην ιταλοκρατούμενη Ήπειρο.³⁰¹ Έγραφε σχετικά το *Εμπρός*: «*Η εμφάνισις και η επιβολή της Εθνικής Κυριαρχίας και*

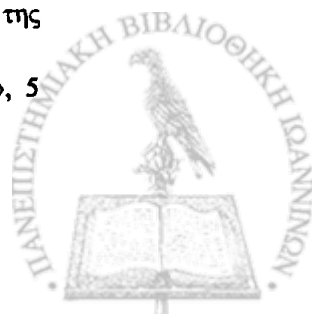
²⁹⁷ *Σκρίπ*, «Και τα Ιωάννινα», 27 Μαΐου 1917· Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 51.

²⁹⁸ *Σκρίπ*, 4 Ιουνίου 1917.

²⁹⁹ *Ο.π.*, «Η σημασία μιας αποβάσεως», 5 Ιουνίου 1917.

³⁰⁰ Ορισμένες μάλιστα έφτασαν στο σημείο της αυτομόλησης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της *Αθήναι*, η οποία, αν και παραδοσιακά αντιβενιζελική, εν όψει της ανάληψης της εξουσίας από τους Φιλελεύθερους, εμφανιζόταν υποστηρικτική προς την πολιτική του Βενιζέλου, ενώ από την άλλη ασκούσε σφοδρή κριτική στις αντιβενιζελικές κυβερνήσεις. Ιδιαίτερα για το ζήτημα της κατάληψης της Ηπείρου από τους Ιταλούς, η εφημερίδα, συντασσόμενη πλέον με το βενιζελικό Τύπο, κατηγορούσε τις βασιλικές κυβερνήσεις για «άγραφον και σωπηράν Ιταλοελληνικήν συμμαχίαν». Η ίδια, ωστόσο, διαχώριζε τη θέση του Κωνσταντίνου, ρίχνοντας το βάρος της ευθύνης στους κομματικούς κυρίως κύκλους της αντιβενιζελικής παράταξης. Βλ. *Αθήναι*, «Η πολιτική της μικροραδιουργίας», 5 Ιουνίου 1917.

³⁰¹ *Αθήναι*, «Το έδαφος της ενότητας», 1 Ιουνίου 1917· *Σκρίπ*, «Η σημασία μιας αποβάσεως», 5 Ιουνίου 1917.

εν τη χώρα ταύτη τη κατεχομένη υπό Ιταλικού στρατού (...) είμεθα βέβαιοι ότι θ' αποτελέση το πρώτιστον και μάλλον επείγον μέλημα της Κυβερνήσεως του κ. Βενιζέλου (...). Πρώτη δε εκδήλωσις της Εθνικής Κυριαρχίας εν Ηπείρῳ και της αποκαταστάσεως της Εθνικής Ενότητος δέον να είναι η ταχίστη εγκατάστασις Ελληνικῶν αρχῶν εις τα Ιωάννινα και εις ὅλην την ἄλλην Ἡπειρον».³⁰²

³⁰² Εμπρός, «Η εγκατάσταση των ελληνικῶν αρχῶν εις την Ἡπειρον», 16 Ιουνίου 1917.

Δ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΟΔΟ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΣΤΗ ΝΟΤΙΟ ΗΠΕΙΡΟ

Η συμμαχική Διάσκεψη του Παρισιού τον Ιούλιο του 1917 και οι
αποφάσεις της για το Ηπειρωτικό ζήτημα

Το ζήτημα της αποκατάστασης των ελληνικών αρχών στην Ήπειρο δεν συνιστούσε βέβαια απλώς και μόνο ένα αίτημα του αντιβενιζελικού Τύπου, αλλά εξέφραζε το αίσθημα της ελληνικής κοινής γνώμης την περίοδο αυτή, ενώ αποτελούσε και μία από τις πολιτικές προτεραιότητες της νέας κυβέρνησης. Αμέσως μετά την επιστροφή του στην εξουσία, ο Βενιζέλος, αντιλαμβανόμενος και ο ίδιος τη σημασία που είχε για την αποκατάσταση της εθνικής κυριαρχίας και την εξομάλυνση της εσωτερικής κατάστασης η άμεση επαναφορά των ελληνικών αρχών στην Ήπειρο, επικέντρωσε τις προσπάθειές του στην κατεύθυνση αυτή. Γι' αυτό, από την πρώτη στιγμή ζήτησε επίσημα από την Ιταλία να αποσύρει τα στρατεύματά της από την Ήπειρο, μέχρι τα όρια του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας. Η Ρώμη συναίνεσε καταρχήν στην ελληνική πρόταση, ωστόσο ζήτησε τη διατήρηση της κατοχής του τριγώνου του Πωγωνίου,³⁰³ προφασιζόμενη στρατηγικούς λόγους. Ο Έλληνας πρωθυπουργός, δείχνοντας την καλή του πρόθεση, συμφώνησε να παραμείνει το ηπειρωτικό τρίγωνο υπό ιταλική κατοχή, αλλά έθεσε ως προϋπόθεση την επανεγκατάσταση των ελληνικών πολιτικών αρχών στη συγκεκριμένη ζώνη. Η ιταλική πλευρά, όμως, αρνήθηκε να συγκατατεθεί στην πρόταση του Βενιζέλου, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να προσφύγει στη διαιτησία των Αγγλογάλλων.³⁰⁴

Οι Σύμμαχοι έπεισαν τότε τον Βενιζέλο να θέσει το ζήτημα προς συζήτηση στην επικείμενη Διάσκεψη του Παρισιού στις 12 Ιουλίου του 1917. Σ' αυτήν, έπειτα από έντονες πιέσεις που άσκησαν στον Σοννίνο οι πρωθυπουργοί της Βρετανίας και Γαλλίας αντίστοιχα, αποφασίστηκε η Ιταλία να εκκενώσει ταυτόχρονα με τη Γαλλία τα ελληνικά εδάφη της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Παλαιάς Ελλάδας, ενώ στην περίπτωση του τριγώνου του Πωγωνίου συμφωνήθηκε να παραμείνει υπό ιταλικό έλεγχο μέχρι το τέλος του πολέμου, αλλά να εγκατασταθεί εκ νέου εκεί η ελληνική

³⁰³ Πρόκειται για το τρίγωνο που σχημάτιζαν οι περιοχές της Ηπείρου Αρίνιστα-Καλυβάκια-Μελισσόπετρα. Βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 411.

³⁰⁴ Κόντης Β., *Ευαίσθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σσ. 112-113.

πολιτική διοίκηση.³⁰⁵ Σε ό,τι αφορά τη Βόρειο Ήπειρο, η ελληνική πλευρά δεν μπόρεσε να αποσπάσει καμιά διαβεβαίωση για το μελλοντικό καθεστώς της περιοχής, παρά μόνο ότι θα συνέχιζε να ελέγχεται υπό τα ιταλικά στρατεύματα.³⁰⁶

Οι αποφάσεις των Συμμάχων στη Διάσκεψη του Παρισιού ικανοποίησαν αρκετά την ελληνική κυβέρνηση, ενώ και ο Τύπος της εποχής, ο οποίος παρακολουθούσε με αγωνία τις διεξαγόμενες ελληνοϊταλικές συζητήσεις για το Ηπειρωτικό ζήτημα,³⁰⁷ τις υποδέχθηκε με μεγάλη χαρά και ανακούφιση. Ιδιαίτερα έκδηλη ήταν η ικανοποίηση των βενιζελικών εκπροσώπων, οι οποίοι έσπευσαν να υπογραμμίσουν τη σημασία που είχε για τη χώρα το αποτέλεσμα της Διάσκεψης, αλλά και να εκθειάσουν την πολιτική του Βενιζέλου. Η *Νέα Ελλάς* συγκεκριμένα, αναφερόμενη στη λύση που δόθηκε στο ζήτημα της Ηπείρου, έκανε λόγο για εξαιρετικής σημασίας γεγονός, καθώς εξασφαλίζεται «η σωτηρία της Ηπείρου, ήτις ευρίσκετο εις χείρας των Ιταλών». Η ανάκτηση της περιοχής αυτής συνιστούσε κατά την εφημερίδα δύσκολη και λεπτή υπόθεση, καθώς η Ελλάδα δεν είχε να αντιμετωπίσει ένα εχθρικό κράτος, αλλά μια συμμαχική και συγχρόνως Μεγάλη Δύναμη, της οποίας οι βλέψεις στην περιοχή ήταν γνωστές. «Ενεκα τούτου η απόφασις της Συνδιασκέψεως των Παρισίων αποτελεί περίλαμπρον νίκην της πολιτικής του κ. Βενιζέλου είτε το αποτέλεσμα επήλθεν εκ του εξευμενισμού της Ιταλίας απέναντι ημών, είτε εκ της υποστηρίξεώς μας εναντίον αυτής υπό της Γαλλίας και της Αγγλίας».³⁰⁸

Ο αντιβενιζελικός Τύπος από την πλευρά του, έχοντας ήδη τονίσει την ανάγκη αποκατάστασης των ελληνικών αρχών στην Ήπειρο, δεν έκρυψε και αυτός την ικανοποίησή του στην απόφαση των Συμμάχων για την άμεση εκκένωση των ηπειρωτικών εδαφών από τα ιταλικά στρατεύματα. Το *Εμπρός*, από την πρώτη στιγμή εξέφρασε τη χαρά του για τη λύση που δόθηκε στο Ηπειρωτικό ζήτημα, αποδίδοντας μάλιστα τα εύσημα για την επιτυχία αυτή στην ελληνική κυβέρνηση. Αναφορικά με την περίπτωση της Βορείου Ηπείρου, η εφημερίδα «συναίνεσε» στη συνέχιση της

³⁰⁵ Ο.π., σ. 113· Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σσ. 414-416.

³⁰⁶ Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, ό.π., σ. 72.

³⁰⁷ Ενδεικτικό είναι ότι το *Εμπρός* για το συγκεκριμένο θέμα αφιέρωσε πρωτοσέλιδο άρθρο. Βλ. *Εμπρός*, «Αι διεξαγόμεναι συνεννοήσεις δια το Ηπειρωτικόν Ζήτημα», 24 Ιουνίου 1917.

³⁰⁸ *Νέα Ελλάς*, «Η σημασία της ελληνοϊταλικής προσεγγίσεως», 22 Ιουλίου 1917.

κατοχής της από τις ιταλικές δυνάμεις, ωστόσο εξέφραζε την αγωνία της για το αν η κατοχή της θα είναι ή όχι προσωρινή και για το αν θα εγκαθίσταντο ξανά εκεί οι ελληνικές αρχές.³⁰⁹ Το Σκρίπ με τη σειρά του, υποδέχθηκε κι αυτό «μετά χαράς την οριστικήν εξασφάλισιν της ακεραιότητος των Ηπειρωτικών εδαφών μέχρι των Φλωρεντιανών συνόρων». Όσο για το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, υποστήριζε ότι αυτό θα επιλυθεί οριστικά μετά το πέρας του πολέμου, στο συνέδριο της ειρήνης. Μολονότι εξέφραζε την ελπίδα ότι τα εθνικά δίκαια στην περιοχή θα αναγνωρίζονταν τελικά από τους Συμμάχους –ιδιαίτερα μετά την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό τους- ο συντάκτης του εφιστούσε την προσοχή στην κυβέρνηση, επισημαίνοντας την ύπαρξη δυο νέων πολιτικών δεδομένων στο Βορειοηπειρωτικό: την ίδρυση της αλβανικής δημοκρατικής πολιτείας στην Κορυτσά από τους Γάλλους και τη διακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας υπό την προστασία των Ιταλών στο Αργυρόκαστρο.³¹⁰

Παρότι, όμως, ο Βενιζέλος δεν κατάφερε να πετύχει για τη Βόρειο Ήπειρο ότι και για τη Νότιο στο Παρίσι, δηλαδή μια συμφωνία για την εκκένωσή της από τα ιταλικά στρατεύματα και την αποκατάσταση των ελληνικών αρχών, οι Βορειοηπειρώτες βουλευτές προσέφυγαν στα τέλη Ιουλίου στον Έλληνα πρωθυπουργό, ζητώντας του να καταλάβουν τις θέσεις τους στο ελληνικό κοινοβούλιο. Μάλιστα, λίγες ημέρες αργότερα οι ίδιοι, με υπόμνημά τους στη βουλή, εξέφραζαν την ανησυχία τους για το μέλλον της Βορείου Ηπείρου και επαναλάμβαναν το αίτημά τους για την είσοδό τους σ' αυτήν: *«Καθ' όν χρόνον οι λαοί της Υψηλίου πάντες αγωνίζονται παρά το πλευρόν των ισχυρών Κρατών των αντιπροσωπευόντων την ανεξαρτησίαν του ατόμου και την ελευθερίαν των εθνών, η δε Ελλάδα προσεκολλήθη εις τας φυσικάς αυτής Συμμάχους Προστάτιδας Δυνάμεις, η Βόρειος Ήπειρος περιάγεται εν κινδύνω διαφιλονικουμένης της ελληνικότητος και του γνησίου της αντιπροσωπείας της»*. Οι βουλευτές, συνεχίζοντας το υπόμνημά τους με την αναφορά στη διπλωματική ανάγκη της δημιουργίας του αλβανικού κράτους εις βάρος των Βορειοηπειρωτών και στο πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, επικαλούνταν το γεγονός της διατήρησης του

³⁰⁹ Εμπρός, «Η περί Ελλάδος απόφασις της Διασκέψεως», 17 Ιουλίου 1917.

³¹⁰ Σκρίπ, «Η συμμαχική Διάσκεψις και η Ήπειρος», 17 Ιουλίου 1917.

ελληνικού χαρακτήρα της περιοχής τους, γι' αυτό θεωρούσαν άδικο τον αποκλεισμό τους από το ελληνικό κοινοβούλιο, τη στιγμή μάλιστα που είχαν παρακαθήσει σ' αυτό και τον Ιανουάριο του 1916. Διαβεβαίωναν, ωστόσο, ότι «δεν θα απειθήσουν εις την φωνήν της μητρός Πατρίδος, αν αυτή επιβάλη προσωρινώς την μη συμμετοχήν αυτών εις τας συνεδριάσεις της Βουλής», αλλά τόνιζαν ότι «ουδέποτε θ' αναγνωρίσουν επί της Βορείου Ηπείρου οιονδήποτε δεσπότην ή κατακτητήν, ουδέ θα επιτρέψουν όπως τα τέκνα και οι αδελφοί αυτών αναπνεύσουν αέρα, εις τον οποίον κολπύται άλλη σημαία πλην της ελληνικής». Διαμαρτυρόμενοι τέλος για την καταπάτηση των δικαιωμάτων της Βορείου Ηπείρου, δήλωναν ότι «οι Ηπειρώτες θ' αποδυθούν εις νέον αγώνα, προτιμώντες να ταφούν εκεί όπου ετάφησαν οι πρόγονοί των, παρά να δουλεύσουν εις οιονδήποτε κατακτητήν».³¹¹

Το υπόμνημα αυτό προκάλεσε βαθιά αίσθηση σε ολόκληρο τον ελληνικό λαό, αλλά και στον πολιτικό κόσμο της χώρας, ωστόσο ο Βενιζέλος αρνήθηκε τα αιτήματα των Βορειοηπειρωτών βουλευτών και σ' έναν εκτενή και συγκινησιακά φορτισμένο λόγο του στη βουλή, στις 24 Ιουλίου, εξήγησε ότι υπό τις παρούσες συνθήκες –για τις οποίες καταλόγιζε την ευθύνη στις βασιλικές κυβερνήσεις– δεν μπορούσε να κάνει δεκτούς σ' αυτήν τους αντιπροσώπους της Βορείου Ηπείρου, παραδεχόμενος ότι η Ελλάδα δεν είχε κανένα διεθνή τίτλο στη περιοχή. Τόνισε βέβαια τους άγραφους δεσμούς της χώρας –ιστορικούς και εθνογραφικούς– με το τμήμα αυτό του Ελληνισμού και εξέφρασε βάσιμες ελπίδες για την αναγνώριση των εθνικών δικαιών επί της Βορείου Ηπείρου στο συνέδριο της ειρήνης. Ανέφερε σχετικά με τα παραπάνω στην ομιλία του:

«Η συγκινητική επίκλησις των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου ευρίσκει βαθυτάτην απήχησιν ου μόνον εις τας καρδιάς των αποτελούντων την Βουλήν και των αποτελούντων την Κυβέρνησιν, αλλά και εις την ψυχήν ολοκλήρου του Έθνους. Δυστυχώς η εγκληματική πολιτική των διαδεχθέντων την Κυβέρνησιν των Φιλελευθέρων έσχεν ως αποτέλεσμα ν' αρθή από της Β. Ηπείρου η ελληνική κατοχή, την οποίαν η Κυβέρνησις των Φιλελευθέρων είχε κατορθώσει κατά τους πρώτους μήνες του Ευρωπαϊκού πολέμου να επιτύχη, τη συγκαταθέσει όχι μόνον της μιάς των εμπολέμων ομάδων και ενός μέλους του αντιθέτου συνδυασμού, αλλά και τη ανοχή των λοιπών Δυνάμεων του συνδυασμού τούτου. Σήμερον δε, μη έχοντες ούτε τίτλον διεθνή,

³¹¹ Βλ. Αθήναι, Εμπρός, Νέα Ελλάς, 25 Ιουλίου 1917.

δυστυχώς επί της Β. Ηπείρου, ούτε καν την στρατιωτικήν κατοχήν, δεν δυνάμεθα να δεχθώμεν τους βουλευτάς της Β. Ηπείρου εις τον περίβολον τούτον, χωρίς και το εσωτερικόν διεθνές Δίκαιον ν' ανατρέψωμεν και δυσχερείας διεθνείς να δημιουργήσωμεν. Αλλά, ενώ επί της Β. Ηπείρου δεν έχομεν ούτε τίτλον διεθνή ακόμη, εχάσαμεν δε και την στρατιωτικήν κατοχήν, την οποίαν είχομεν επιτύχη κατά τας αρχάς του πολέμου, (...) έχομεν άλλους δεσμούς άγραφους μεν, αλλά ισχυροτέρους από κάθε απόφασιν των ανθρώπων και από κάθε συνθήκην των Εθνών. Προς το τμήμα εκείνο του αλυτρώτου Ελληνισμού συνδέει το Έθνος όχι μόνον κοινή ιστορία χιλιάδων ετών, αλλά ακόμη η εθνογραφία, αυτή η σταθερά απόφασις της πλειονότητος των κατοίκων του μέρους εκείνου, όπως μη παύσουν να είναι Έλληνες και μη δεχθούν να υπαχθώσιν εις ξένην κυριαρχίαν.

»Εάν οι δεσμοί ούτοι —συνέχιζε ο ίδιος— ηδύνάτο να υπάρξη φόβος μήπως δεν είναι επαρκής τίτλος δια την Ελλάδα υπό το τέως καθεστώς, νομίζω ότι δικαιούμαι να πιστεύω ότι, (...) αφ' ης στιγμής η Ελλάς μετέχει του μεγάλου ευρωπαϊκού πολέμου, έτοιμος να υποστή τας αναγκαίας θυσίας δια τον κοινόν αγώνα, αφ' ης στιγμής η Ελλάς εις το Συνέδριον της Ειρήνης, το οποίον θα επακολουθήση τον πόλεμον, δεν πρόκειται να δικασθή ερήμην, αλλά θα αντιπροσωπεύηται δεόντως, είναι δύσκολον να παραδεχθώμεν ότι τα εθνικά δίκαια επί της Β. Ηπείρου θα παραγνωρισθώσι, αφού ταύτα εναρμονίζονται εντελώς προς τους σκοπούς, δι' ους οι Σύμμαχοι διεξάγουν τον πόλεμον».³¹²

Τελειώνοντας την ομιλία του, ο Βενιζέλος επανέλαβε την λυπηρή ανάγκη που τον υποχρέωνε να αρνηθεί τους βουλευτές της Βορείου Ηπείρου στο κοινοβούλιο, ενώ δήλωσε ότι ήταν πρόθυμος να συζητήσει το θέμα περαιτέρω, αν υπήρχε αντίθετη άποψη από την αντιπολίτευση. Ο βουλευτής Γ. Πώπ, λαμβάνοντας το λόγο εκ μέρους της αντιπολίτευσης, εξέφρασε την πλήρη συμφωνία του με τον πρωθυπουργό στο ζήτημα των Βορειοηπειρωτών αντιπροσώπων και, αναγνωρίζοντας την περίπλοκη διεθνή κατάσταση, παραδέχθηκε ότι «μόνον εν τω τέρματι του πολέμου θα ήτο δυνατόν να εύρη τα δίκαια αυτής η αλύτρωτος εκείνη γη και ν' αποδωθή εις την μητέρα Ελλάδα».³¹³

Την ίδια συγκαταβατική στάση ως προς τις δηλώσεις του Βενιζέλου έδειξε, ωστόσο, από την πλευρά του και ο αντιπολιτευόμενος Τύπος. Το Σκρίπ, αναφερόμενο

³¹² Ο.π.

³¹³ Ο.π.

στην ομιλία του πρωθυπουργού, σχολίασε ευμενώς την πρόθεσή του να αποδώσει με σαφή τρόπο τη σημερινή θέση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, ενώ, παρά την παραδοχή του για τη μη ύπαρξη διεθνούς τίτλου στη Βόρειο Ήπειρο, ο συντάκτης του επιδοκίμασε την αναφορά του Βενιζέλου στους στενούς εθνικούς δεσμούς της Ελλάδας με την περιοχή αυτή και χαιρέτισε ιδιαίτερα την καταληκτική δήλωσή του περί πιθανής αναγνώρισης των εθνικών δικαίων επί της Βορείου Ηπείρου στο συνέδριο της ειρήνης.³¹⁴

Οι βενιζελικές εφημερίδες από την άλλη πλευρά, σχολιάζοντας τις δηλώσεις του Βενιζέλου για το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα, επιχείρησαν να προστατεύσουν τον πρόεδρο της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων, μεταφέροντας έντεχνα την ευθύνη για τον αποκλεισμό των Βορειοηπειρωτών βουλευτών από το κοινοβούλιο, όπως και για τη σημερινή θέση της Βορείου Ηπείρου, στις αντιβενιζελικές κυβερνήσεις.³¹⁵ Έγραφε χαρακτηριστικά η *Εστία* σε κύριο άρθρο της: «*Ήτο πολύ εύλογον να συγκινήση γενικώς η έκκλησις των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου δια την θέσιν αυτών εν τη Βουλή. Και πολύ ευλογώτερον η εσωτερική όλων αγανάκτησις να στραφή εναντίον εκείνων, οι οποίοι, παραλαβόντες ελευθέραν από τας χείρας του κ. Βενιζέλου και την Βόρειον Ήπειρον, κατώρθωσαν δια της εγκληματικής πολιτικής των να καταστήσουν και ταύτην τμήμα πάλιν του αλυτρώτου Ελληνισμού, ούτως ώστε να μην έχωμεν επ' αυτής σήμερον ούτε τίτλον διεθνή, να χάσωμεν δε και την στρατιωτικήν κατοχήν*».³¹⁶ Παράλληλα οι ίδιες, παίρνοντας αφορμή από το αισιόδοξο μήνυμα του πρωθυπουργού για θετική επίλυση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος στο συνέδριο της ειρήνης, εξέφραζαν την απόλυτη εμπιστοσύνη τους προς το πρόσωπό του και παρουσίαζαν τον Βενιζέλο ως σωτήρα και εγγυητή της αποκατάστασης, όχι μόνο της Βορείου Ηπείρου, αλλά και ολόκληρου του αλύτρωτου Ελληνισμού.³¹⁷

Λίγες ημέρες μετά την ομιλία του Βενιζέλου στη βουλή για τη Βόρειο Ήπειρο, οι Γάλλοι, τηρώντας τις αποφάσεις της συμμαχικής Διάσκεψης του Παρισιού, ανακοίνωσαν στις αρχές Αυγούστου την αποχώρηση των στρατευμάτων τους από την Παλαιά Ελλάδα. Παρόμοια ανακοίνωση εξέδωσαν από την πλευρά τους και οι Ιταλοί, οι οποίοι, όμως, λόγω της αναβλητικότητάς τους, άρχισαν τις προετοιμασίες για τη

³¹⁴ *Σκρίπ*, «Επί των πρωθυπουργικών δηλώσεων δια το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου», 25 Ιουλίου 1917.

³¹⁵ *Εστία*, «Η Βόρειος Ήπειρος» και *Έθνος*, «Δια την Β. Ήπειρον», 25 Ιουλίου 1917.

³¹⁶ *Εστία*, ό.π.

³¹⁷ *Έθνος* και *Εστία* ό.π.

σταδιακή εκκένωση της Νοτίου Ηπείρου μόλις στα τέλη Αυγούστου.³¹⁸ Η έστω καθυστερημένη έναρξη της αποχώρησης των ιταλικών δυνάμεων από την Ήπειρο έγινε δεκτή με ικανοποίηση, τόσο από την ελληνική κυβέρνηση όσο και από την τοπική κοινή γνώμη, η οποία παρακολουθούσε με ανακούφιση τις ελληνικές αρχές να εγκαθίστανται ξανά στα ηπειρωτικά εδάφη.³¹⁹

Τα ίδια αισθήματα, ωστόσο, αντανακλούσαν και στον Τύπο της εποχής. Από τις αντιβενιζελικές εφημερίδες το *Εμπρός*, αναφερόμενο στην αποχώρηση των Ιταλών από την Ήπειρο, έκανε λόγο για «εύελπι γεγονός, το οποίο ανακουφίζει βαθέως την εθνικήν ψυχήν και ενισχύει αυτήν εις την περαιτέρω επιδίωξιν των νομίμων εθνικών πόθων και συμφερόντων».³²⁰ Ιδιαίτερα έκδηλη ήταν η χαρά και ο ενθουσιασμός της εφημερίδας μετά την παράδοση στην ελληνική διοίκηση και της πόλης των Ιωαννίνων, στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1917. Ο συντάκτης της εξέφραζε την «ευφροσύνη» του για την ανύψωση της ελληνικής σημαίας στην πρωτεύουσα της Ηπείρου και υποστήριζε ότι η επαναφορά των ελληνικών αρχών στην περιοχή έθετε τέρμα στις ελληνοϊταλικές προστριβές. Ο ίδιος, όμως, ξεκαθάριζε ότι η ανάκτηση της Νοτίου Ηπείρου δεν συνιστούσε λύση ολόκληρου του Ηπειρωτικού ζητήματος, καθώς η Βόρειος Ήπειρος, για την οποία εκδήλωνε διαρκώς τη συμπάθεια και συμπαραστάσή του, συνέχιζε να βρίσκεται εκτός ελληνικής κυριαρχίας: «*Αλλ' η εκ νέου εγκατάστασις των Ελληνικών αρχών εις την Νότιον Ήπειρον (...) δεν λύει εξ ολοκλήρου το Ηπειρωτικόν ζήτημα. Αποτελεί απλώς —έχομεν πεποίθησιν— τον ευοίωνον πρόλογον της οριστικής αυτού λύσεως. Πέραν της Νοτίου υπάρχει η Βόρειος Ήπειρος, εις την καρδιάν της οποίας πάλλουν οι εντονώτεροι των εθνικών παλμών και εις τας φλέβας της οποίας ρέει το ευρωστότερον Ελληνικόν αίμα. Η Ελλάς δεν δύναται να θεωρήση λελυμένον εν από τα ζωτικώτερα σημεία του όλου εθνικού της ζητήματος,*

³¹⁸ Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 418.

³¹⁹ Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι για πολλούς βασιλόφρονες, οι οποίοι είχαν ενθαρρύνει την ιταλική προέλαση στην Ήπειρο, η προοπτική της αποχώρησης των Ιταλών δεν ήταν επιθυμητή, κυρίως λόγω του φόβου ύπαρξης αντιποίνων από τους βενιζελικούς. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων, ο οποίος, παρασυρμένος από το φόβο και τη μισαλλοδοξία που είχε ενσπείρει ο εθνικός διχασμός, κατέληξε να ευνοήσει την ιδέα ίδρυσης αυτόνομου ηπειρωτικού κράτους υπό ιταλική προστασία. Βλ. Λεονταρίτης Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ό.π., σ. 417.

³²⁰ *Εμπρός*, «Η εκκένωσις της Ηπείρου», 27 Αυγούστου 1917.

παρά καθ' ην στιγμήν η Ελληνική σημαία θα εκτείνη και πάλιν την ζωογόνον δρόσον της εις τα όρη και τας κοιλάδας του ηπειρωτικού εκείνου εδάφους». ³²¹

Οι εκπρόσωποι του βενιζελισμού από την πλευρά τους, υποδέχθηκαν κι αυτοί – όπως αναμενόταν- με ξέφρενη χαρά την έναρξη της εκκένωσης της Νοτίου Ηπείρου από τα ιταλικά στρατεύματα. Η Νέα Ελλάς συγκεκριμένα, χαιρέτιζε ως νίκη την εκτέλεση της απόφασης της Διάσκεψης του Παρισιού για την Ήπειρο, υποστηρίζοντας ότι αυτή είναι «η πρώτη έμπρακτος απόδειξις της βελτιώσεως της θέσεως της Ελλάδος από της εις την αρχήν επανόδου του κόμματος των Φιλελευθέρων». Από την άλλη, όμως, η ίδια δεν έκρυβε την πικρία και το θυμό της, διότι, εξαιτίας «της προδοσίας των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων», όπως χαρακτηριστικά δήλωνε ο συντάκτης της, η κυβέρνηση Βενιζέλου αναγκαζόταν να εξαντλεί σήμερα τις προσπάθειές της για την ανάκτηση των προδοθέντων εδαφών, τα οποία είχαν εκχωρηθεί στους ξένους από τους βασιλόφρονες, και όχι για την πραγματοποίηση των μεγάλων εθνικών πόθων. ³²²

Παράλληλα, όμως, με τις μομφές προς την αντιβενιζελική παράταξη, η εφημερίδα άσκησε σφοδρή κριτική και στον αντιβενιζελικό Τύπο για την όψιμη μεταστροφή του, χαρακτηρίζοντας τις εκδηλώσεις ενθουσιασμού και συγκίνησης των εκπροσώπων του για την επανεγκατάσταση των ελληνικών αρχών στα Ιωάννινα ως υποκριτικές και κοροϊδιστικές: «Όλαι εκείναι αι εφημερίδες, αι οποίαι εξυπηρέτησαν σκανδαλωδώς την πολιτικήν του εκπτώτου και των συνεργών του (...) εχαιρέτησαν χθες με δάκρυα χαράς την εγκατάστασιν των ελληνικών αρχών εις την πρωτεύουσαν της Ηπείρου (...). Όταν, όμως, ο έκπτωτος παρεχώρει εις ξένους το προπύργιον αυτό του Ελληνισμού, πως δεν ευρήκαν τότε δάκρυα να χύσουν, και λέξεις δια να εκφράσουν τον πόνον των; Πως χαίρονται τώρα δια την ανάκτησιν μιας επαρχίας, την οποίαν είχαμε χάσει, διότι ο τύραννος την εχάρισεν εις ξένους, και διότι ακριβώς αι εφημερίδες αυταί εύρισκον την πολιτικήν του σωτήριον, υβρίζουσai και ονομάζουσai προδότας τους φιλελευθέρους, εις την επικράτησιν των οποίων οφείλεται η απόδοσις της Ηπείρου; Κοροϊδεύουν ημάς τα όργανα του εκπτώτου ή τον εαυτόν των; Διότι επί τέλους κάποιον κοροϊδεύουν ασφαλώς!». ³²³

³²¹ Ο.π., «Η ελληνική σημαία εις τα Ιωάννινα», 12 Σεπτεμβρίου 1917.

³²² Νέα Ελλάς, «Η εκκένωσις της Ηπείρου», 22 Αυγούστου 1917.

³²³ Ο.π., «Δάκρυα!», 13 Σεπτεμβρίου 1917.

Παρόλη την επιθετικότητα των βενιζελικών εφημερίδων, ο αντιπολιτευόμενος Τύπος τηρούσε ως επι το πλείστον μετριοπαθή-παθητική στάση, αποφεύγοντας συνετά μια αντιπαράθεση για το Ηπειρωτικό ζήτημα. Εξάλλου, πρέπει να σημειωθεί ότι, μετά την ολοκλήρωση της αποχώρησης των ιταλικών δυνάμεων από τη Νότιο Ήπειρο και την κοινή παραδοχή για οριστική επίλυση του Βορειοηπειρωτικού στο συνέδριο της ειρήνης, το συγκεκριμένο θέμα τέθηκε σταδιακά σε δεύτερο πλάνο και έπαψε να απασχολεί την επικαιρότητα. Το ενδιαφέρον του Τύπου -βενιζελικού και αντιβενιζελικού- είχε μεταφερθεί πλέον σε ζητήματα που έχρηζαν άμεσης προτεραιότητας για την ελληνική κυβέρνηση και σχετίζονταν κυρίως με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. Η ταχεία προετοιμασία του ελληνικού στρατού για τη συμμετοχή του στις πολεμικές επιχειρήσεις του Μακεδονικού μετώπου και η άμεση κάλυψη των οικονομικών και υλικών αναγκών της χώρας ήταν ζητήματα που απασχολούσαν έντονα την περίοδο αυτή, τόσο την κοινή γνώμη όσο και τις εφημερίδες της εποχής.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος μέσα από τον ελληνικό-αθηναϊκό Τύπο την περίοδο 1914-1917, μπορούμε να εξαγάγουμε ορισμένα βασικά συμπεράσματα, πέρα από τα επιμέρους που εξήχθησαν παραπάνω. Καταρχήν, το ενδιαφέρον του Τύπου για το συγκεκριμένο ζήτημα υπήρξε μεγάλο και σε πολλές περιπτώσεις συνεχές, ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που αποτέλεσε το κεντρικό θέμα συζήτησης στις στήλες των εφημερίδων. Σε αυτό συνέβαλαν κυρίως τα πολλά και σημαντικά γεγονότα και οι ραγδαίες εξελίξεις -πολιτικές, διπλωματικές και στρατιωτικές- που συντελέσθηκαν κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου και που αφορούσαν τον ευρύτερο αλβανό-ηπειρωτικό χώρο. Οι ελληνικές εφημερίδες, αντιμετωπίζοντάς το Βορειοηπειρωτικό ως ένα από τα μείζονα εθνικά θέματα της εποχής, παρακολούθησαν στενά και με μεγάλη προσοχή όλες τις εξελίξεις που συνδέονταν άμεσα ή έμμεσα με το συγκεκριμένο ζήτημα και που είχαν επιπτώσεις στις ελληνικές διεκδικήσεις στην περιοχή αυτή. Αν γίνει μια προσπάθεια ιεράρχησης από πλευράς διάρκειας και έκτασης ενασχόλησης με το θέμα, καθίσταται φανερό ότι τα «πρωτεία» κατείχε το *Εμπρός*, ενώ το *Σκρίπ*, η *Πατρίς*, η *Νέα Ελλάς* και η *Αθήναι* ξεχώριζαν για την ένταση πραγμάτευσης του ζητήματος και από την άλλη το *Έθνος* και η *Εστία* για τους μετριοπαθείς γενικά τόνους αλλά και το επιλεκτικό ενδιαφέρον τους.

Παρά το μεγάλο, όμως, και σε πολλές περιπτώσεις διαρκές ενδιαφέρον για το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, η στάση και η συμπεριφορά του ελληνικού Τύπου δεν έμεινε ανεπηρέαστη από το γενικότερο κλίμα διαίρεσης και πόλωσης που είχε διαμορφωθεί στο εσωτερικό της Ελλάδας, μετά τη διαφωνία του Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο για τη στάση της χώρας στη διεθνή σύρραξη. Οι εφημερίδες της εποχής, έχοντας προσδεθεί σε μια από τις δυο πολιτικές παρατάξεις, (βενιζελική ή αντιβενιζελική) χειρίστηκαν το Βορειοηπειρωτικό, όπως και τα άλλα εξωτερικά και εσωτερικά ζητήματα, στο πλαίσιο του διχαστικού αυτού κλίματος και της υπέρμετρα αντιπολιτευτικής διάθεσης. Δηλαδή, υπεράσπιζαν με θέρμη τις πολιτικές επιλογές των κυβερνήσεων που υποστήριζαν (βενιζελικών ή αντιβενιζελικών) αναφορικά με το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου και δικαιολογούσαν σχεδόν πάντα τις αποφάσεις τους, ακόμη κι όταν κάποιες από αυτές δεν ευνοούσαν την εξέλιξή του, ενώ από την άλλη επέκριναν τους αντιπάλους τους σε κάθε πολιτικό χειρισμό του συγκεκριμένου

θέματος, ακόμη κι όταν είχε θετικό αντίκτυπο στο Βορειοηπειρωτικό, προκαλώντας αλληπάλληλες αντιπαραθέσεις μεταξύ τους. Δεν ήταν λίγες οι φορές, ωστόσο, που οι εφημερίδες χρησιμοποίησαν το εθνικό αυτό ζήτημα ως μέσο για τη δημιουργία εντυπώσεων υπέρ της παράταξής τους, την ενίσχυση της πολιτικής εικόνας των ηγετών τους -ιδίως στην περίπτωση του Βενιζέλου-, την εξυπηρέτηση μικροκομματικών συμφερόντων και σκοπιμοτήτων, αλλά έμμεσα και για την υποστήριξη του ενός ή του άλλου εμπόλεμου συνασπισμού (της Αντάντ ή των Κεντρικών Δυνάμεων).

Από την άλλη πλευρά βέβαια, το ίδιο το Ηπειρωτικό ζήτημα εν γένει υπήρξε και ένας από τους καταλυτικούς παράγοντες όξυνσης του εθνικού διχασμού την περίοδο αυτή. Η κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τις ιταλικές δυνάμεις το φθινόπωρο του 1916 -που μέχρι τότε βρισκόταν υπό ελληνικό έλεγχο- και στη συνέχεια η επέκταση της ιταλικής κατοχής από τις αρχές του 1917 σε περιοχές της Ηπείρου που ανήκαν στο ελληνικό κράτος, με αποκορύφωμα την κατάληψη της πόλης των Ιωαννίνων, ενέτειναν την αντιπαλότητα ανάμεσα στους βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς, με τους εκπροσώπους των πρώτων να κατηγορούν τις αντιβενιζελικές κυβερνήσεις για παθητικότητα και ενδοτισμό απέναντι στους Ιταλούς, συμβάλλοντας έτσι στον περαιτέρω διχασμό της κοινής γνώμης και στην όξυνση της εσωτερικής κρίσης.

Πέρα, ωστόσο, από τις όποιες διαφωνίες και αντιπαραθέσεις στο επίπεδο του πολιτικού χειρισμού και παρά τη βαθιά επίδραση του διχασμού, όλες ανεξαιρέτως οι εφημερίδες -ανεξαρτήτως κομματικής ταυτότητας- τήρησαν ενιαία-κοινή στάση ως προς το ζήτημα αυτό καθ' αυτό: πρόβαλλαν και τόνιζαν διαρκώς τα αδιαμφισβήτητα εθνικά δίκαια επί της Βορείου Ηπείρου και υπερασπίζονταν με σθένος την ελληνικότητα της περιοχής, ενώ εκδήλωναν σταθερά τη συμπάθεια και συμπαραστάσή τους στον αγώνα των κατοίκων και των βουλευτών της Βορείου Ηπείρου για την οριστική προσάρτηση του τμήματος αυτού στον εθνικό κορμό της χώρας.

Ακόμη, όλες οι εφημερίδες -βενιζελικές και αντιβενιζελικές- αναγνώριζαν στο πρόσωπο των Ιταλών το βασικό ανταγωνιστή και αντίπαλο των ελληνικών διεκδικήσεων στη Βόρειο Ήπειρο, εξαιτίας των πάγιων και ζωτικών συμφερόντων τους στην ευρύτερη περιοχή της κεντρικής και νότιας Αλβανίας. Γι' αυτό και από την πρώτη στιγμή που τα ιταλικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στην Αυλώνα το Δεκέμβριο του 1914, οι περισσότερες -πλην της βενιζελικής Πατρίδος η οποία

αρχικά είχε διαφορετική άποψη- αντιμετώπισαν με ανησυχία την ιταλική ενέργεια και επισήμαναν από νωρίς τον κίνδυνο που διέτρεχαν τα ελληνικά συμφέροντα από την παρουσία και τη δραστηριότητα των Ιταλών στην περιοχή. Αλλά και την είσοδο της Ιταλίας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ το Μάιο του 1915, ο ελληνικός Τύπος τη θεώρησε ιδιαίτερα επιζήμια για τα συμφέροντα της χώρας στη Βόρειο Ήπειρο -και όχι μόνο. Εκείνο, ωστόσο, που ενέτεινε την ανησυχία του και προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις του ήταν οι στρατιωτικές ενέργειες των Ιταλών στην κεντρική Αλβανία και κυρίως, όταν οι δυνάμεις τους άρχισαν από την άνοιξη του 1916 να μετακινούνται προς τα νότια και να καταλαμβάνουν λίγους μήνες αργότερα ολόκληρη τη Βόρειο Ήπειρο και από το 1917 να θέτουν υπό την κατοχή τους και μεγάλο τμήμα της Νοτίου Ηπείρου. Η ιταλική αυτή προέλαση στα ηπειρωτικά εδάφη και η συνακόλουθη κατάληψή τους, εκλήφθηκε από τον ελληνικό Τύπο ως πράξη εχθρική προς την Ελλάδα και ως άμεση απειλή για την ίδια την Ήπειρο· γι' αυτό και η στάση του απέναντι στους Ιταλούς από το 1916 έγινε έντονα εχθρική.

Τέλος, η πλειοψηφία των εφημερίδων –παρά την αυστηρή κριτική προς τους πολιτικούς αντιπάλους τους και τις κατά καιρούς μεγαλόστομες εκφράσεις τους, αναγνώριζαν άμεσα ή έμμεσα τη διεθνή θέση της Βορείου Ηπείρου, καθώς και τις μεγάλες δυσκολίες και τα εμπόδια –διπλωματικά, πολιτικά και στρατιωτικά- που είχε να υπερβεί η ελληνική πλευρά την περίοδο αυτή, προκειμένου να πετύχει την κατοχύρωση της περιοχής στην ελληνική επικράτεια. Λαμβάνοντας υπόψη τη ρευστή και περίπλοκη λόγω του πολέμου διεθνή κατάσταση και παρακολουθώντας στενά την εγκαθίδρυση της ιταλικής κυριαρχίας στην Αλβανία, οι περισσότερες –βενιζελικές και αντιβενιζελικές- έβλεπαν να απομακρύνεται η πιθανότητα άμεσης δικαίωσης των εθνικών πόθων επι της Βορείου Ηπείρου. Μετά τη Διάσκεψη μάλιστα του Παρισιού τον Ιούλιο του 1917, η οποία αποφάσισε την επανεγκατάσταση των ελληνικών αρχών μόνο στη Νότιο Ήπειρο, αφήνοντας το βόρειο τμήμα της υπό τον έλεγχο των ιταλικών δυνάμεων, όλες οι εφημερίδες αποδέχθηκαν, όπως και η ίδια η ελληνική κυβέρνηση, ότι το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα θα επιλύονταν οριστικά μετά τη λήξη του πολέμου, στο συνέδριο της ειρήνης.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α. Ημερήσιες αθηναϊκές εφημερίδες:

Αθήναι, Ιούλιος 1914-Σεπτέμβριος 1917

Έθνος, Ιούλιος 1914-Σεπτέμβριος 1917

Εμπρός, Ιούλιος 1914-Σεπτέμβριος 1917

Εστία, Ιούλιος 1914-Σεπτέμβριος 1917

Νέα Ελλάδα, Ιανουάριος 1915-Σεπτέμβριος 1917

Πατρίς, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1914, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1915, Ιανουάριος-Ιούνιος 1916

Σκρίπ, Ιούλιος 1914-Σεπτέμβριος 1917

β. Βιβλία-Άρθρα:

Αναστασιάδης Γ., *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1994.

Αντωνόπουλος Η., *Αλβανία και Ελληνοαλβανικές σχέσεις 1912-1990*, Ωκεανίδα, Αθήνα 1995.

Βακαλόπουλος Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ηπείρος*, Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.

Βεντήρη Γ., *Η Ελλάδα του 1910-1920*, τ. Α', Β', Αθήνα 1970.

Γενικό Επιτελείο Στρατού: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, Αθήνα 1997.

Γενικό Επιτελείο Στρατού: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η Ελλάδα και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια 1914-1918*, τ. Α', Αθήνα 1958.

Γιακουμή Κ. Γ., «ελληνική μειονότητα και ιταλική κατοχή στον αλβανικό χώρο (1917)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, τ. ΚΑ' (Ιωάννινα 2000-2001), σσ. 139-147.

Γιανουλόπουλος Γ.Ν., *“Η ευγενής μας τύφλωσις...”*: Εξωτερική πολιτική και “εθνικά θέματα” από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική καταστροφή, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.

Δρέλλιας Π., *Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914-1915. Κατάληψις Βερατίου, Σύρος 1931.*

Δρίνος Γ. Α., *Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, Αθήνα 1966.

Δρούλια-Μητράκου Ε., «ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας», στο Δρούλια Α. (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα: ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα 23-25 Μαΐου 2002), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005, σσ. 477-488.

Δρούλια Α.- Κουτσοπανάγου Γ. (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. Α', Β', Γ', Δ', Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.

Ελευθερίου Βενιζέλου, *Πολιτικά Υποθήκαι* (επιμ. Στέφ. Στεφάνου), τ. Β', Αθήνα 1969.

Ζαβιτζιάνου Κ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τ. Α', Αθήνα 1946.

Ζώτος Μ., «Βόρειος Ήπειρος και Ελληνοαλβανικές σχέσεις υπό το φως των σημερινών δεδομένων», *Ηπειρωτικά Γράμματα*, τεύχ. 5 (Φεβρουάριος 2004), σσ. 171-180.

Ευσταθιάδου Κ. Θ., *Το Αλβανικόν και το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα κατά την αρχικήν αυτών φάσιν*, Αθήνα 1950.

Καρτάλη Αντ., *η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία και τοις Βαλκανίοις*, Αθήνα 1934.

Κόντης Β., «Το Ηπειρωτικό ζήτημα και η διευθέτηση των συνόρων», (ανάτυπο συμποσίου, *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 16-18/11/1988), Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 55-70.

Κόντης Β., «Η Βαλκανική Συμμαχία του 1912 και η ανεξαρτησία της Αλβανίας», *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Παράρτημα, τ. iii, (1974), σσ. 1-16.

Κόντης Β., «Ο Αλβανικός Σύνδεσμος της Πρισρένης και ο ρόλος του στο ζήτημα του καθορισμού των Ηπειρωτικών συνόρων», *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Παράρτημα, τ. V (1976), σσ. 199-208.

Κόντης Β., *Εναισθητες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.

Κόντης Β., «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Βορείου Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914», *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 105-126.

Κόντης Β., «Ο Βενιζέλος και η κυβέρνηση της Αυτόνομης Β. Ηπείρου 1914» στο συλλογικό τόμο *«Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία, Οικονομία, Πολιτική στην εποχή του»*, Αθήνα 1989, σσ. 168-190.

Κουκουλές Γ., *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994.

Κουμαριανού Αικ., *Μέλισσα, η εφημερίς Ελληνική*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1984.

Κυράνη Β., *Ελληνοηπειρωτικά*, τ. Α', Β', Εκδόσεις Μαίανδρος, Θεσσαλονίκη 1991.

Κόρου Αλ., *Οι Βαλκανικοί Γείτονές μας*, Αθήνα 1962.

Λάμπρου Σπ., «Η νήσος Σάσων», *Νέος Ελληνομνήμων*, τ. 11 (1914), σσ. 57-93.

Λάσκαρι Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914-1939)*, Θεσσαλονίκη 1954.

Λεονταρίτης Γ.Β., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σσ. 8-46.

Λεονταρίτης Γ. Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000.

Λιοναράκης Ν., «Κατασκευή κατά λάθος και από λάθος», στο Παναγιωτόπουλου Ρ. και Ρηγοπούλου Π. (επιμ.), *Η «Η κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα, Απρίλιος 1996), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σσ. 322-336.

Μάγερ Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Β' (1901-1959), Αθήνα 1959.

Μαλκίδης Θ., *Οι Ελληνοαλβανικές Σχέσεις*, Γόρδιος, Αθήνα 2007.

Μάρη Κ., «6 Δεκεμβρίου 1915: Οι πρώτες και τελευταίες εκλογές στην Βόρειο Ήπειρο», *Ηπειρωτική Εταιρεία*, τεύχ. 314 (2009), σσ. 29-38.

Μαρκεζίνης Σπ., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος (1828-1964)*, τ. 3, Πάπυρος, Αθήνα 1973.

Μιχαλόπουλος Δ., *Ο Βενιζέλος και το βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Αθήνα 1992.

Μουζίνα Η., «Η διεθνής επιτροπή εθνολογικής έρευνας εις την Βόρειον Ήπειρον. Το Πρωτόκολλον της Φλωρεντίας», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 4 (1955), σσ. 117-121, 233-236, 328-330.

Μουρέλος Γ., «Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους Συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)», *Μνήμων*, τ. 8 (1980-1982), σσ. 150-188.

Μουρέλος Γ., «Ο Βενιζέλος όπως τον είδαν οι Ξένοι, 1916-1917», *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο* (3-5 Δεκεμβρίου 1986), Αθήνα 1988, σσ. 235-243.

Μουρέλος Γ., *Τα «Νοεμβριανά» του 1916: Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των θυμάτων*, Πατάκη, Αθήνα 2006.

Μπάλτα Ν.- Παπαδημητρίου Δ., *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993.

Μπάλτα Ν., «Πρόλογος», στο Jean-Noel Jeanneney, *Η ιστορία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης: από την εμφάνιση τους ως τις μέρες μας*, Παπαδήμα, Αθήνα 1999, σσ. 1-18.

Νικολακόπουλου Η., «Οι εκλογές 1910-1920», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 6^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 31-40.

Οικονομόπουλου Κλ., «Η αλύτρωτος Βόρειος Ήπειρος και η επιταγή της ιστορίας», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, τ. Ζ' (1984), σσ. 251-259.

Οικονόμου Ν., «Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και η προσάρτηση των Νέων Χωρών», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σσ. 289-326.

Οικονόμου Ν., «Οι δυο γενικές εκλογές του 1915: Μια ιχνηλάτηση της πρώιμης εκλογικής γεωγραφίας του Βενιζελισμού», *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, (επιμ. Θ. Βερέμης- Γ. Γουλιμή), «Γνώση», Αθήνα 1989, σσ. 367-385.

Παπαδημητρίου Δ., «Ο εθνικισμός στο βενιζελικό και αντιβενιζελικό τύπο και η εσωτερική διαμάχη, 1914-1917», *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο* (3-5 Δεκεμβρίου 1986), Αθήνα 1988, σσ. 95-103.

Παπαδημητρίου Δ., *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1990.

Παπαδόπουλος Α., *Ο Αλβανικός Εθνικισμός και ο Οικουμενικός Ελληνισμός- «Άπειρος» Χώρα*, Λιβάνη, Αθήνα 1994.

Παπαδοπούλου Στ., «Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα (Γένεσις- Εξέλιξις)», *Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα (Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον)*, Πρακτικά Β' Πανελληνίου επιστημονικού Συνεδρίου (Κόνιτσα 23-26 Αυγούστου 1990), Αθήνα 1992, σσ. 465-476.

Παπαθανασίου Ι., «Αρχεία εφημερίδων. Μια αγνοημένη παράμετρος», στο Δρούλια Λ. (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα: ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*,

Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, (Αθήνα 23-25 Μαΐου 2002), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2005, σσ. 489-493.

Παπαθεοδώρου Απ., *Ο αυτονομιακός αγώνας της Βορείου Ηπείρου 1914. Συνοπτική Ιστορική Επισκόπηση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήνα 1985.

Πατσέλη Ν. Β., «Η διπλωματική εξέλιξις του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος (1913-1926)», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 16 (1967), σσ. 461-478.

Πιτούλη-Κίτσου Χ., *Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Ολκός, Αθήνα 1997.

Πλουμίδα Γ., «Η ιταλική πολιτική στη Βαλκανική, στην Αλβανία-Ηπειρο και το έργο του Antonio Baldacci», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 22 (1980), σσ. 206-233.

Πλουμίδης Σπ., «Οι διαπραγματεύσεις για το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας», *Πρακτικά ΣΤ' Πανιονίου Συνεδρίου*, τ. 11, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Εταιρεία Ζακυνθιανών Σπουδών, Αθήνα 2001, σσ. 623-633.

Πρωτοψάλτη Ε., *Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα*, Εταιρείας των Φύλων του Λαού, Αθήνα 1978.

Σβολόπουλος Κ., *Η Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1900-1945*, τ. 1^{ος}, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 2003.

Σκενδέρης Κ., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών (1914)*, Αθήνα 1929.

Σκουλίδας Η., *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19^ο αιώνα: Πολιτικές επιδιώξεις και Θεωρήσεις (1875-1897)*, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα 2001.

Σπυρομήλιος Μ., *Ελλάς και Αλβανία*, Νέα Υόρκη 1944.

Σταματέλος Π., «Η κοινωνία των Ιωαννίνων(1950-1951). Η μαρτυρία του Τύπου», *Ηπειρωτικά χρονικά*, τ. 33 (1998-1999), σσ. 347-380.

Σφήκα-Θεοδοσίου Α., *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, Παπαζήση, Αθήνα 2004.

Τούντα-Φεργάδη Α., *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1941)*, Σιδέρης, Αθήνα 1996.

Φλιτούρης Λ., *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, Ισνάφι, Ιωάννινα 2006.

Χριστοδουλίδη Θ. Α., *Διπλωματική Ιστορία 1815-1919*, Σιδέρης, Αθήνα 1991.

Anderson M.S., *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966.

Bosworth R., *Italy the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War*, Λονδίνο 1979.

Burns E.M., *Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1984.

Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1984.

Duncan Heaton-Armstrong, *The Six Month Kingdom, Albania 1914*, London 2005.

Essad Pasha, «My Policy for Albania», *The Balkan Review*, v. 1 (1919), σσ. 329-338.

Ferro M., *Ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος 1914-1918* (μτφ. Κατσιλιέρη Τζ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

Gunnar-Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936* (μτφ. Παρασκευόπουλος Θ.), τ. Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006.

Jean-Noel Jeanneney, *Η ιστορία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης: από την εμφάνιση τους ως τις μέρες μας*, (μτφ. Μπάλτα Ν.), Παπαδήμα, Αθήνα 1999.

Kondis B., *Greece and Albania 1908-1914*, Thessaloniki 1976.

Kondis B., «The Northern Epirus Question during the First World War», *Balkan Studies*, v. 30 (1989), σσ. 333-349.

Leon G., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974.

Leon G., «Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War», *Balkan Studies*, v. 11 (1970), σσ. 61-80.

Lowe C.J.-Marzari F., *Italian Foreign Policy 1870-1940*, London and Boston 1975.

Papadakis B.P., *Histoire diplomatique de la Question Nord-Epirote 1912-1957*, Θεσσαλονίκη 1958.

Pastorelli P., *L' Albania nella politica estera italiana 1914-1920*, Νάπολη 1970.

Pearson O., *Albania and King Zog. Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, v. 1, London 2004.

Philon Ph., *The Question of Northern Epirus*, Washington 1945.

Pollo S.- Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας* (μτφ. Ακτσόγλου Μ.), Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη 1979.

Ruches P., *Albania's Captives*, Chicago 1965.

Seligman V., *Ο Θρίαμβος του Βενιζέλου* (μτφ. Νίκα Ντ.), Ειρμός, Αθήνα 1990.

Sigalos L., *The Greek claims on Northern Epirus*, Chicago 1963.

Skendi S., *The Albanian national awaking 1878-1908*, Princeton 1967.

Swire J., *Albania: the Rise of a Kingdom*, New York 1971.

